

**UNIVERZITA KARLOVA  
FILOZOFICKÁ FAKULTA  
ÚSTAV ČESKÝCH DĚJIN**

**DIPLOMOVÁ PRÁCE**

**Hospodářská kriminalita jako téma expertních diskuzí  
v normalizačním Československu**

**Economic Criminality in Expert Discussions  
in 1970s and 1980s Czechoslovakia**

**Bc. et Bc. Pavel Šinkovec**

**PRAHA 2017**

**Vedoucí práce: PhDr. Jan Randák, Ph.D.**  
**Obor: Historie - české dějiny v evropském kontextu**  
**Specializace: soudobé dějiny**

Velmi děkuji:

- vedoucímu práce PhDr. Janu Randákovi, Ph.D. za cenné postřehy, tipy a rady,
- kolegyním a kolegům ze semináře za kritickou zpětnou vazbu;
- pracovníkům Archivu České televize a Národního archivu ČR za vstřícnost;
- pracovníkům Katedry kriminologie Policejní akademie ČR, jmenovitě Mgr. Tomáši Najmanovi za zprostředkování cenných materiálů;
- PhDr. Aleně Marešové, Ph.D. a PhDr. Kazimíru Večerkovi, CSc. jakožto cenným zdrojům poznatků o dobové kriminologii a Výzkumném ústavu kriminologickém;
- PhDr. Martinu Sedláčkovi za počáteční impulzy a orientaci v tématu;
- v neposlední řadě svým rodičům za podporu.

Prohlašuji, že jsem vypracoval práci samostatně, že všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a že tato práce nebyla předložena jako splnění studijní povinnosti v rámci jiného studia nebo předložena k obhajobě v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne .....

.....

Bc. et Bc. Pavel Šinkovec

## **Abstrakt**

Práce se věnuje dobovým odborným diskuzím na téma hospodářské kriminality a nezákonného obohacování v Československu během 70. a 80. let minulého století. V první kapitole je problematika představena v makroekonomickém a sociálním kontextu a nastíněn dvojitý způsob, jakým byla praxe nezákonného obohacování zobrazována v dobové filmové a seriálové tvorbě. Druhá kapitola představuje dominantní autoritativní diskurs a jeho pojetí hospodářské kriminality jakožto jevu nevlastní socialistickému zřízení. Tento pohled se promítl také do legislativní úpravy, stranických a vládních opatření na řešení nežádoucího jevu. Následující třetí kapitola věnuje pozornost dobové kriminologii jakožto expertní komunitě, jejíž primární zaměření byla analýza a návrhy opatření k řešení různých problémů spojených s kriminalitou. Institucionálním začleněním Výzkumného ústavu kriminologického, hlavní platformy kriminologického výzkumu ve státě, pod Generální prokuraturu a dále znatelným vlivem marxistické vědy na kriminologickou metodologii došlo k promítnutí autoritativního diskursu do odborných diskuzí. Obsahová analýza dvaceti vybraných textů nevěřejné odborné provenience ukazuje v několika oblastech, nakolik byl vliv ideologie znatelný a kde naopak v rámci formálních mantinelů zazněly vůči režimnímu uspořádání věcné a kritické hlasy.

## **Klíčová slova:**

normalizace, hospodářská kriminalita, obohacování, rozkrádání, socialistické vlastnictví, kriminologie, Výzkumný ústav kriminologický

## **Thesis abstract**

The thesis deals with expert discussions on economic criminality in Czechoslovakia during the 1970s and 1980s. The first chapter introduces the issue in the macroeconomic and social context and outlines the dual way in which the practice of illegal enrichment was depicted in contemporary film and TV-series production. The second chapter introduces dominant authoritative discourse and its concept of economic crime as a phenomenon alien to the socialist regime. This view has also been reflected in the legislative adjustment, as well as party and government measures to dispose of the undesirable phenomenon. The following third chapter focuses on contemporary criminology science as an expert community, whose primary focus was on analyzing and proposing measures to address various crime-related problems. The institutional integration of the Research Institute of Criminology, the main platform of criminological research in the state, to the Prosecutor General's Office, and the influence of Marxist science on criminological methodology, reflected the authoritative discourse into professional discussions. The content analysis of twenty selected texts of non-public professional provenance shows in several areas the extent to which the influence of ideology was noticeable and, on the contrary, how far went the critical voices to the regime arrangement.

## **Key words:**

normalization, economic crime, theft of socialist property, legal awareness, criminology, Research Institute of Criminology

# Obsah

|   |            |
|---|------------|
| Úvod .....  | 7          |
| <b>1 Hospodářská kriminalita a normalizační společnost.....</b> | <b>11</b>  |
| 1.1 Začarovaný kruh.....  | 12         |
| 1.2 Běžný stav nebo výjimečná událost? .....                    | 18         |
| 1.3 Dvojí obraz neoprávněného obohacování.....                  | 23         |
| 1.3.1 Zelináři, řezníci a jim podobní .....                     | 24         |
| 1.3.2 Spořádaný občan také rozkrádá.....                        | 29         |
| <b>2 Závazná forma ideologie a legislativy .....</b>            | <b>33</b>  |
| 2.1 Zločinnost a morálka socialistického člověka .....          | 34         |
| 2.2 Dogmata reálného socialismu .....                           | 39         |
| 2.3 Právní ochrana.....   | 44         |
| 2.4 Proti nezákonnému obohacování .....                         | 51         |
| <b>3 Kriminologický výzkum během normalizace .....</b>          | <b>56</b>  |
| 3.1 Socialistická kriminologie.....                             | 57         |
| 3.2 Výzkumný ústav kriminologický .....                         | 60         |
| <b>4 Analýza odborné diskuze o hospodářské kriminalitě.....</b> | <b>67</b>  |
| 4.1 Jazyk diskuzí .....   | 69         |
| 4.1.1 Obligátní frazeologie.....                                | 70         |
| 4.1.2 Ideologičnost kontra vědeckost .....                      | 72         |
| 4.1.3 Nazírání pachatelů.....                                   | 73         |
| 4.2 Příčiny a podmínky .....                                    | 76         |
| 4.2.1 Buržoazní přežitek a vliv krizového období.....           | 76         |
| 4.2.2 Nedokonalost organizace a řízení.....                     | 78         |
| 4.2.3 Posunuté právní vědomí .....                              | 82         |
| 4.2.4 Partikularismus jako hlavní problém.....                  | 85         |
| 4.3 Perspektivy a řešení.....                                   | 88         |
| <b>Závěr .....</b>  | <b>92</b>  |
| <b>Seznam zdrojů .....</b>                                      | <b>94</b>  |
| <b>Seznam zkratk.....</b>                                       | <b>105</b> |

## Úvod

Hospodářská kriminalita představovala v prostředí pozdně socialistického Československa závažný problém, neboť byla útokem na základní pilíře socialistického zřízení; na hospodářskou soustavu a majetek v socialistickém vlastnictví. Jako taková měla negativní dopady nejen v oblasti hospodářské, ale také politické a morální, a byla režimními představiteli pranýřována jako jev naprosto neslučitelný se socialistickým zřízením. Jimi přijímaná opatření proti *nezákonnému obohacování*, jak hospodářskou kriminalitu nazývali, se však z mnoha důvodů míjela účinkem. Otázkou se proto zabývali také odborníci, jelikož vědecký přístup k řešení komplexních problémů má v moderních společnostech tradici již od dob osvícenství. Panuje představa, že expertní vědění by mělo vycházet z přísné racionality, institucionální nezávislosti a hodnotové neutrality, protože jedině tak dokáže efektivně poskytnout kritickou reflexi a návrhy řešení zkoumaného problému.

Nastíněný ideální stav sice nepanoval a nepanuje nikde na světě, ale míra s jakou odborná diskuze na téma hospodářské kriminality v normalizačním Československu podléhala formou i obsahem autoritativnímu ideologickému diskursu, upoutá již při prvotním studiu. Marx-leninské vědecké paradigma se projevuje mj. zaujetím politického stanoviska, jazykem, způsobem tázání nebo zvolenými přístupy interpretací závěrů. Na druhou stranu se rozhodně nedá prohlásit, že by byla diskuze ideologicky zmrzačena do té míry, že by pasivně a strnule reprodukovala oficiální ideologická stanoviska k problematice. Jednotlivé příspěvky do diskuze se svým obsahem a dokonce i formou mnohdy podstatně liší a oscilují mezi dvěma extrémy, které by se daly zjednodušeně označit jako politická konformita a racionální pragmatická nezávislost vědeckého poznání. Hlavním cílem práce je na dílčím vzorku neveřejných odborných textů analyzovat vnitřní dynamiku této diskuze a pokusit se určit, jakou pozici odborníci na hospodářskou kriminalitu během normalizace zaujímal.

První kapitola nás uvede do tématu nezákonného obohacování ve společenských a makroekonomických souvislostech. Cílem je rozebrat navzájem často související příčiny a následky, které ve větší míře vycházely ze systémových nedostatků a specifické normalizační společenské smlouvy. K tomu bude využito zejména dobových i novějších historických, sociologických nebo antropologických studií o podstatě normalizačního zřízení. Sondy do dobového přemýšlení o problematice představují průzkumy veřejného mínění, stížnosti a náhled do dobových jazykových figur, jimiž byla rozšířená praxe hospodářské

kriminality glosována. Na příkladu obrazu nezákonného obohacování v dobové filmové a seriálové tvorbě bude poukázáno na dvousečnost tendencí fenomén jednoduše ideologicky kategorizovat. Bude poukázáno na velkou šíři možných zločinů, cest jejich provádění, a v neposlední řadě také motivací pachatelů a v hrubých rysech jejich sociální profil.

V druhé kapitole bude představen oficiální režimní výklad problematiky, který vycházel z marxistické ideologie. Bude rozebráno, proč byly útoky proti majetku ve společenském vlastnictví pro režim tak nebezpečné a jak byly principy jeho ochrany vtěleny do československého právního řádu. Seznámíme se blíže se zmíněným autoritativním diskursem, a jeho hlavními znaky, přisuzování nešvarů socialistické společnosti minulým nebo koexistujícím kapitalistickým zřízením, vztah režimu ke krizovému období let 1968 –69 daný v notoricky známém Poučení z krizového vývoje, který jistým způsobem omezoval možnosti systémových změn, jimiž bylo možné podle některých názorů řešit některé příčiny nezákonného obohacování. Jak bylo zmíněno, tento diskurs výrazně ovlivnil formální a částečně i obsahovou podobu odborných diskuzí a představuje tak jeden z krajních pólů odborné diskuze na dané téma.

Druhý pól představuje, jak bylo také předestřeno, ryze racionální neideologické vědecké poznání. Jedná se spíše o weberiánský ideální typ, neboť o neideologickém přístupu ke zkoumání kriminality nelze stejně jako takřka v každé jiné epoše a prostředí, ani v normalizačním Československu úplně hovořit. Ve třetí kapitole zaměříme svou pozornost na tehdejší kriminologickou komunitu, pojetí této vědy, zaměření a vztah k tématu hospodářské kriminality. Skrze vzhled do fungování jejího institucionálního zakotvení v podobě Výzkumného ústavu kriminologického při Generální prokuratuře ČSSR se pokusíme stanovit, jak široký byl v dané oblasti manévrovací prostor výzkumníků a jaké byly překážky v jejich zkoumání.

Konečně ve čtvrté kapitole dojde na samotnou analýzu odborné diskuze. Vzhledem k její velké šíři je nutné výzkumný vzorek redukovat na celkem dvacet textů různé provenience, které splňují dva klíčové požadavky; jejich tématem je v obecnější rovině hospodářská kriminalita jako celek nebo nějaký její dílčí aspekt a jsou to texty určené odborné veřejnosti a běžnému občanu tehdy nedostupné. Formou kvalitativní obsahové analýzy vzorku bude na celkem třech hlavních znacích sledována probíhající diskuze.

Nejprve se budeme věnovat jazykové stránce; pragmatickému využívání obligátních diskursních figur, dále zda jazyk byl více vědecký nebo zaměřený na praktické využití a



nakonec na nazírání pachatelů, kde zákonitě muselo dojít ke konfliktu odborného s ideologickým pohledem. Druhým celkem jsou příčiny a podmínky, které odborníci identifikovali. Zde bude předmětem zájmu, jak se vyjádřili ke vztahu této kriminality a socialistického zřízení, nakolik viděli tyto příčiny v nedokonalosti stávajícího uspořádání a jaké považovali za nejkritičtější. Posledním celkem bude předjímání vývoje dané problematiky do budoucna, nakolik realističtí nebo ideologicky optimističtí sledované texty ve svých výhledech byly. Výsledkem analýzy by měl být přibližný portrét odborné diskuze na téma hospodářské kriminality, jejího potenciálu a funkce, kterou bezděčně plnila v normalizačním režimu.

Z právě vytyčené struktury práce lze vyvodit, čím text naopak není. Nelze jej považovat za pokus o komplexní popis hospodářské kriminality, konkrétních deliktů nebo strategií boje s nimi. Nejde ani o soubornou syntézu expertních diskuzí, není ani portrétem odborné komunity zabývající se kriminalitou a v žádném případě vyčerpávající sociálně historickou sondou do obrazu dané problematiky ve veřejném prostoru ani diskursivní analýzou téhož. Není ovšem ani účelovým hledáním nedostatků, které byly vrozenou nemocí reálného socialismu a tím poukazovat na jeho neodvratný konec a zasloužený triumf zřízení dnešního.

Naopak jako inspirativní východiska lze jmenovat některé autory, kteří se věnovali tématu pozdního socialismu z tzv. post-revizionistických pozic. Mezi hlavní patří Alexei Yurchak, jehož funkční pojetí ideologického jazyka lze dobře aplikovat také na formu vědeckých diskuzí. Určitě je třeba zmínit Michala Pullmanna a Pavla Koláře, kteří se věnovali legitimitě normalizačního režimu a teorii konsensu. Bude zajímavé srovnat závěry obou autorů s analýzou odborné diskuze, např. ve smyslu nazírání pachatelů nebo úloze expertů v reálně socialistickém prostředí. Krom těchto autorů lze zmínit nazírání sociologa Karla Mannheima na ideologii a její vztah k vědeckému poznání.

V úvodu je ještě potřeba vyjasnit základní pojmy, s nimiž budeme v průběhu práce operovat. Ačkoli pojmy **hospodářská kriminalita** a **nezákonné obohacování** vychází z různých pojetí, v této práci jimi rozumíme prakticky totéž – trestné činy, přečiny a přestupky proti majetku v socialistickém vlastnictví, hospodářské kázní atp. Z tohoto penza jsou vzhledem ke své specifčnosti v této práci vyňaty delikty daňové, celní a valutové. Nejčastějšími trestnými jednáními, která tedy v této práci rozumíme pod pojmem nezákonné obohacování nebo hospodářská kriminalita, jsou: rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví, spekulace, nedovolené podnikání, zneužívání socialistického podnikání (známé

jako „fušky“ a „melouchy“), poškozování spotřebitele, nezákonné využívání služebního vozidla, vytváření černých fondů v organizacích, nadsazování odměn za vykonané nebo i nevykonané práce, úplatkářství a přijímání úplatku, předfakturace, převody majetku ze socialistického do osobního vlastnictví za neúměrně nízké ceny atp. Jejich přehled, příp. legislativní vymezení je v příloze A.

Co v této práci chápeme pod **odbornými diskuzemi**? Termín diskuze je použit, ačkoli nejde ve své podstatě o rozpravu nebo polemiku. Diskuzí zde rozumíme množinu textů, které se svým obsahem zabývají možnostmi poznání nebo řešení dané problematiky. Nabízí se částečně slovo „diskurs“, k němuž nebylo záměrně přistoupeno zejména z toho důvodu, že v klíčové kapitole je provedena obsahová a ne diskursivní analýza. Odborný charakter diskuze pak spočívá v tom, že její aktéři jsou primárně specialisté v oblasti kriminality, tedy kriminologové, jakožto vědci zabývající se teoretickým i empirickým výzkumem zločinnosti, a dále příslušníci Bezpečnosti a dalších orgánů činných v trestném řízení, tedy zaměstnanci prokuratury nebo soudů. Dalšími experty na problematiku jsou zaměstnanci rezortních ministerstev (vnitřní nebo spravedlnosti), případně vyučující z Vysoké školy SNB. Nutno zmínit jaká média budou podrobena analýze. Jedná se o publikace zmíněného Výzkumného ústavu kriminologického, dále závěrečné práce VŠ SNB a především články z odborného periodika, *Kriminalistického sborníku*. Všechny materiály spojuje odborné zaměření a neveřejný charakter, což samo o sobě otevírá potenciální prostor pro zajímavou konfrontaci s politickým diskursem.

Nakonec ohledně **časového a místního vymezení** je potřeba zmínit několik skutečností. Časově se budeme pohybovat v 70. a 80. letech, přičemž jeden ze zkoumaných článků má datum vydání leden 1990, přestože byl napsán ještě v roce 1989. Místní vymezení je dáno prostorem ČSSR. Není ale v možnostech práce postihnout dílčí nuance v porušování zákonnosti v obou republikách nebo rozdílu ve vztahu společností k hospodářské kriminalitě. Závěry práce lze beze zbytku aplikovat na ČSR, v případě SSR je otevřen prostor pro dílčí polemiku.

*„Myslím, že se povede špatně těm, kteří nereagují na výzvy života. A kdo z života vzešlé impulzy – tedy ty vzešlé ze společnosti – naopak uchopí a tvoří podle nich odpovídajícím způsobem svou politiku, ten naopak nebude mít problémy, tak je to totiž normální.“<sup>1</sup>*

Michail Gorbačov, Generální tajemník ÚV KSSS, 7. října 1989

## **1 Hospodářská kriminalita a normalizační společnost**

V otvírané první kapitole budeme věnovat pozornost samotnému objektu zájmu expertních kriminologických diskuzí, tedy hospodářské kriminalitě. Na problematiku bude nahlíženo nejprve prizmatem disidentských či polistopadových historických a sociologických analýz, které jí prezentují v ekonomickém, společenském a politickém kontextu. Následující část tento makrostrukturální přehled souvislostí konfrontuje se závěry sociálně-dějinných a orálně-historických výzkumů a jak se problematika promítla v normalizačním jazyce nebo ve veřejném mínění. Třetí část pak sleduje linii aktérů majetkové trestné činnosti, jejich sociální profil a motivace a to pomocí analýzy jejich dobové filmové a seriálové reprezentace. V tomto zpracování identifikujeme minimálně dvě značně rozdílné linie, jak byli pachatelé neoprávněného obohacování oficiálně vykreslováni.

Z těchto okruhů vyplývá několik otázek, na něž se pokusíme najít odpověď zde nebo v průběhu kapitol následujících. Jaké faktory hrály roli v rozšíření nezákonného obohacování ve společnosti a shodovaly se závěry polistopadových analýz s těmi, které identifikovali doboví experti? Sledovalo seriálové a filmové vyobrazení hospodářské kriminality nějaký promyšlenější cíl, než jen pobavit?

---

<sup>1</sup> Volný překlad autora. Originál pochází z Gorbačovova televizního rozhovoru dne 7. října 1989 během jeho návštěvy ve Východním Berlíně: *„Ich glaube, Gefahren warten nur auf jene, die nicht auf das Leben reagieren. Und wer die vom Leben ausgehenden Impulse - die von der Gesellschaft ausgehenden Impulse aufgreift und dementsprechend seine Politik gestaltet, der dürfte keine Schwierigkeiten haben, das ist eine normale Erscheinung.“* Záznam rozhovoru dostupný na webu: [www.youtube.com](http://www.youtube.com)

## 1.1 Začarovaný kruh

Polistopadových prací, které se věnují tématu normalizační společnosti, existuje celá řada. Většina z nich se pokoušela odpovědět na otázku, jakým způsobem se zdánlivě stabilní režim dokázal na konci 80. let zhroutit. Hospodářské potíže, které hrály v tomto kolapsu jednu z klíčových rolí, byly jak příčinou tak i v malé míře následkem majetkové hospodářské kriminality. Budeme-li si v těchto pracích analyzovat další související faktory, zjistíme, že se jedná o komplexní systém příčin a následků, které svojí vzájemnou provázaností tvoří jakýsi začarovaný kruh. Sondu do tohoto začarovaného kruhu je nejvhodnější započít od pojmu společenská smlouva. Tato nepsaná a implicitní dohoda vznikala v konsolidační reakci na krizový vývoj let 1968–1969 mezi nově nastupující normalizační garniturou a československou společností. Nestor výzkumu dějin normalizace, Milan Otáhal, pregnančně vystihuje tuto implicitní dohodu tak, že „vládnoucí garnitura (zajistila) jistou životní úroveň a sociální jistoty a žádala od nich (občanů – pozn. PŠ), aby se vzdali účasti na řízení věcí veřejných a realizovali se v soukromé sféře.“<sup>2</sup> Dodržování režimních rituálů jako účast na schůzích, prvomájových průvodech či hlasování ve (z dnešního i tehdejšího pohledu nic neměnicích) volbách bylo deklarativně žádoucí a stalo se obligatorní součástí normalizační každodennosti.<sup>3</sup> Je faktem, že vyprázdněnost normalizační ideologie a jejích hesel byla občanům zřejmá a obsah těchto sdělení je příliš nezajímavý. Důležitější bylo, že svým (byť často vnitřně neztotožněným a laxním) rituálním aktem předkládali sdělení ve smyslu „jsem spořádaným členem společnosti a uznávám stávající systém hodnot a řád věcí“.<sup>4</sup> Naprosto typický příklad tohoto chování lze spatřit v zřejmě nejznámějším kritickém komentáři tohoto uspořádání, u Havlova zelináře<sup>5</sup>. Tato práce si však na rozdíl od Havlova eseje neklade za cíl soudit v hodnotových dichotomiích autenticita-neupřímnost, žití v pravdě-ve lži atp. Pro naše účely je daleko přínosnější pokusit se analyzovat, jaké dopady tato transakční společenská smlouva měla ve vztahu k tématu hospodářské kriminality ve společnosti.

---

<sup>2</sup> Otáhal, 2002, s. 5

<sup>3</sup> Krom Otáhala se problematiky dotýká řada dalších autorů, mj. Štefek (2014, s. 53–55), Vilímek (2014, s. 363–365) nebo kolektiv autorů v chartistickém dokumentu *Teze o spotřebě* (ed. Císařovská, Prečan, 2007, s. 250–259)

<sup>4</sup> Společenským konsensem, deklarovanou loajalitou a překvapivou stabilitou tohoto uspořádání se zde nebudeme hlouběji zabývat. Téma bylo vyčerpávajícím způsobem zpracováno mj. v PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. Vyd. 1. Praha: Scriptorium, 2011. 243 s. ISBN 978-80-87271-31-5. nebo KOLÁŘ, Pavel a PULLMANN, Michal. *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*. Vydání první. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2016. 222 stran. ISBN 978-80-87912-62-1.

<sup>5</sup> HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. Praha: Lidové noviny, 1990. 64 stran. Archy; sv. 2. ISBN 80-7106-005-4.

Jak sociologové, tak historici si všímají důsledného oddělení privátní a veřejné sféry. V té veřejné byl jedinec, jak již bylo zmíněno, vázán ideologickým územ, za jehož dodržení byl „odměněn“ právem na poklidný spořádaný život. Pakliže jeho činnost nepřekračovala socialistickou zákonnost, nebylo mu v zásadě bráněno věnovat se v soukromí svým osobním zájmům a aspiracím. Nejznámějším příkladem takového úniku do soukromí je fenomén chalupaření, který se stal spolu s televizními seriály takřka symbolem normalizačního eskapismu.<sup>6</sup> Této souvislosti si všímá také ekonom Otakar Turek: „(...) *gulášový socialismus, nivelizace, plná zaměstnanost, sociální pohodlí (a také chalupaření) způsobovaly, že se nějak žít dalo. Kdekdto nadával na poměry a spílal režimu, ale současně si snažil vybudovat svůj snesitelný mikrosvět.*“<sup>7</sup> Historik Jan Křen pak jde ještě o krok dál. Dává již do přímé souvislosti únik do soukromí spolu s morálním úpadkem ve veřejné sféře a s tím související rozmach stínové ekonomiky. Jeho označení tohoto jevu „*subkultura maloburžoazního soukromničení*“<sup>8</sup> nás upozorňuje na zajímavou skutečnost. Státní a stranické struktury svou tolerancí individuální svobody v trávení volného času opouští jeden ze svých hlavních ideových pilířů, tedy důraz na kolektivismus, a to i přestože v oficiálních projevech (zejména jak bude zřejmé v následující kapitole) převažoval kolektivistický ideologický jazyk i nadále<sup>9</sup>. V praktické rovině se však o odklonu od důsledného dodržování jednoho z komunistických dogmat dá určitě hovořit, vezmeme-li v úvahu orientaci výroby, nabídkou spotřebního zboží<sup>10</sup>, zavedením pětidenního pracovního týdne (již roku 1968) nebo koneckonců tématy oněch zmíněných televizních seriálů<sup>11</sup>.

Otázkou je, nakolik otupování kolektivistického étosu tak typického pro budovatelské období komunismu lze dávat do souvislosti s politickou liberalizací v 60. letech. Jako pravděpodobnější závěr se jeví být navázání normalizátorů na osvědčenou strategii z poloviny 50. let, kdy snížení maloobchodních cen a saturace obyvatel spotřebním zbožím zklidnily

---

<sup>6</sup> Chataření, chalupaření nebo též tzn. dvojí bydlení. Kalinová (2014, s. 55) Uvádí, že v roce 1988 vlastnilo chaty 12.3% všech obyvatel, tj. ve velkých městech tedy zhruba pětina domácností.

<sup>7</sup> Turek, 1995, s. 73

<sup>8</sup> Křen, 2005, s. 881

<sup>9</sup> Skvěle to na jazykové analýze oficiálních politických projevů, titulků a článků v Rudém právu ilustruje publikace FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. Vyd. 1. Praha: Triáda, 1998. 216 s. Paprsek; sv. 2. ISBN 80-86138-03-8.

<sup>10</sup> Ještě větší vypovídající hodnotu by mohla mít makroekonomická čísla objemu osobní a společenské spotřeby. Zatímco v roce 1970 byl objem osobní spotřeby zhruba třetinový oproti společenské (51.1 mld. Kčs proti 156.8 mld. Kčs), koncem 70. let se soukromá spotřeba začíná poměrově zvyšovat a roku 1989 dosahovala privátní spotřeba objemu 164.5 mld. Kčs proti 325 mld. Kčs ve společenské sféře. (Turek, 1995, s. 83)

<sup>11</sup> K tomuto tématu viz BREN, Paulina. *Zelinař a jeho televize: kultura komunismu po pražském jaru 1968*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2013. 458 s. Šťastné zítřky; sv. 11. ISBN 978-80-200-2322-3.

turbulentní nálady obyvatelstva po měnové reformě a krizi v Polsku a Maďarsku.<sup>12</sup> Jistým druhem „sociální korupce“, která byla široce praktikována po celé sledované období, pak bylo přednostní zásobení obchodů jindy nedostatkovým zbožím v době okolo významných výročí (např. první máj, den horníků atp.).<sup>13</sup> Nelze také pominout ani technologický pokrok a obecné civilizační trendy.<sup>14</sup>

Při sofistikovanosti a provázanosti různých aspektů komunistické ideologie tato skutečnost nemohla zákonitě zůstat bez efektu i v jiných oblastech. Krom zmíněné proměny ideálu socialistického občana se bezděky a zároveň velmi citelně projevil tolerovaný individualismus v oblasti morálky. Vzorem zůstávala socialistická morálka nadále převážně v projevech a dokumentech stranických ideologů<sup>15</sup>, v praxi československé společnosti však zely ostře rozevřené nůžky mezi morálkou v soukromé a ve veřejné sféře. Tomuto morálnímu rozkolu věnuje pozornost nesmiřitelný kritik konsolidačních poměrů v posrpnovém Československu Milan Šimečka ve své publikaci *Obnovení pořádku*. V částech s názvy *Státní lež* a *Korupce* si všímá úpadku morálky ve veřejném prostoru, kde se lhostejnost, nehospodárnost nebo podvodná a hospodářská kriminální jednání staly tolerovanou a běžnou praxí. Žalostný stav veřejného sektoru souvisel dle Šimečky s ochromením zájmu lidí o politický život a pokrytecky průhledná ideologie, která ztrácela na své budovatelské průbojnosti, rozhodně nemotivovala nikoho k tomu, aby se na socialistickém projektu podílel jakkoli víc, než byla (celkem nízká) společenská očekávání.<sup>16</sup> Jedním z nejviditelnějších důsledků tohoto „odcizení“ zájmu na věcích veřejných bylo dle postřehu navrátilšího se emigranta do rodného maloměsta všudypřítomný šlendrián, zejména v infrastruktuře: „*Tak například, když jsem přijel do Šumperka, hned mi padla do oka sešlost, šedivost, zanedbanost města. Navíc, kromě jednoho sídliště a jedné větší silnice, se za těch sedmnáct let nic nepostavilo.*“<sup>17</sup>

---

<sup>12</sup> Více k tématu pacifikace československé společnosti konzumem během druhé poloviny 50. let viz Pernes, 2008, s. 124–127

<sup>13</sup> Vaněk, 2009, s. 390

<sup>14</sup> Tuto teorii individualizace pomocí nových technologií a jejich výtobytků razí např. Michal Pullmann. Ten krom zmíněného fenoménu chalupaření zkoumá vynálezy jako tranzistorová rádia nebo video, které umožnily další emancipaci posluchače, resp. diváka od závislosti na „centrálně plánovaném“ pořadu vysílaném státním rozhlasem či televizí. Také zvyšování počtu osobních automobilů (v 80 letech vlastnil osobní automobil každý sedmý občan) stojí proti „heroickému modelu“ socialismu 50. let, v němž se všichni ideálně dopravují hromadnými dopravními prostředky, konzumují tytéž rozhlasové či televizní pořady, kolektivně tráví dovolené, volný čas, účastní se společně sportovních a kulturních akcí nebo se s nadšením účastní brigádních akcí.

<sup>15</sup> O tématu socialistické morálky a jejímu pohledu na hospodářskou kriminalitu pojednává následující kapitola.

<sup>16</sup> Šimečka, 1984, s. 148–168

<sup>17</sup> Horáček, 1996, s. 338

Sociální antropolog Ladislav Holý se touto otázkou ve své patrně nejznámější práci *Malý český člověk a skvělý český národ* také zevrubně zabírá. Přímo v souvislosti s hospodářskou kriminalitou uvádí, že „zatímco z oficiálního právního hlediska znamenala krádež majetku v socialistickém vlastnictví vážnější přestupek než krádež osobního majetku, protože byla výrazem nerespektování kolektivní morálky, kterou by se měl „nový člověk“ řídit, lidová morálka hodnotila jako mnohem odsouzenější krádež v soukromé sféře“<sup>18</sup>. Touto větou autor poukazuje hned na několik příčin širokého rozšíření fenoménu rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví. Holého podání krádeží materiálu a zboží, případně účast obyvatel na černém trhu, jako téměř jediné řešení<sup>19</sup> pro uspokojení jejich konzumních potřeb vzhledem k chronickému nedostatku požadovaných komodit na oficiálním trhu skýtá značně rozhrěšující potenciál pro tehdejší účastníky šedé ekonomiky. Zároveň tím poukazuje na tento jev coby vrozenou nemoc socialistického zřízení. Jedním dechem také dodává, že tento nedostatek nebyl jedinou věcí, která je nutila chtě-nechtě k podlouným praktikám, mezi další motivace patřila touha lidí přilepšit si ke svému nedostatečnému mzdovému ohodnocení.<sup>20</sup>

Nastíněný začarovaný kruh se začíná uzavírat. Zmíněné nedostatky v zásobování obyvatel zbožím jsou totiž jak příčinou, tak do jisté míry následkem rozpačitého přístupu nemalé části obyvatel k socialistickému majetku.<sup>21</sup> Je pravdou, že z makroekonomického hlediska měly na neutěšený stav československého hospodářství velký větší vliv jiné skutečnosti, než jen hospodářská kriminalita. Jan Křen se ke krizi pozdního socialismu vyjadřuje takto: „*Ekonomický růst se viditelně zpomaloval, tempa hrubého domácího produktu (...) i podle oficiálních čísel klesla. O tom, že Československo zachytilo tehdejší ekonomický a technologický převrat, nemohlo být ani řeči a ve srovnání s obdobnými menšími západoevropskými státy vypadala jeho ekonomika tristně: na jednotku výroby se v Československu spotřebovalo o třetinu víc primární energie, třikrát tolik surové oceli, dvakrát tolik cementu a šestinásobný byl i objem železniční přepravy. (...) Organizace výroby a práce byla na nízké úrovni, kvalita a technická úroveň výrobků rovněž, administrativa*

---

<sup>18</sup> Holý, 2010, s. 32. Tématu skutečně větší priority ochrany společenského než osobního vlastnictví se věnuje jedna z následujících kapitol.

<sup>19</sup> Existující oficiální alternativu představoval Tuzex, který ovšem nebyl pro neprivilegovanou část společnosti příliš dostupným řešením.

<sup>20</sup> Data zde Holý nejčastěji opírá o exilovou publikaci Oty Ulče *Politics in Czechoslovakia*. Například podle jím uváděných údajů z průzkumu veřejného mínění z roku 1969 byla za průměrný měsíční příjem pro rodinu se dvěma dětmi považována částka 3.153,- Kčs. Takového příjmu však v druhé polovině 60. let dosahovala pouze 2% obyvatel (Holý, 2010, s. 33).

<sup>21</sup> Zevrubnou analýzu krize socialistické ekonomiky nabízí TUREK, Otakar. *Podíl ekonomiky na pádu komunismu v Československu*. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 1995. 106 s. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR; sv. 23. ISBN 80-85270-46-3.

*zbytnělá. (...) Soustavné přehlížení spotřebitelské „malé ekonomiky“ mělo za následek permanentní nedostatky zásobování, fronty, shánění, korupci.“<sup>22</sup>*

Na druhou stranu není rozhodně vhodné dopady stínové ekonomiky a hospodářské kriminality podceňovat. Necháme-li mluvit pouze dostupná oficiální čísla, pak škody na odcizeném zboží na začátku 70. let byly následující: v roce 1970 – 120 milionů Kčs, 1971 – 140 milionů Kčs a roku 1972 již 211.4 milionů Kčs.<sup>23</sup> Tato čísla ovšem ani zdaleka nepostihují skutečnou výši škod vzhledem k obrovské latentnosti tohoto druhu kriminality. Alarmující míru dopadů na hospodářství možná lépe ilustrují další údaje. Úředník předsednictva vlády ČSSR v roce 1988 odhadl, že nejméně jedna čtvrtina materiálu na stavbu rodinných domů pochází z „neidentifikovatelných zdrojů“.<sup>24</sup> Během 7. pětiletky (1981–85) pak bylo v ČSSR dokončeno na 150.000 rodinných domků, přičemž podle propočtů pracovníků Výzkumného ústavu obchodu v Praze by individuální stavebníci měli za tuto dobu vynaložit téměř 40 mld. Kčs za materiál a dopravu. Přitom však maloobchodní obrat za stavební hmoty včetně pilařských a hutních výrobků nepřekročil 20 mld. Kčs.<sup>25</sup> Odkud mohl pocházet zbylý materiál a co znamenají ony „neidentifikovatelné zdroje“, je nasnadě.

Převod majetku ze společenského do ryze osobního vlastnictví pomocí pololegálních nebo vyloženě kriminálních aktivit je zajímavým fenoménem také ze sociologického hlediska. Notoricky známý je v tomto ohledu esej *Proč tak snadno*, v níž se autor Ivo Možný zabývá otázkou rodiny, přátelských vazeb a známostí v souvislosti se stabilitou režimu. Hovoří doslova o „kolonizaci státu rodinou“, přičemž pracuje s Bourdieho pojetím sociálního kapitálu. Kdo jím disponoval, měl přednostní přístup ke zboží a službám, které byly buďto nedostatkové, podmíněné dlouhým (a někdy marným) čekáním anebo byly tzn. „bez známosti“ k dostání pouze v podřadné kvalitě. Přivést tento druh kapitálu do rodiny bylo možné nejčastěji skrze umístování potomků, příbuzných nebo známých na lukrativní posty ve veřejné sféře. „Celá státní síť obchodu a služeb nemůže být z hlediska rodin nazírána jako ekonomická báze pro autonomii rodin v ní hospodařících. Vedle zisků a ztrát, které z této sítě má stát, jemuž samozřejmě patří, jsou z této sítě odčerpávány zisky rodinné, spočívající v možnosti poskytnout protislужbu, dát přednost v pořadí, obstarat nedostatkové zboží. (...) Ale jsou tu často i zisky peněžní – z předražování, šizení, rozkrádání (...)“.<sup>26</sup> Rozšířená praxe

---

<sup>22</sup> Křen, 2005, s. 966–967

<sup>23</sup> Holý, 2010, s. 33

<sup>24</sup> Tamtéž

<sup>25</sup> Petera, 1990, s. 6

<sup>26</sup> Možný, 1999, s. 43–44



klientských sítí, provázanosti kádrové nomenklatury a korupce, konexí, styků a podobných jevů (v sovětském prostředí vše v jednom vystihuje pojem *blat*).<sup>27</sup> byla naprosto ideově neslučitelnou se socialistickými zásadami řízení ekonomiky a společnosti. Byla však v pozdně socialistickém prostředí životaschopnou a funkční. Přes uvědomovaný problém nenalezli politici ani expertní kruhy dostatek síly, aby si s kritickou situací poradili. Naopak. Za situace, v níž stát hrál roli „dojné krávy“ pro „obratnějši“ část obyvatelstva a svou neschopností stav účinně řešit ztrácel v očích běžných občanů i poslední zbytky legitimacy. Jak totiž bude ve čtvrté kapitole rozebráno detailněji, za situace, kdy se účast na šedé ekonomice stává běžným fenoménem a státem řízený bezpečnostní aparát není schopen toto každodenní překračování zákonnosti řešit, proklamovaná zákonnost přestává plnit svou referenční funkci a dochází k posunutí právního vědomí. Možného závěry tvrdí, že stát byl těmito sítěmi nejen kolonizován, ekonomicky vysáván, ale ve svém důsledku i zbaven perspektivy vývoje, důvěryhodnosti a tím odsouzen k záhubě.

Podobným směrem cílí svou argumentaci i Jan Křen: „*Šířily se pochyby o možnostech socialistické ekonomiky vůbec a rostla naopak aktivita ve sférách, které otevíraly cesty k osobním ziskům, eventuálně vlastnímu podnikání, po němž začala už pošilhávat pružnější část nomenklatury, zvláště hospodářské. (...) Ze socialistických manažerů se samozřejmě žádní disidenti nestali a tento úsudek vystihoval spíš onu prapodivnou, dočasnou a v podstatě stále ještě prorežimní alianci, k níž vedle zmíněné části nomenklatury patřili i společensky sice odlišní, leč zájmově blízcí valutoví spekulanti (veksláci) i polokriminální „podnikatelé“ z obchodů a pohostinství – v menší míře také o dělnické aristokracii a členstvu prosperujících JZD a vůbec o vrstvách ještě těžících z ubývajícího koláče rovnostářské distribuce.*“<sup>28</sup> Snadno by se dalo na tomto místě sklouznout k rozebírání právě nastíněných témat, ať už skutečného vlivu a intencionalitě těchto procesů na pád režimu koncem 80. let, přesahů rodinných a klientských sítí do devadesátých let anebo původu finančního kapitálu použitého k tentokrát již legální a oficiální polistopadové privatizaci státního majetku. V této práci však upíráme pozornost jiným směrem.

---

<sup>27</sup> Detailněji o využívání těchto sociálních praktik viz zmíněný Možného esej, případně FITZPATRICK, Sheila. *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. Oxford University Press, 2000, 227 s. ISBN:0195050010

<sup>28</sup> Křen, 2005, s. 967-8

## 1.2 Běžný stav nebo výjimečná událost?

Doposud byla snášena spíše obecná fakta a souvislosti, aby bylo schéma reálně socialistického „začarovaného kruhu“ pokud možno co nejnázornější. Nyní se otevírá prostor pro jejich dílčí problematizování. Především byly v předchozí části ignorovány jakékoli společenské nuance, Čechoslováci byli souhrnně nazýváni *občané*, *obyvatelé*, nebo nejobecněji jako *společnost*. Toto názvosloví vychází především z volby výchozích pramenů, tedy velkých historických syntéz anebo ekonomických, sociologických a antropologických esejů. Nabízí se otázka, jakou optikou nahlédnout tyto makrostruktury, abychom mohli problematiku hospodářské kriminality plastičtěji prozkoumat také „zdola“. Předně zde zohledníme některé dílčí studie, pracující např. metodou orální historie nebo sociálních dějin, historické průzkumy veřejného mínění a v neposlední řadě si také všimneme některých vypovídajících rčení a vtipů, které v československé společnosti kolovaly.

Prvním bodem, jenž je potřeba více rozvinout, je letargie reálně socialistického občana ve věcech veřejných. Aníž bychom se příliš chtěli opět uchýlovat k monolitickým konstatováním, tak fakt, že „naše země nevzkvétá“, si prokazatelně uvědomovala velká část veřejnosti. Rozhodně už se ale nedá prohlásit, že každý byl s tímto stavem smířen, pokládal jej za zákonité vyústění vývoje a spokojil se s úlohou pasivního příjemce osudu. Angažovanost občanů na veřejném dění po srpnu 1968 bývá v polistopadových interpretacích často prezentována jako cosi účelného, neupřímného a jen v rámci povinnosti se při pohledu na některé materiály začne jevit o poznání autentičtěji.

Anonymní, ale i oficiální stížnosti občanů Národním výborům mohou posloužit jako dobrý pramen pro ilustraci toho, co lidé vnímali jako problém. Michal Pullmann v *Konci experimentu* uvádí, že „v polovině roku 1988 se nejvíce stížností týkalo poměrů v orgánech a organizacích, porušování zásad socialistické zákonitosti, morálky a disciplíny, což byla shrnující označení pro nekorektní a neefektivní organizaci, zneužívání pravomocí, korupci, rozkrádání, atp. Nejčastěji se stížnosti týkaly používání služebních vozů pro soukromé účely, poskytování darů, přednostního přidělování bytů, protiprávního povolování výstavby chat či obytných domů, machinací se svěřenými prostředky, nepravdivých informací ve výkaznictví, či dokonce falšování hospodářských výsledků (motivovaného získáním nároku na prémie), rozkrádáním včetně subtilnějších forem (nákladného vybavování kanceláří zakázkovým

*nábytkem, plýtvání svěřeným materiálem) apod.*<sup>29</sup> Příznačné je, že nejvíce viněnými byli z rozkrádání nebo korupce viněni vedoucí pracovníci, management, lokální úředníci a straničtí tajemníci.

Uvedeme si pár příkladů z Berounského okresu. Jedna ze stížností z roku 1987 zněla: *„Soudruzi kdy už konečně uděláte v Albě pořádek. (...) předseda KSC se spolčil s (...) ředitelem. (...) Dělá po dopoledních kulové čepy na auta hoblovky, soustruží, brousí a nechává chromovat v Buzuluku a (...) mu to dohazuje na prodej v komunále v Mýtě. Přišly si už na desetitisíce (...). Jsou to prolhanci. Jak je možné že se všude píše o pořádku a vedoucí (...) prodal tabulkový nůžky do Tlustice do statku za parcelu a zabijačku – spíš prase. Jak je možné v odbytu se kšeftuje s našima výrobkama a náhradníma dílami protože je o ně bída – podvedením tohoto za pět minut stranika (...) a berou se úplatky všech druhů od rekreace až po všechny možné dary a hlavně chlast. (...) Velkou lumpárnou je, že udělali v Albě to vyšrotovali za několik milionů materiálu, prej nedostakovýho materiálu a náradí (...). Nic nebylo vyšrotováno. Jděte si v Hořovicích koupit kleště, kladivoklíče jsou z Alby údajně vyšrotované.*<sup>30</sup> Za zmínku určitě stojí, že stížnost byla vyřízena jako neodůvodněná. Mohlo, ale také nemuselo se tak jednat pouze o nepodložený akt osobní msty nebo závisti. Oproti této spontánní nespisovné stížnosti, využívaly některé jiné veskrze ideologický jazyk: *„Výrobním náměstkem je zde „soudruh“ (...), který určitě nejedná jako komunista a dělá straně jen hanbu. (...) Z Alby již několikrát odcizil výrobní materiál (např. pozinkovaný plech na opravu svého domku) a tak by se dalo dále pokračovat ve výčtu, kdy nejedná jako komunista a socialistický vedoucí.“* Podobný příklad: *„Vážený soudruhu tajemníku! Již jednou jsme Tě informovali o nekomunistickém jednání našeho výrobního náměstka Ing. (...), který určitě nejedná a nežije v souladu se socialistickou morálkou. (...) Proč jedni mají poctivě pracovat a druzí stavět před společenské zájmy vlastní prospěch?“*<sup>31</sup> Demotivační efekt zmíněného jednání není potřeba sáhodlouze rozebírat. Rozhodně byla těmito případy dále podkopávána důvěryhodnost stranických činitelů a to nejen na vrcholových, ale právě také na lokálních úrovních. Jakékoli rovnostářské projevy o nutnosti dodržování socialistické morálky nebo zákonnosti tak působily přinejmenším pokrytecky.<sup>32</sup>

---

<sup>29</sup> Pullmann, 2011, s. 145

<sup>30</sup> Olbertová, 2013, s. 45 V textu stížnosti byly autorem opraveny nejkřiklavější chyby.

<sup>31</sup> Tamtéž, s. 68

<sup>32</sup> Toto vnímané pokrytectví dále rozebírá také Vilímek, 2014, s. 398

Další skutečnost, která otvírala dveře nespokojenosti, jenž mohla vést až k trestné činnosti, byla negativně vnímaná mzdová politika. Ze závěrů práce Miroslava Vaňka o veřejném mínění za normalizace vyplývá, že v roce 1988 byl stávající model odměňování za práci vůbec nejkritizovanějším aspektem socialistického zřízení.<sup>33</sup> Důsledkem makroekonomických potíží, které byly již v této práci nastíněny, dosahoval růst reálných mezd v 80. letech pouhého 0.2%.<sup>34</sup> Možná ještě horší efekt měla nevyhovující diferenciací mezd. Dělnictvo, které bylo z hlediska politické komunikace schopné snést pádnější argumenty, si dokázalo vymoci nivelizování mezd v jejich prospěch. „*Pod tímto tlakem se mzdy dělníků odchylovaly směrem nahoru, zatímco platy ostatních pracovníků v podnikové sféře, zejména v rozpočtových organizacích zaostávaly.*“<sup>35</sup> Mzdově podhodnocení se tak cítili zvláště pracující ve službách a administrativě. To se u nich muselo zákonitě odrazit v poklesu motivace, loajality k zaměstnavateli (tedy státu) nebo dalšího poklesu pracovního výkonu.<sup>36</sup>

Za této situace byli pracovníci, kteří si navykli jistému životnímu standartu, nuceni hledat si alternativní způsoby příjmu nad rámec své mzdy. Týkalo se to především pracovníků v pohostinství, kteří měli nastavenou nízkou základní složku platu s předpokladem, že budou dle svého výkonu spravedlivě odměněni na tuzérech. Jak uvidíme dále, právě barmani a číšníci si nacházeli nejrůznější způsoby, jakými si přivydělávali, a nemalá část z těchto způsobů ležela za hranou zákona. Podobně také někteří manuální pracovníci, kteří měli jisté aspirace a zručnost, dosáhli díky melouchaření společenského a finančního vzestupu.<sup>37</sup> Podstatně složitější to pak měli např. úředníci, učitelé, lékaři atp., kterým při absenci řemeslného *know-how* zbývalo jediné rozkrádání nebo účast na korupci. Bylo by zjednodušující konstatovat, že mzdové podhodnocení znamenalo automaticky vehnání člověka do zóny kriminality nebo šedé ekonomiky, rozhodně zde ale tento faktor svojí roli sehrával. Centrální řízení mzdové politiky bylo kritizováno coby nepružné i z řad odborníků, odborářů nebo lokálních politiků. Na důslednou a efektivní revizi však nedošlo,

---

<sup>33</sup> Na otázku, zda respondenti vnímali své odměňování podle možností a kvality práce, odpověděla pouhá 2%, že úplně, 18% z větší části, 50% z menší části a 26% vůbec ne (Vaněk, 1994, s. 39). V Praze pak nebylo spokojeno plně 85% pracujících! (tamtéž, s. 46). Průzkum byl prováděn skrze oficiální kanály a lze tedy předpokládat jistou míru stylizace dotazovaných. Je to patrné zejména v případě postoje ke straně a státní politice, kde jsou respondenti ve svých odpovědích zdrženliví, či vyhýbaví. To vynikne zejména, srovnáme-li výsledky tohoto oficiálního průzkumu s nezávislým průzkumem, který vypracoval Zdeněk Strmiska a vyšel v roce 1986 ve *Svědectví*. Na druhou stranu ale v otázkách týkajících se společenských problémů nebo hodnocení výtobytků socialistického zřízení, byli respondenti podstatně otevřenější a kritičtější.

<sup>34</sup> Kalinová, 2014, s. 34

<sup>35</sup> tamtéž

<sup>36</sup> Východiskem jsou zde závěry tzn. teorie spravedlivé odměny nebo též teorie spravedlnosti (v originále *Equity theory*) od J. Stacey Adamse. Viz Kocianová, 2010, s. 33

<sup>37</sup> Kalinová, 2014, s. 55

resp. zůstávala ve formě proklamací. Příčinami tohoto stavu se zabývala Lenka Kalinová: „Proklamovanou potřebu mírnit nivelizaci příjmů nemohla vedoucí garnitura výrazně realizovat pro nedostatek zdrojů a také proto, aby v případě větších změn v neprospěch dělnictva nebyla porušena jejich očekávání sociální spravedlnosti.“<sup>38</sup> Ukazuje se zde tedy jistá formální ideologická limita, kterou se ani deklarovaně pro-přestavboví komunisté neodvažovali překročit. Neměli zřejmě v úmyslu jakkoli ohrozit konsensuální vztah s tou nejloajálnější částí československé společnosti, průmyslovým dělnictvem.

Lze přes všechny výše uvedené skutečnosti jen obtížně šmahem odsoudit ideologické působení v oblasti socialistické morálky jako cosi úplně odtrženého od reality, bez praktického dopadu. Rozhodně nebyla něčím cizorodým, co by nezanechalo v lidech žádnou stopu. Přes cynická hesla v duchu proslulého „*kdo neokrádá stát, okrádá vlastní rodinu*“<sup>39</sup> přeci jen kradení zboží a materiálu z veřejných zdrojů nebylo něčím, čím by se lidé chlubili. Pomineme-li pochopitelnou obezřetnost ve věci nelegálního jednání, je nutno připočíst ještě jeden fakt. To, že se ke svému počínání, konexím, melouchům atp. nikdo příliš nehlásil, ovšem svědčí o vědomí toho, že takové praktiky nebyly úplně v pořádku – nejen z hlediska práva nebo oficiální socialistické morálky – ale také z hlediska paralelní „autentické“ společenské morálky. Orálně-historický výzkum Petry Schindler-Wisten zjistil zajímavou skutečnost, že pamětníci pracující v nemanuálních profesích deklarovali své pohoršení nad morálním úpadkem, který se projevoval právě široce rozšířeným rozkrádáním. Někteří z nich připouštěli, že svou roli v tom mohl hrát fakt, že ve svých pozicích ani neměli šanci se příliš nezákonně obohatit. Na druhou stranu větší část dotazovaných z dělnických profesí nebo obchodních služeb ani *ex post* neskrývala své tehdejší obohacování na cizí účet, přičemž jejich omluvné vysvětlení znělo ve smyslu, že všichni kradli, nejvíc ti nahoře, tak by si také něco nevzal. Jedni i druzí hlavní vinu na daném stavu přičítali „komunistům“, zároveň ale stav brali jako normální a do jisté míry funkční, jelikož „*nikde nic nebylo, ale všichni všechno měli*“<sup>40</sup>

---

<sup>38</sup> tamtéž, s. 37–38

<sup>39</sup> V obecném povědomí, zejména v generaci pamětníků je toto rčení spojováno s rozkrádáním dodneška. Historik Tomáš Vilímeck si jej pak tematicky zvolil přímo jako název svého odborného článku. V dobových kritických textech často dáváno za příklad cynismu, který se v populaci rozmohl (za všechny příklad – s. 336 v PITHART, Petr et al. *Dějiny a politika: eseje a úvahy z let 1977-1989*. 1. vyd. Praha: Prostor, 1990. 369 s. ISBN 80-85190-05-2 nebo Možný, 2009, s. 46

<sup>40</sup> Srov. Vaněk, 2008, 391–397

Ospravedlňujících formulí bychom vedle již zmíněného okrádání státu/rodiny v normalizačním jazyce našli ještě celou řádku. Rčení „*příležitost dělá zloděje*“<sup>41</sup> bylo běžnou narážkou na liknavé uskladnění nebo ostrahu zboží a materiálu, které svým způsobem lákalo k odcizení. „*Ruka ruku myje*“ odkazovalo na vzájemné krytí aktérů korupčních jednání nebo jejich nedůsledné trestání. Obdobné „*musíme si pomáhat*“ pak odkazuje na praxi barterových směn, tj. výměny jednoho nedostatkového zboží, k němuž měl jedinec přístup, za jiný materiál či službu. Ohledně upřednostňování vlastních zájmů, případně protěžování svých známých či příbuzných pak dobře svědčí „*blížejší košile, než kabát*“, „*malá domů*“, „*krev není voda*“ anebo „*co je doma, to se počítá*“. Heslo „*zadarmo ani kuře nehrabe*“, ilustruje rozmáhající se očekávání tuzerů, bakšišů anebo drobných protislužeb za oficiálně bezplatné služby.<sup>42</sup> Úzu o často i ne úplně malých pozornostech si všímá Milan Šimečka v *Obnovení pořádku*. Jeho osobní zkušenost hovoří o vzestupném trendu – zatímco v 50. letech bylo dýžko pokládáno v souladu se socialistickými zásadami o rovném přístupu k veřejným službám téměř za urážku, během normalizace se stalo nepsaným pravidlem nejen v pohostinství, taxislužbách, ale také třeba u lékaře.<sup>43</sup> Společenský cynismus pak skvěle ilustrují některé dobové anekdoty, jako například „*oni předstírají, že nás platí, my předstíráme, že pracujeme*“, „*Víte, kdy nastane komunismus? Až všichni všechno rozkradou a budou si vzájemně půjčovat!*“ nebo poněkud zemitější „*co můžeš urvat, urvi, co nemůžeš urvat, zkurvi*“.<sup>44</sup>

---

<sup>41</sup> Rčení se objevilo dokonce v názvu kritického článku o rozkrádání v Rudém právu ze dne 5. 7. 1975. Viz Pilík, 2010, s. 85

<sup>42</sup> O rozšířenosti opět vypovídá fakt, že je krédo s typickou ironií zmíněno v protikorupční filipice na 3. straně Rudého práva dne 26. 7. 1975. Viz Pilík, 2010, s. 49

<sup>43</sup> Šimečka, 1984, s. 156–158

<sup>44</sup> Článek *Společnost: Právce, levice, korupce a apatie*, dostupné online na webu <http://neviditelnypes.lidovky.cz/>

### 1.3 Dvojitý obraz neoprávněného obohacování

V zájmu ještě většího „oživení“ obrazu rozkrádání, korupce a podobných jevů se nyní podíváme na jejich ztvárnění v normalizačním filmu a seriálu. Na tuto reprezentaci se zaměříme hlavně z toho důvodu, že byly masově konzumovány podstatnou částí společnosti, také výchovné působení vedoucích stranických a státních orgánů bylo zprostředkováváno prioritně tímto způsobem.<sup>45</sup> Fenomén rozkrádání lze navíc skrze toto explicitní médium analyzovat názorněji, než např. v literatuře. Účelem této části není samoučelný popis výskytu, jenž *nota bene* rozhodně není úplný. To, že se podíváme na to, jakým způsobem fenomén zachycovala státem a stranou kontrolovaná filmová a seriálová tvorba, nám může dále ilustrovat složitost a komplexnost celého problému. Michal Pullmann a Pavel Kolář konstatují, že právě dichotomie „slušné společnosti“ a „asociálních živlů“ byla spolu s „klidem na práci“ a „obnovením pořádku“ jedním z nejdůležitějších prvků normalizační režimní legitimacy.<sup>46</sup> Jak jsme v dosavadním průběhu této kapitoly měli možnost zjistit, uchýlovala se k nekalým praktikám taková část společnosti, že problém nešlo vysvětlit jednoduchým ideologickým zaškatulkováním provinilců jako cizorodých, zrádných nebo odpadlických elementů. V průběhu sledovaných let tak lze vyzorovat jistou dvoukolejnost zobrazování neoprávněného obohacování. Zatímco zejména v 70. letech byli pachatelé ideologicky vylučováni z řad slušné společnosti coby devianti, případně karikaturně vykresleny jako tragikomické figurky, zejména v 80. letech přichází ke slovu také druhá linie zpracování. Nešvarů se dopouštějí také lidé jinak charakterově a občansky nezkažení, v zásadě spadající do slušné společnosti. Přihlédneme-li k profilaci pachatelů prezentovanou v odborných diskuzích, s níž se setkáme v poslední kapitole, pak zjistíme, že tento popis provinilců daleko více odpovídal odborné empirické zkušenosti.

---

<sup>45</sup> Tento důsledný dohled a ovládnutí masmédií je akcentováno v konstitutivním konsolidačním dokumentu Poučení z krizového vývoje: „*Sdělovací prostředky, tisk, rozhlas, televize, film, jsou nesmírně důležitým nástrojem moci a masové politické výchovy, který se nikdy nesmí vymknout řízení a kontrole marxistickoleninské strany a socialistického státu, nemá-li se věc socialismu dostat do vážného nebezpečí.*“ (Poučení, 1970, s. 29)

<sup>46</sup> Kolář, Pullmann, 2016, s. 64–65

### 1.3.1 Zelináři, řezníci a jim podobní

Jestliže se podíváme na sociální a profesní rozvrstvení československé společnosti, a vezmeme v úvahu hledisko účasti na hospodářské kriminalitě, pak skutečně z majority „slušných lidí“ některé skupiny v jistém smyslu vypadávají. O častém spojování vedoucích hospodářských nebo stranických pracovníků se zneužíváním funkcí k osobnímu obohacení byla již v této práci řeč. Ve stejné, ne-li větší míře, byli však s nekalými praktikami spojováni pracovníci v službách jako potravinářství, pohostinství, taxikáři, pumpaři anebo veksláci. Není rozhodně náhodou, že zejména z těchto struktur se později rekrutovali nechvalně proslulí podnikatelé a „kmoťři“ polistopadové éry.<sup>47</sup> Disponovali totiž jak našetřeným finančním, tak pochopitelně i důležitým sociálním a informačním kapitálem, jak nastínil Ivo Možný. Již během normalizace byly tyto profese často zapsány v obecném povědomí v souvislosti s šizením, rozkrádáním a obecně nepoctivostí a tento jejich obraz je velmi dobře patrný v popkultuře. Zde jsou figury dopouštějící se takového jednání zobrazovány jako groteskní maloměšťácké figury, vychytralci, stávají se terčem výsměchu anebo jsou za své nelegální nebo přinejmenším nemorální jednání po zásluze potrestáni<sup>48</sup>.

První takovou skupinou, s níž je podvodné jednání spojováno, jsou zaměstnanci v potravinářském průmyslu – zejména zelináři nebo řezníci.<sup>49</sup> Ačkoli je předmětem jejich profese zboží nejběžnější spotřeby, v reálně socialistickém prostředí se mnohdy i toto stávalo zbožím nedostatkovým, případně se dala zpeněžit lepší jakostí, kterou mohli jakožto výrobci a distributoři nabídnout vybraným klientům. Toto výsadní postavení bylo trnem v oku těm, kteří mezi svými známými žádného řezníka nebo zelináře neměli anebo v zájmu sehnání lepších potravin museli chtě-nechtě vynaložit více peněz. S žádnými jinými povoláními nebyly také více spojovány negativní charakterové vlastnosti jako ziskuchtivost, lakota nebo maloměšťáctví. Jakousi profesní deformací pak bylo často reflektovaný korupční *modus operandi*, tedy automaticky nabízené všimné a pozornosti i v jednáních, které je

---

<sup>47</sup> Za všechny zmiňme pozoruhodné kariérní začátky mj. Ivo Rittiga, Romana Jurečka, Františka Mrázka nebo Miroslava Provoda.

<sup>48</sup> Krom seriálů doporučuji čtenářově pozornosti zábavnou tvorbu písničkáře Ivo Jahelky. Humoristické ztvárnění naprosto typického případu rozkrádání masa ve své *Baladě o řezníku Pátkovi*. Tento případ, stejně jako mnoho dalších zhudebněných anekdot, vychází z autorovy právnické praxe. Konkrétně tento případ vychází z případu, jenž se dle vzpomínek pamětníka Martina Sedláčka udál v 80. letech v pražských holešovických jatkách. Další nešvar, jenž si „zpívající právník“ vzal na paškál, byl případ šidícího barmana v písni *Balada o dvojím odsouzení*. Obě skladby jsou dostupné na webu <https://www.youtube.com/>

<sup>49</sup> O spojování korupčního a nezákonného jednání konkrétně těchto skupin hovoří mj. Ladislav Adamec na 4. zasedání ÚV KSČ v prosinci 1986: „*Za léta jsme si už skoro zvykli, že v mnohých restauracích se předražuje, v zelenině a u řezníka jsme často vědomě šizení na váze a kvalitě a v řadě služeb jsou úplatky samozřejmostí.*“ NA, fond 01/1, a.j. P23/86, b. 3, s. 39



v zásadě nevyžadovaly. Milan Šimečka například zmiňuje, jak jeho manželka dostávala ve škole od řeznických dětí namísto symbolické květiny dvoukilové vepřové kotlety.<sup>50</sup> Analogickou praxi zobrazila Věra Chytilová ve filmu *Kalamita*. Žoviální chamtivý řezník v podání Bronislava Poloczka zcela bezostyšně podplácí učitelku svého syna, když jí před krámem plným zákazníků předává podpultové zboží. Vyčítavé pohledy, ale i absence jakéhokoli nahlas proneseného vzdoru prozrazují, že se jedná o praxi, na níž jsou všichni zvyklí. Ani v nejpobláznějších normalizačních televizních počinech nemohly figury maloměšťáckých zelinářů chybět. V oblíbené *Nemocnici na kraji města* figuruje postava zelináře, jenž je v 15. díle přivezen coby pacient. Jeho nesnesitelná manželka v podání Stelly Zázvorkové je vykreslena jako charakterově pochybná, když se prakticky okamžitě snaží zavázat si lékaře finanční „pozorností“. Poté, co je protagonisty odmítnuta a zdravotní stav jejího manžela se komplikuje, neváhá využít svých styků a krom soudní žaloby na nemocnici navíc poštvě ministerskou komisi, což personálu do konce seriálu značně znepríjemňuje život. Hned v několika dílech série *Bakaláři*, lze najít strefování se do nešvarů ve službách. Nejprizmatičněji v díle *Melouchář*, kde je divákům představena postava chorobně nedůvěřivé zelinářky, ale také načerno si přivydělávající dělník a dokonce rozkrádající brigádnice. Velmi pádnou kritiku rozšířených praktik těchto zaměstnanců podává Menzelův film *Kdo hledá zlaté dno*. Film vypráví příběh mladého muže ztvárněného Janem Hrušínským, jenž po vojně hledá své další profesní směřování. Nenalezne ho v nabízeném postu zelináře, kdy je svědkem okrádání zákazníků, ani u řezníků, u nichž ho odpuzuje jejich morální plochost, nuznost a maloměšťáctví. Prizmatičně nalezne to pravé coby řidič na gigantické stavbě vodní elektrárny.

Podobně nelichotivému obrazu se na televizních obrazovkách těšili pracovníci v pohostinství, zejména číšníci, barmani a restauratéři. Čtenáři se pravděpodobně ihned vybaví ikonický film *Vrchní, prchi!* Samotný hlavní protagonista, falešný vrchní Vrána, není však tím, čemu bychom ve filmu chtěli v souvislosti s hospodářskou kriminalitou věnovat pozornost. V souvislosti s tématem nás zajímá spíše jiná postava a to jeho vykutálený spolužák Rudy Vyskočil, ztvárněný Jiřím Kodetem. Jak divák v průběhu filmu zjistí, pracuje Rudy v pohostinství coby vedoucí provozu. Vysvětluje Vránovi, jak jeho nad poměry dobrý majetek nabyl obratnými praktikami, které jsou za hranou nejen etiky, ale i zákona. Za všechny lze zmínit uplácení pracovníka cestovní kanceláře, ředění a záměna kvality nápojů nebo servírování minutek z psího masa. Není úplně bez významu, že na konci filmu je

---

<sup>50</sup> Šimečka, 1984, s. 157

spravedlnosti učiněno za dost nejen v případě „vrchního“ Vrány, ale právě také „podnikavého“ Rudyho.

O tom, že se nejednalo jen o praxi vyfabulovanou scénáristy a na druhou stranu, že pachatelé zdaleka ne vždy končili důsledně potrestání, svědčí orálně historický výzkum, který se zabýval právě fenoménem barmanů za socialismu. Škála prohřešků, kterých se údajně hromadně barmani v prostředí státního socialismu dopouštěli, byla velmi široká. Narátoři s překvapivou otevřeností detailně popisují některé praktiky: *„Klasickým případem toho, jak okrást stát, byl tzn. dokup. Šlo o to, že zaměstnanci prodávali po jednotlivých panáčích lahve, které večer vyměnili za vlastní. Rozdíl, který jim zůstal v pokladně, si pak vzali. „No, obchodní rozpětí bylo, dejme tomu na flašce whisky šest set, nu takových čtyři sta korun na flašce whisky, což tenkrát byly peníze. Navíc, tyhle lahve se výborně získávaly..., tím že jsi dělal na velvyslanectví. Já jsem třeba dělal na portugalském, na norském a na tureckém a u toho francouzského vojenského přidělence a dostávali jsme flašku skotský a karton cigaret místo peněz. (...) Ten karton stál v trafice dvě stovky, whisky stála 340, takže jsi dostala 540 za večer a bylo na tobě, co s tím uděláš.“<sup>51</sup> Je zajímavé, že k případům, kdy se tzn. okrádal stát, se bývalí barmani stavěli naprosto bez výčitek. Naopak se jimi bezmála chlubili a demonstrovali svou schopnost „umět v tom chodit“. Neopomněli zdůraznit, že neokrádali zákazníky, ale provozovnu, resp. jejího provozovatele, tedy stát.<sup>52</sup> Jakmile se ale pustí do dalšího rozebírání svých přivýdělků, ukazuje se, že to není docela pravda. Běžný zákazník byl podváděn nejčastěji předražováním, šizením na porcích nebo záměnou jakosti potravin a nápojů. Týkalo se to zejména cizinců, nejčastěji pak západních Němců, u nichž platilo pravidlo: *„Vypálili jste nám Lidice, zaplaťte!“ Hosté byli (...) kráceni o 3/5 porce, a to jak u jídla, tak u pití. Většinou jim to ani nepřišlo divné, protože nebylo zvykem, aby cizinci dostávali do ruky jídelní lístky. „Tam třeba přišel vrchní a říkal, tak teda dámy a pánové polévky jsou tam ještě všechny, ne tak všechny druhy masa, doporučuju vám dneska tohle, tohle, tohle. Oni se podívali na tu šedou hlavu toho vrchního a jo jasně, takhle to chceme. Samozřejmě, že telecí řízky byly z vepřového, protože telecí jsme neviděli ani nepamatuju. Telecí steak Orlov byl jasnej tím pádem, to se prostě vepřovej řízek narval pod špagety a bylo to, zapeklo se to sýrem. Kvalita se posunovala o patro níž a porce se zkracovala přibližně**

---

<sup>51</sup> Kreuzerová, 2014, s. 82 *De iure* zde nejde přímo o rozkrádání, jako spíše o zneužívání socialistického podnikání dle §120, Trestního zákona č. 140/1961. Více k legislativnímu vymezení hospodářské kriminality v příslušné části druhé kapitoly.

<sup>52</sup> Kreuzerová, 2014, s. 82

*o 60 %. Musím říct, že to byly takový ceny přesto pro ně, že jim to nevadilo (...).“<sup>53</sup> O značné míře organizovanosti takového počínání svědčí nejen výsledky prováděných kontrol, při nichž se v drtivé většině případů prokázalo zapojení celého pracovního kolektivu, ale také užívané praktiky, investice vynaložené ryze k vykonávání nezákonné činnosti: „Vino se samozřejmě nějakým způsobem upravovalo, buďto přelepením značkou nebo deci vody do sedmičky se dávala. Čímž to tomu hostovi tak dalece nevadilo a tím se ušetřilo 7 korun. Což byl přínos na sto lahví, to bylo sedm set.(...) Protože propíchej špunt každé pozná, když ho vytáhnete a vrátíte ho zpátky. Takže se musely kupovat nové špunty. Byly takzvané špuntovačky, ty se prodávaly za 5 tisíc.“<sup>54</sup>*

Takovýchto poměrů v pohostinství si byli státní a kontrolní orgány velmi dobře vědomy. Při výchově nových učňů byl proto vyvíjen tlak mj. na zohledňování morálních a charakterových vlastností budoucích obsluh. Součástí prevence byly také např. povinné účasti učňů na soudních přelíčeních.<sup>55</sup> Také kontroly byly v restauračních zařízeních častější, než v jiných typech služeb, přesto nevedly k požadovaným výsledkům. Pamětník vzpomíná, že ani drakonická opatření nebyla schopna tyto nešvary vymítit. V 70. letech nově nastoupivší vedoucí restaurace v Praze využil nelichotivých výsledků kontrolní Československé obchodní inspekce, a na jejím základě nechal přeložit veškerý personál a nahradil jej novým. Již o dva týdny později byla účelově provedena obdobná kontrola, která prokázala, že k okrádání a podvodům dochází takřka ve stejné míře.<sup>56</sup> Nejen takovéto poznatky vedly k zavádění různých jiných opatření, ovšem bezvýsledně. Jak plyne i ze závěrů citovaného orálně historického výzkumu, nekalé praktiky zůstaly v každodenní praxi československého pohostinství až do konce socialismu a v jisté míře vlastně dodnes.

Další skupinou ze sféry obchodu a služeb, jejichž charakterové hodnocení nebylo právě v očích veřejnosti valné, byli řidiči taxislužby a obsluhy čerpacích stanic. Problém z pohledu oficiálních struktur bylo koncem 80. let velké množství „černých“ taxikářů. Ti využívali neschopnosti povolených řidičů taxislužby saturovat poptávku a po desítkách až stovkách každou noc jezdili po Praze. Jak bylo trefně poznamenáno, kdyby bylo politickými poměry umožněno jejich zlegalizování, vydělali by na tom jak samotní taxikáři (nemusí se pohybovat za hranou zákona), stát (odvod daní) i zákazníci (garance určité kvality a ceny).<sup>57</sup> Jinou věcí

---

<sup>53</sup> tamtéž, s. 83

<sup>54</sup> tamtéž, s. 84

<sup>55</sup> tamtéž, s. 82

<sup>56</sup> Rozhovor s Miroslavem Horou v Praze dne 9. 4. 2017

<sup>57</sup> Petera, 1990, s. 6

už je morální profil, který si ve své nelichotivosti nezadal např. s již zmíněnými zelináři. Jako příklad lze uvést např. postavu taxikáře, zetě hlavního hrdiny seriálu *Chalupáři*, ztvárněnou Josefem Vinklářem. V průběhu seriálu se několikrát ukáže jeho sklon k obcházení běžných postupů, podplácení, nebo groteskní obratnost v zastírání prohřešků při jednání s příslušníky hospodářské kriminálky.

Charakterově velmi podobnou figuru, dokonce ztvárněnou opět Vinklářem, můžeme spatřit coby šéfa čerpací stanice Vávru ve filmu *Pumpaři od Zlaté podkovy*. Tento film je pro potřeby práce úžasnou sondou do nelegálních aktivit personálu jedné takové typizované benzinky. Jejich aktéři jsou vykresleni prakticky ve všech ohledech v rozporu s ideálem socialistického občana. Jsou zhýralí, libují si v luxusu (zejména v západním zboží), pohrdají poctivou prací, využívají konexí atp. Pomineme-li ryze zábavnou stránku filmu, lze si všimnout např. různých způsobů, jakými si pumpaři nelegálně přivydělávali, charakteristického žargonu, způsobu, jakým se tato trestná činnost vyšetřovala anebo důležitou úlohu, kterou takový obratný vedoucí benzinky mohl v lokálním měřítku hrát. Kromě vlastního rozkrádání a nelegálních valutových transakcí funguje ve filmu benzinka coby místo směny a překupnictví s dalším zbožím. Vávra tak např. kšeftuje s masem od řeznického závozníka, doprodává žádané zboží do místní restaurace a tamtéž také umořuje špinavé peníze. Ze zaběhlého systému těží i mnoho dalších lidí a institucí a stínová ekonomika je zde tedy do jisté míry ukázána jako funkční sociální praxe. Naproti tomu film plní do jisté míry také roli výstražnou. Dává totiž divákovi implicitně najevo, že nelegální jednání, kterého se určitá část publika dopouštěla i ve svých reálných životech není autoritám neznámá. V celém filmu totiž nezůstane žádný z provinilců nepotrestán. Ať už malé ryby jako řeznický závozník, nebo pomocná síla, která si slévala olej, protože „vylít by ho byla škoda“, až po samotné iniciátory podvodů. Koneckonců také způsob, kterým je skupina odhalena, měl pravděpodobně vnést pocit nejistoty také do řad těch reálně existujících. Hlavní protagonista ztvárněný Jiřím Bartoškou, který se postupem času propracuje do rozkrádačské bandy, je totiž po celou dobu tajný operatívec z hospodářské kriminálky. Ačkoli jsou metody ve filmu ilustrovány nezastřeně, nelze o návodnosti příliš hovořit. Hlavní metoda, kterou si pumpaři vydělávají, byla totiž brzy po vydání filmu znemožněna praktickými opatřeními, zavedením tzn. systému Transit Tank Diesel, který v praxi výrazně omezil rozkrádání pohonných hmot.<sup>58</sup>

---

<sup>58</sup> Ještě v roce 1982 se zahraničním účastníkům silničního provozu na území České socialistické republiky prodalo 13.825.000 litrů nafty. V roce 1984 to bylo již 19.176.000 litrů a v roce 1985 dokonce 22.020.000 litrů. Analytik z hlavní správy VB dospěl k závěru, že uvedený rozdíl se v předcházejících letech stával z větší části právě předmětem rozkrádání. Viz Petera, 1990, s. 5

V případě *Pumpařů od Zlaté podkovy* si lze povšimnout ještě dvou replik, které korespondují s tématem. Vávrovo okomentování svého nového Chrysleru slovy: „*Tohle je auto tak pro zelináře, pro řezníky a hlavně pro chudý milionáře*“<sup>59</sup> napoví, kdo podle filmařů si právě takový luxusní dovozo­vý vůz mohl dovolit. A v souvislosti s normalizační slovesností nelze opominout zlidovělé: „*Žrát můžeš, ale nesmíš při tom mlaskat.*“<sup>60</sup>

### 1.3.2 Spořádaný občan také rozkrádá

Bylo by ovšem zjednodušující a nepřesné vyvozovat závěry, že mediální obraz jedince obohacujícího se ze společenských zdrojů byl omezen na sociální a profesní skupiny, jimž jsme právě věnovali pozornost. Našla by se totiž také mnohá díla, v nichž se hospodářské kriminality dopouštěli také občané jiných profesí a jinak řádní a „slušní“. Ze statistických zpráv jasně plyne, že velká část pachatelů souzených za rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví byly osoby těšící se dobré pověsti, do té doby bezúhonné a zastávající respektovanou pozici jak v zaměstnání, tak i v osobním životě.<sup>61</sup> Tato skutečnost nemohla zůstat bez reflexe v televizní a filmové tvorbě. Uvedeme si několik příkladů, které již nebývají nutně jen komediálního rázu, ale svou o dost realističtější formou zpracování naopak moralitu a motivaci pachatelů rozkrádání o to více problematizují.

První film, kterému budeme věnovat pozornost, spadá časově před sledované období, ale uděláme u něj v tomto ohledu výjimku. Jde o film *Obžalovaný* z roku 1964 a patří mezi zástupce československé nové vlny. Film byl ve své době vcelku kontroverzní, neboť jeho tématem je rozpor normy (legislativní, ideologické) a života, zdravého rozumu a skutečného zájmu společnosti. Není proto divu, že ve své době rozvířil diskuze a na začátku normalizace putoval na dvacet let „do trezoru“. Protagonistou stojícím před soudem je Kudrna, ředitel elektrárny, zasloužilý komunista a schopný vedoucí, který se ovšem *de iure* provinil rozkrádání národního majetku tím, že dělníkům nechával proplácet mimořádné prémie za rizikové práce nebo přesčasy. Prokazatelně jedině tímto způsobem docílil dokončení výstavby elektrárny včas a jeho osobní iniciativa a přijetím osobního tak prospěl nejen dodržení termínu, ale hlavně společenskému dobru, neboť zabránil zdržení výstavby socialismu

---

<sup>59</sup> *Pumpaři od Zlaté podkovy*, čas 00.58.06

<sup>60</sup> *tamtéž*, čas 00.21.40

<sup>61</sup> Statistika Kriminální služby Ministerstva vnitra ČSR uvádí, že 70-80% pachatelů netvořili „*recidivisté nebo asociální živly*“, ale „*osoby prvotrestané, které do svého odhalení požívali pověsti řádně pracujícího občana*“. Grgičević, 1978, s. 144

v celém regionu. K osobnímu obohacení u něj nedošlo, protože je dobrým socialistickým člověkem. Nelichotivou roli zde naopak hrají představitelé centra, nejmenovaný náměstek ministra, který Kudrnu do kriminálního jednání nepřímo dotlačí s tím, že „*dodržení termínu je důležitější, než paragrafy*“, po propuknutí aféry se od něj distancuje a dokonce v zájmu politické integrity a centrálního plánu se nepřímo zasazuje o jeho exemplární potrestání.

Kromě značné umělecké hodnoty je film cenný také pro své tematizování častého fenoménu v socialistickém hospodářství. Názorně ilustruje nevděčnou úlohu podnikových ředitelů a vedení, kteří se velmi často v zájmu plnění hospodářských plánů musí uchýlovat k ne úplně legálním praktikám. Kudrna, stejně jako jeho reální protějšci, museli kvůli tlaku shora (termíny, splnění plánu, závazky, dodavatelsko-odběratelské vztahy) i zdola (odpor zaměstnanců k naddimenzovaným plánům, hmotná stimulace, nedostatky v materiálním a technickém zabezpečení) vytvářet „černé“ mzdové fondy, překlápet výrobní výsledky jednoho měsíce do druhého nebo vytvářet vzájemné neoficiální dohody o prioritním zásobování právě svých podniků, pochopitelně opět spojené s korupcí. Oficiálně se tak dopouštěli celé řady zločinů proti socialistickému hospodářství a mnohdy za svou „libovůli a protekcionářství“ zaplatili svobodou a dobrou pověstí. V reakcích diváků, které redakce Československé televize obdržela po vysílání *Obžalovaného*, se tato tematika často objevuje. Jeden z dopisů udává příběh s řadou paralel, kdy zasloužilý podnikový ředitel Z. M. byl po odhalení své „hry o plán“<sup>62</sup> kádrově postižen. Divák zdůrazňuje, že k žádné faktické škodě nedošlo, naopak lokálnímu ekonomickému zájmu prospěl, jen se zprotivil normám daným legislativním ukotvením centrálního plánu. Autor komentuje dopad takového postihu, který rozhodně nemotivuje k iniciativě a naopak nabádá k podnikatelskému opatrnickví, pasivitě a neproduktivnímu determinismu.<sup>63</sup>

Další z dopisů cílí kritiku směrem k morálně nevyhovující situaci ve společnosti, zejména na odpovědných místech, zkrátka, že „*ryba smrdí od hlavy*“. Možná zajímavější je ale část, v níž si všímá legislativního ukotvení některých společenských a ideologických norem. Dle autora by se morálně a lidsky správné chování, *nota bene* to, které ve svém důsledku prospěje společnosti, nemělo dostávat do rozporu se zákonem. „*Odsouzený (...) je vykreslený jako ryzí charakter, jakých je však málo. Skutečně odsouzený je nemožný systém, který donutil dělnického ředitele jednat tak, jak konal a tím se nevědomky dopustil chyb,*

---

<sup>62</sup> Praxi „hry o plán“ nebo také „hry o parametry“ blíže rozebírá: Šulc, 2004, s. 96–101

<sup>63</sup> *Dopis ing. Vaňka z Třince z 31. 3. 1965.* Archiv ČST, arch. soubor *Dopisy diváků*, fond: INF inv. č. 926 karton 156

a který umožnil kořistnickým žvlům vědomě zneužít vytvořené okolnosti ke svému obohacení.“<sup>64</sup> Fakt, že socialistická zákonnost se rozhodně nemusela překrývat se spravedlností, není asi žádným „objevením Ameriky“. Zapamatujme si tyto postřehy zástupců běžné populace, jelikož odpovídají svým vyzněním některým závěrům odborníků, jak uvidíme ve čtvrté kapitole.

Na konci šedesátých let vznikla dvojice snímků, které mají leccos společného. Oba jsou sice komediemi, ale zároveň oba skrze vnitřní monology svých hlavních postav mluví k divákům o svých morálních dilematech a obavách spojených s jejich podvodným jednáním. Ve filmu *Jak se krade milion* do té doby oceňovaný poctivec v podání Rudolfa Hrušínského sklouzne od zakrývání pouhého manka k systematickému rozkrádání podnikových financí. Ve finále však neví, jak svůj „výdělek“ smysluplně utratit, aby vše zůstalo utajeno. Není bez zajímavosti, že jeho exkulpační strategie se odvíjí od jeho pocitu nedostatečného finančního ohodnocení a tím, že kontrola v úvodu filmu na jeho zprvu skutečně neúmyslný omyl nepříjde. Odtud je jen krůček k také již zmíněnému rčení, že *příležitost dělá zloděje*. Ve filmu je také ukázána drobná korupce ve smyslu prioritního obsloužení zákazníka za tuzér. Jiří Sovák ve druhém snímku, *Nejlepší ženská mého života*, se pro změnu podvodně vydává za znalce padělaných peněz a tímto způsobem řeší svoje finanční problémy. Zde je morálním poselstvím fakt, že by svým obohacením poškodil jiné lidi, na nichž mu začalo lidsky záležet.

Na konci 70. let pak vznikl film *Pátek není svátek*. Na rozdíl od snímků Petra Schulhoffa, které společenské neduhy prezentovaly na karikaturách maloměšťáků a podvodníků, tento film zrcadlí konzumní společnost reálného socialismu na případu typizované pražské rodiny s příznačným jménem Novákovi. Objevují se zde praktiky, na něž jsme v textu této práce již několikrát narazili, mj. chataření a s ním spojená poptávka po nedostatkovém materiálu, úplatné praktiky, chorobná shánčivost a kolísání na hraně zákona. To vše v zájmu manželů Novákových dosáhnout a pokud možno ještě přesáhnout pražský „středostavovský“ životní standart.

Posledním filmem, na nějž se podíváme a v němž hlavní úlohu hraje jinak příkladný člověk, je televizní psychologické drama *Zatmění všech sluncí* z roku 1987. Věra Galatíková ztvárňuje odpovědnou manželku a matku dospívajících dětí, kterou rostoucí nároky její dcery na reprezentativní vystupování mezi vrstevníky nepřímo donutí k rozkrádání v jejím

---

<sup>64</sup> Ze slovenského originálu přeložil autor. *Dopis Otto Viznera z Banské Bystrice z 29. 3. 1965*. Archiv ČST, arch. soubor *Dopisy diváků*, fond: INF inv.č. 926 karton 156

zaměstnání v prodejně nábytku. Tvůrci se značnou dávkou realističnosti ukazují průběh osudné kontroly, následného vyšetřování a odsouzení.<sup>65</sup> Do té doby bezúhonná žena trpí výčitkami svědomí ani ne tak kvůli činu samotnému nebo podmínkám ve vazbě, ale kvůli zármutku, který tím způsobila své rodině. Ta nejen, že ztratí matku a musí se naučit žít po nějaký čas bez ní, ale ze strany kolegů a spolužáků se jim za matčino chování dostává jízlivých poznámek a posměšků. V pokračování s titulem *Kdo ví, kdy začne svítat* pak diváci sledují problematickou resocializaci a napravování pošramoceného vztahu s dětmi i manželem.

Díla zmíněná v tomto oddílu jsou názorným příkladem televize a filmu, coby preventivního nástroje v boji se společenskými nešvary. Neodrazují prvoplánovým vykreslením provinilců jako někoho asociálního nebo cizího, což bylo charakteristickým znakem u reprezentace zelinářů, barmanů nebo pumpařů zmíněných dříve. Drtivá většina diváků se ve svém každodenním životě s takovými praktikami setkávala a rozhodně je nevnímala jako nic spravedlivého nebo vítaného. Byly to z pohledu oficiální ideologie pozůstatky staré maloměšťácké, *a priori* hamižné morálky v jinak zdravé společnosti. Proto obraz podvodníků jako směšných nebo odpudivých postav masovému publiku konvenoval, nemohl však s takovou účinností plnit roli preventivního výchovného nástroje. Při problematickém vymáhání legislativy v oblasti rozkrádání a korupce, kdy většina aktérů zůstávala nepotrestána, nemělo kromě ryze zábavné funkce význam prezentovat je tímto způsobem. Oproti tomu druhá linie dává často zaznít vnitřním monologům postav a tím ozřejmuje jejich psychologii, motivaci, či obavy. Divák jejich počínání rozumí a pociťované napětí, konflikty a nejistota tak má daleko účinnější dopad. Zejména poslední zmíněný počín o rozkrádající matce je ve svém výchovném působení sofistikovanější, neboť pokrytecké moralizování se jeví jako podstatně slabší kalibr ve srovnání s ukázanou sociální stigmatizací kriminálnice nebo hluboké narušení mateřských a manželských vztahů. Tímto působením na nejširší veřejnost byla záměrně naplňována preventivní funkce dramatické tvorby a to ve smyslu formativního „*působení na právní vědomí občanů a vytváření adekvátní hierarchie hodnot*“<sup>66</sup>. Realistické zobrazování pachatelů oproti karikaturám lze interpretovat spíše jako pragmatický zájem na účinnějším ideologickém působení, než jako filmově zachycenou sebereflexi režimu.

---

<sup>65</sup> Scénář Miloše Kratochvíla prošel odborným posudkem a korekturou, aby byl obraz případu maximálně věrný realitě. Srov. Archiv ČST, výrobní složka *Zatmění všech sluncí*, fond VS, inv.č. 0251 karton 30

<sup>66</sup> Archiv ČST, výrobní složka *Zatmění všech sluncí*, fond VS, inv.č. 0251 karton 30 Odborný posudek ke scénáři, s. 3



*„Převážná většina našich pracujících žije čestně, svědomitě plní své občanské povinnosti a všeobecně uznávané normy v naší zemi. Žel, je však ještě dosti takových lidí, kteří nerespektují zavedený pořádek a porušují zákony. (...) Takové asociální jevy, jako je příživnictví, spekulace a rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví, úplatkářství, obohacování se na úkor společnosti, jsou škodlivé nejen samy o sobě, ale působí demoralizujícím vlivem na labilní část občanů tím, že v ní pěstují názor, že lze žít bez ohledu na zásady socialistického soužití.“<sup>67</sup>*

Josef Ondřej, předseda Nejvyššího soudu ČSSR, 11. června 1985

## **2 Závazná forma ideologie a legislativy**

Ve druhé kapitole opustíme deterministický úzus, jenž byl na několika místech nekriticky aplikovaný v kapitole předcházející. Úvahy ve smyslu toho, že socialistické zřízení je už ve své podstatě zatížené jistými systémovými vadami, které se projevovaly rozšířenou praxí nezákonného obohacování, se ve veřejném prostoru ani neměly šanci oficiálně objevit. Naopak forma a do značné míry i obsah diskuzí o problematice hospodářské kriminality, kriminologické nevyjímaje, byly, jak uvidíme, naopak dány oficiálním diskursivním rámcem marxistické ideologie. Od něj se ostatně odvíjel pohled státních a stranických představitelů na celou sféru kriminality a boje s ní, což se projevilo i v oblasti politického rozhodování a legislativy.

V této kapitole se tedy nejprve podíváme na oficiální pohled na zločinnost v socialistickém zřízení, poté obecněji na ideologické principy v oblasti politické a hospodářské, jež nebylo možné ani v zájmu řešení neoprávněného obohacování překročit. Dále budeme věnovat pozornost legislativnímu ukotvení těchto principů v československém systému práva a povšimneme si právních norem proti neoprávněnému obohacování. Ve čtvrté části se budeme zabývat tím, jaký postup volili režimní představitelé k řešení problematiky hospodářské kriminality. Cílem kapitoly je nastínit, jaké limity „shora“ formovaly do značné míry podobu kriminologických diskuzí, které budou představeny v kapitole následující.

---

<sup>67</sup> Část projevu ke *Zprávě generálního prokurátora ČSSR a Nejvyššího soudu ČSSR o stavu socialistické zákonnosti* přednesená Federálnímu shromáždění ČSSR dne 11. června 1985; dostupné online na webu [www.psp.cz](http://www.psp.cz)

## 2.1 Zločinnost a morálka socialistického člověka

Kapitolu o diskursním rámci je vhodné začít nejobecnějším pohledem dobové ideologie na problematiku nezákonného obohacování. V komunismu jakožto nevyhnutelně končeném stavu lidské společnosti neměla kriminalita jako taková existovat.<sup>68</sup> Z hlediska ideologie mělo zásadní význam to, že kořeny zločinnosti je potřeba hledat v minulosti a vně socialistický systém.<sup>69</sup> Teleologickým vývojem dějin totiž měly být postupně překonávány tyto příčiny a podmínky, jež pramenily z tzn. antagonických rozporů ve společnosti. Tyto rozpory vycházely z konfliktnosti zájmů jednotlivých tříd, jež byly dle marxistů imanentní součástí kapitalismu, představovaly jakousi jejich vrozenou nemoc, podmínku fungování a zároveň příčinu jeho zákonitě nevyhnutelného dějinného zhroucení.

Kauzalita ve vztahu ke zločinnosti byla v tomto směru jasná; s revolučním přechodem k socialismu jakožto předsíni komunismu kriminalita s odstraněním antagonických rozporů významně poklesla, zůstávala však stále rozšířeným společenským jevem. Vysvětlení tohoto stálého přežívání zločinnosti v prostředí deklarované socialistické společnosti bylo nutno hledat v existenci doposud nevyřešených neantagonických rozporů. „*Jde zejména o rozpory mezi novým (progresivním) a starým, přežívajícím a dožívajícím, zbaveným historické perspektivy. jde o tzn. obecně sociologické rozpory mezi výrobními silami a výrobními vztahy; mezi výrobou a potřebami lidí; mezi zájmy společenskými a skupinovými, společenskými a individuálními (...). Dále jde o rozpory, které jsou imanentní socialismu jako nižší fázi komunismu. Jde zejména o komplex sociálních rozdílů, které jsou postupně překonávány v procesu dozrávání socialismu, o rozdíly mezi třídami, mezi městem a venkovem, mezi fyzickou a duševní prací; některé nerovnosti podmíněné působením principu rozdělování podle práce aj. Sem patří i rozpory vyplývající z existence zbožního hospodářství, z fungování zákona hodnoty v podmínkách socialismu.*“<sup>70</sup> Obsah citovaného úryvku napovídá o tom, jaká byla neochvějná ideologická východiska, s nimiž ve sledovaném období operovala také československá kriminologie. Jde především o sociální charakter protisociální činnosti.

<sup>68</sup> Perspektivu překonání zločinnosti za komunismu fundamentálně rozvíjí Lenin ve spisu *Stát a revoluce*. Úzké chápání práva, jeho vymáhání státem a vlastně i sám stát samotný nebudou v budoucnu potřeba, jelikož společnost bude plně žít podle zásady „každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb“, lidé si natolik zvyknou dodržovat základní pravidla soužití a jejich práce bude dostatečně produktivní. Srov. Lenin, 1982, s. 119–128

<sup>69</sup> Příznačné je, že i jiné společenské neduhy byly připisovány předchozím společenským řádům a to včetně např. stalinských deformací: „*Byrokratismus, pocit opojení mocí a sklon zneužívat funkce jako soukromého vlastnictví, nni plodem našeho společenského řádu, nýbrž produktem a přežitkem řádů minulých, že to je projev psychologie individualistické ješitnosti a subjektivismu, které po staletí plodil a plodí svět soukromovlastnických vztahů mezi lidmi.*“ (Štoll, 1972, s. 219)

<sup>70</sup> Nezkusil a kol., 1985, s. 22

Trestné jednání jednotlivce, byť se jednalo o individuální selhání hnané subjektivní motivací, bylo vnímáno jako součást celé společenské mozaiky příčin, podmínek, následků a dopadů. Podmínky byly tedy nazírány materialistickým prizmatem vždy v sociálním kontextu, neboť individuální psychologie jednotlivého pachatele byla vždy v první řadě ovlivněna jeho sociálním bytím. Tak např. subjektivně pocíťovaný nedostatek, z něhož mohla mj. pramenit potřeba se obohatit, v některých případech i protizákonně, byla interpretována jako důsledek řady objektivních i subjektivních podmínek a příčin.

Druhým charakteristickým znakem je připisování existence zločinnosti v socialistickém zřízení jakožto důsledek existence kapitalismu: „*Kriminalita je jevem cizím socialistické společnosti, nevyplývá z podstaty této společnosti a v podstatné části je projevem postojů a jevů přežívajících z kapitalistické minulosti.*“<sup>71</sup> Formulace, jakkoli se může zdát v maximální míře sebevědomá, byla nositelkou hned několika sdělení. Předně byla se železnou pravidelností snášena data o tom, jak je na Západě, zejména v USA, mnohonásobně vyšší kriminalita, což jen korespondovalo s ideou o neodvratitelném konci tamních zřízení.<sup>72</sup> Tato skutečnost byla dávana za ukázkou vyšší životní kvality v socialistickém zřízení. Za druhé byl kapitalistické cizině připisován ideologický import tamní nesocialistické morálky. Takto vzniklé mentální deformace způsobující touhu po nezaslouženém obohacení byly přičítány zkresleným vnímáním konzumních výdobytků Západu, tamním údajným zbožním dostatkem a prvoplánově líbivým způsobem života.

Vliv kapitalismu byl však vnímán i diachronně. Na závěry, že hospodářská kriminalita byla ve značné míře způsobována úmyslnými politicky motivovanými sabotážemi nebo činnosti imperialistických agentů, ve sledovaném období oproti 50. letům již nenarazíme.<sup>73</sup> O nárůstu tohoto druhu nezákonného obohacování v 70. letech však politici, ale i kriminalisté nebo kriminologové často mluvili v přímém odkazu na období let 1968–1969, v němž dle nich došlo ke kontrarevolučním zásahům do fungování země, právního i společenského

---

<sup>71</sup> Tomin, 1976, s. 17

<sup>72</sup> Např. 6. 2. 1975 vyšel v Rudém právu článek s názvem *Kolik stojí Američany zločinnost* (č. 31, roč. 55–56), jenž čerpal z dat americké U.S. News & World Report. Podle údajů v článku vzrostl v letech 1960–1973 ve Spojených státech počet těžkých zločinů o 158% a dosáhl tak 8.6 milionu případů ročně. Počet vražd vzrostl o 116%, znásilnění o 199%, loupeží o 256%, krádeží automobilů o 183% a násilných trestných činů o 204%. Jestliže pro rok 1962 byly odhadovány hospodářské ztráty USA způsobené zločinností na 25 mld. USD, potom pro rok 1970 byly tyto ztráty odhadovány na 51 mld. a pro rok 1974 již 90 mld. (srov. Tomin, 1976, s. 17–18). Autor článku již neuvádí do kontextu rozdíl v počtu obyvatel, jinou právní klasifikaci trestných činů, atp. Propagandistický účel však článek zřejmě splnil, protože byl v následujících letech citován.

<sup>73</sup> Všudypřítomné hledání vnějšího i vnitřního nepřítele bylo spojeno zejména s vyostřeným třídním bojem stalinského období. V druhé polovině 50. let se profil „škůdců“ začíná měnit. Např. v roce 1959 lze narazit na závěry, že „*nejtěžší útoky na majetek v socialistickém vlastnictví páchají třídní nepřátelé*“, ovšem že se jich dopouštějí i „*někteří zaostalejší pracující.*“ Holub, 1959, s. 5

vědomí velké části populace. Jak uvidíme ve čtvrté kapitole, byl „krizový vývoj“ a jeho přímý vliv na růst nezákonného obohacování takřka všudypřítomnou mantrou i v převážné části odborných textů.

Vedle ideového působení ze Západu bylo důležitější kontinuální přežívání buržoazního myšlení u nezanedbatelné části československé společnosti z doby před Vítězným únorem. Ačkoli od války a přerodu v lidovou demokracii uplynula doba delší než jedné generace, přežívalo nesocialistické myšlení u značné části občanů. Na přenosu tohoto způsobu uvažování se hlavní měrou podílela výchova v rodinách.<sup>74</sup> Pro režim to představovalo neideální stav, ale nebylo reálně v jeho silách rodinnou východu nahradit tou institucionalizovanou.<sup>75</sup> To umožňovalo přežívání dvojí morálky, té deklarované žádoucí socialistické navenek a té soukromé, jíž byly ideologií dávány atributy jako hédonistická, maloměšťácká, zpátečnická atp. Byla dokonce dávana do přímé souvislosti právě s rozkrádáním a korupcí.<sup>76</sup> Předseda Výboru lidové kontroly Drahomír Kolder se v roce 1972 k této skutečnosti vyjádřil takto: „*Revoluce nezvítězila definitivně, dokud nezvítězila v srdcích i hlavách tak převážně většiny našeho lidu, že pozůstatky maloměšťácké morálky a antisocialistického myšlení se stanou bezvýznamnými. Zatím však představují konkrétní sílu schopnou brzdit naše záměry, oslabovat činnost přijatých opatření* (proti neoprávněnému obohacování – pozn. P. Š.).“<sup>77</sup> Kritika nesměřovala na konzumní způsob života jako takový. Jak víme z první kapitoly, spotřeba zprostředkovaná širokým vrstvám pracujícím byla naopak

<sup>74</sup> Zde lze opět jako v první kapitole odkázat na Iva Možného a jeho „kolonizaci státu rodinou“. Převahu loajality k rodině a úzkému okruhu známých oproti lojalitě k režimu a zřízení lze interpretovat jako ono zhoubné „maloměšťácké“ podhoubí neoprávněného obohacování.

<sup>75</sup> Důvodu si všímá mj. ve své studii Petra Schindler-Wisten. Dle ní lze ústupek opětovný příklon k tradiční výchově v rodině dávat do přímé souvislosti s emancipací žen a jejich plošné začlenění do pracovního procesu v 50. letech. Poté, co v 60. letech z důvodů ryze praktických (nedostatek kapacit ve státních zařízeních) i vědeckých (mj. práce Zdeňka Matějčka o potřebě mateřského kontaktu) převzal do značné míry na svá bedra výchovu dětí „institut babiček“. Právě prarodiče byli ve své výchově často konzervativní a vychovávali děti duchu tradičních hodnot, často v rozporu se žádoucí socialistickou morálkou. Srov. Vaněk, 2009, s. 381–385

<sup>76</sup> O přímém spojování maloměšťáctví s nekalými praktikami svědčí pokus o zachycení podstaty maloměšťáctví: „*V maloměšťáctví se často vidí určitý morální postoj. Chápe se jako úsilí i nevybíravými prostředky si zajistit blahobytný, spokojený a snadný život. Maloměšťák se vždy umí přizpůsobit každé situaci, najít cesty a cestičky ke svému vzestupu, kariéře v zaměstnání.*“ Kořán, 1985, s. 11

<sup>77</sup> Autoři agitačního pořadu Československé televize s názvem *Obžalovaná je lhosejnost*, jenž měl podpořit jednu z takových probíhajících kampaní, podepřeli Kolderova slova konkrétním příkladem: „*Platí v něm (zveřejněném případě rozkrádání – pozn. P. Š.) doslova a do písmene to tvrzení o maloměšťáckých dušičkách. Ekonom i jeho kumpán například na svých tazích ostravskými vinárnami jedli pouze vybraná jídla a pili likéry jen úrovní francouzských koňaků, takže jejich účtenky za večer byly až čtyřtisícové. A aby se ukázali jako skuteční grandí, dali se při přesunech z lokálu do lokálu vozit výhradně černým mercedesem.*“ (Archiv ČT, Pořad *Obžalovaná je lhosejnost*, zn. OS., sign. 490/84, s. 9) Relace *Obžalovaná je lhosejnost*, Československá televize, studio Ostrava, vysílán 22. 6. 1972 v čase 21.20–22.00. Samotný cíl pořadu byl deklarován takto: „*Pořad se zamýšlí nad společenskou nebezpečností hospodářské kriminality. Proč lidé, kteří mají dobré společenské postavení, ještě chtějí získat, co jim nepřísluší? Účinkující se nebudou vyjadřovat jenom formou úvah, naopak ukážou na konkrétních údajích a číslech, oč bychom mohli být my všichni bohatší, kdyby tento přežitek buržoazního, soukromo-kapitalistického názoru zmizel jako negativní společenský jev.*“ Tamtéž, s. 2

jednou z deklarovaných předností reálného socialismu. Kritizováno bylo žití si nad poměry, jenž bylo v rozporu se základním socialistickým krédem *každému podle jeho práce*. Až jako paradoxní se může jevit fakt, že argumentace režimních ideologů se v této oblasti v mnohém protínala s chartistickou kritikou téhož stavu: „*Vycházíme ze zásady, že materiální spotřeba nemůže být hlavní náplní lidského života. Chápeme ji jako jeden z předpokladů a nástrojů osvobození člověka od nadvlády věcí, jako nástroj, který člověku pomůže, aby se plně věnoval svému duchovnímu a tělesnému rozvoji a účasti na veřejném dění.*“<sup>78</sup> Pohledy stranických ideologů a chartistických kritiků na příčinu tohoto stavu se lišily. Postoje obou stran k těmto příčinám by se daly zjednodušeně personalizovat do názorů osob Drahomíra Koldera, respektive Milana Šimečky. Shodovali se však na morální závadnosti stavu, kdy se individuální spotřeba a konzum staly přebujelým samoučelným fetišem, jenž brání rozvoji vyšších společenských cílů a ideálů. Představy, o jaké vyšší společenské cíle by mělo jít, se pak již také pochopitelně odlišovaly.

Přes tuto mravokárnou „křížovou palbu“ bylo velmi obtížné s morálním stavem společnosti něco dělat, což však neznamená, že ideál socialistického člověka pod tlakem normalizační společenské smlouvy kapituloval. Pravda je, že byla opuštěna idea o dosažení komunismu ještě za života tehdy žijících lidí, a namísto toho se hovořilo o nutné práci několika generací, jež si však mezitím mohly alespoň užívat výdobytků socialismu. Odpovědné struktury se ale se stavem věcí pasivně nesmířily, zvláště za neustálého opakování, že dosažení komunismu je sice historická nutnost, ale neuskuteční se bez aktivního přičinění komunistů a jejich předvoje – strany. Jejich pozice byla ovšem nezáviděníhodná, jelikož pasivní obyvatelstvo bylo ve značné míře již rezistentní vůči stále se opakujícím floskulím. Na společnost tak působila propagandistická hesla, agitky a akce, četba závěrů sjezdů strany, řady osvětových publikací<sup>79</sup> nebo povinné večerní kurzy marxismu-leninismu.

Základní linie tohoto boje s nesocialistickou morálkou byla vedena skrze domnělou skutečnost, že socialistický člověk nemá důvod se neoprávněně obohacovat, naopak svou poctivou prací investuje svým způsobem do budoucnosti, kde se dobře budou mít všichni. Smysluplnost práce na společném díle byla silně provázána s institutem společenského

---

<sup>78</sup> *Teze o spotřebě*, In: Císařovská ed. a Prečan ed., 2007, s. 250

<sup>79</sup> Zejména po XVI. sjezdu ÚV KSČ vyšla řada publikací Knihovny výstavby strany a stranické práce pro mladé komunisty. Didaktický a popularizační záměr je zřejmý, ovšem zvolená forma svým jazykem, formulacemi, citovanými autory prakticky nevybočuje z ideologického. Hodnocení, zda fučíkovská zvolání nebo výzvy Konstantina Černěnka našly mezi československým žactvem hlubší odezvu, necháme jiné práci.

vlastnictví, jehož samotná existence byla podmínkou k uskutečnění oné šťastné budoucnosti. Autoři se často odvolávali na Marxovo „odcizení práce“, které bylo vlastní dělnictvu v kapitalismu. Pakliže je práce člověku cizí a vykonává jí pouze kvůli vnější motivaci za účelem fyzického přežití, svůj plnohodnotný život vede jinde, nevloží do díla celý svůj potenciál, systém se udržuje jen za cenu vynucení násilím. *„Když dělník pracuje, není doma. Jeho práce není dobrovolná, nýbrž vynucená. Není tedy uspokojením nějaké potřeby, je jen prostředkem k uspokojování potřeb mimo ní.“*<sup>80</sup> Připomeneme-li si na tomto místě pasáž z první kapitoly o autenticky vnímaném soukromém životě a přetvářkou navenek, pak předchozí citovaný úryvek z Marxe budeme vnímat opačně, než bylo záměrem ideologických kádrů.

K odcizení práce totiž u velké části společnosti jistým způsobem bezesporu došlo. Ukázalo se to na nízké úrovni pracovní morálky, absentérství a pověstném všudypřítomném šlendriánu. Jakkoli byl problém v deklarativní rovině marginalizován jako jednání vlastní pouze přežívajícím skupinám maloměšťáků, je možné z oficiálních dokumentů vyvodit i opačný závěr, tedy že se jednalo o problém natolik široce rozšířený, že se toto téma stalo evergreenem ve veřejných proklamacích typu sjezdových závěrů nebo programových prohlášení vlády.<sup>81</sup> Oproti zveřejňovaným projevům ty interní stranické problém nemarginalizují, naopak se vyjadřují často s trpkou otevřeností. Např. na schůzi předsednictva ÚV KSČ v prosinci 1986 byla vedena diskuze o zprávě Výboru lidové kontroly na téma zkreslování, zamlčování a falšování výsledků práce výrobních organizací. Samotný generální

---

<sup>80</sup> Marx, 1969, s. 84

<sup>81</sup> Programové prohlášení druhé Štrougalovy federální vlády z prosince 1971 se k problematice staví takto: *„Nemůžeme připouštět, aby se zvyšovaly i nadále, jako je tomu dosud, mzdy tam, kde je nízké využití pracovní doby, zaviněné nejen organizací práce, ale i celkovou špatnou pracovní morálkou, celkovou špatnou úroveň řízení. Podpoříme každého (...) kdo věc společnosti zvyšuje nad své vlastní, skupinové nebo místní zájmy. Nemůžeme dát podporu tomu, kdo to neumí nebo není ochoten takto postupovat. Nedisciplinovanost společně se zakořeněnými - často přehlíženými - maloměšťáckými přežitky, stejně jako úplatkářství, plýtvání i rozkrádání socialistického majetku, velkopanské manýry, jsou jednak nebezpečím a hlavně překážkou dalšího postupu vpřed. Schopnosti, čestnost, obětavost, oddanost věci socialismu - všechny tyto vlastnosti musí být nyní kritériem konkrétní činnosti každého pracovníka.“* (Programové prohlášení vlády Lubomíra Štrougala ze dne 17. 12. 1971, s. 9) O téměř dekádu později nová Štrougalova vláda připouští, že *„nedostatky v tomto směru (využívání pracovní doby a nedostatečné účinnosti lidské práce) nejsou zanedbatelné ani z národohospodářského, aniž morálně politického hlediska“* (Programové prohlášení vlády Lubomíra Štrougala ze dne 30. 6. 1981, s. 6) a do budoucna vytyčuje rozhodný postup *„proti těm, kteří ohrožují bezpečnost státu, narušují normy socialistického práva, klidný a spokojený život občanů. V plné míře to platí i na ty, kteří by se chtěli obohacovat na úkor společné práce a svých spoluobčanů. Jsme přesvědčeni, že naše úsilí o nápravu některých nešvarů, které nemají nic společného se socialistickým způsobem života a jeho morálkou, podpoří všichni poctiví lidé v tomto státě.“* (tamtéž, s. 13)

tajemník Gustáv Husák k maskování šlendriánu lakonicky poznamenal, že „(kontrolní) zjištění není žádnou novinkou“.<sup>82</sup>

Marné hledání cesty ze začarovaného kruhu hledali i další členové ÚV. Na 4. plenárním zasedání ÚV KSČ dává Svatopluk Potáč ve své zprávě k osmé pětiletce do konkrétní souvislosti špatně nastavené ohodnocování, zbožní nedostatky a potřebu i jinak společensky nezávadných lidí k účasti na černém trhu. Problém viděl v demotivaci poctivě pracujících zejména tím, že si za poctivou práci třeba i dobře vydělají, ale nemají mzdu za co utratit, resp. oficiální „trh“ je nedokáže kvalitativně ani kvantitativně saturovat.<sup>83</sup> Pouhá mzdová ani morální stimulace tedy dle jeho mínění k řešení problému nestačila. Ladislav Adamec se na témže zasedání celkem výstižně dotkl problému neschopnosti příslušných orgánů důsledně postihovat zlořády ve společnosti a běžný občan byl každodenně svědkem toho, že nepoctivost se vyplácí. To poškozovalo pověst komunistů a demoralizovalo poctivé pracující. „*Projevy alibismu a neodpovědnosti nevznikají z ničeho, žijí z našich slabín. Právě v zájmu těch poctivě pracujících je nutno otevřeně říci, že životní úroveň některých lidí je vyšší než skutečné pracovní zásluhy. Nejhorší na tom je, že mnohým současné potíže ani příliš nevadí, protože se v nich naučili chodit a dokonce z nich těží. Tento nedobrá stav vyžaduje energickou nápravu. Platit jen za kvalitní práci a postihovat lajdáctví. O této zásadě již dlouho mluvíme, ale skutek utek.*“<sup>84</sup> Schopnost struktur zjednat „energickou nápravu“ však byla limitovaná. Tyto limity bylo i v přestavbových diskuzích obtížné otevřít, natož radikálně jednat.

## 2.2 Dogmata reálného socialismu

Konstitutivním dokumentem normalizačního režimu bylo *Poučení z krizového vývoje*. O jeho vzniku, obsahu a funkcích byla vypracovaná celá řada analýz.<sup>85</sup> Na tomto místě jej zmiňujeme zejména z toho důvodu, že se v něm dají nalézt naprosto explicitně vyjmenované nediskutovatelné ideologické základy normalizačního zřízení: „*Mezi trvalé a neměnné*

<sup>82</sup> NA fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1981–1986, sv. P23/86 Diskuze

<sup>83</sup> *Zpráva k osmému pětiletému plánu hospodářského a sociálního rozvoje v ČSSR*. NA, fond 01/1, 4. zasedání ÚV KSČ 4.–5. 12. 1986, archivní jednotka P23/86, b. 3

<sup>84</sup> NA, fond 01/1, 4. zasedání ÚV KSČ 4.–5. 12. 1986, a.j. P23/86, b. 3, s. 39 (bez oprav)

<sup>85</sup> Souvislostmi vzniku a schvalování textu *Poučení* se zabývá mj. ŠTEFEK, Martin. *Za fasádou jednoty: KSČ a SED po roce 1985*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. 221 s. ISBN 978-80-7465-121-2. (zejména s. 55–59); formulacemi a vlivem na další normalizační texty pak KOLÁŘ, Pavel a PULLMANN, Michal. *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*. Vydání první. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2016. 222 stran. ISBN 978-80-87912-62-1. (s. 77–78)

*hodnoty socialismu patří: vedoucí postavení dělnické třídy a její avantgardy – komunistické strany; úloha socialistického státu jako nástroje diktatury proletariátu; marxisticko-leninská ideologie a její uplatňování prostřednictvím všech nástrojů masového působení; socialistické společenství výrobních prostředků a zásady plánovitého řízení národního hospodářství; principy proletářského internacionalismu a jejich důsledné uskutečňování v zahraniční politice, zejména v poměru k Sovětskému svazu.*<sup>86</sup>

Zastavme se nejprve u formy vlastnictví. V majetkoprávní rovině je faktickým vyústěním kolektivistické ideje zrušení soukromého vlastnictví, resp. jeho zespolečnění.<sup>87</sup> Důležitost ještě více vynikne při zohlednění faktu, že ekonomické (tedy i vlastnické) vztahy patří v marxistické doktríně k tomu rozhodujícímu, k základně. Proto je garance socialistického vlastnictví základem jakýchkoli ekonomických úvah v socialismu systému, tak jako institut soukromého vlastnictví základní kategorií v prostředí kapitalismu.<sup>88</sup> V přímé souvislosti s kriminalitou zde připomeňme pojem antagonistické rozpory z první části. Právě majetková nerovnost lidí daná soukromým vlastnictvím byla nejdůležitějším z těchto rozporů.<sup>89</sup> Taktéž je potřeba zvážit centrální plánování a řízení ekonomiky jakožto dogma.<sup>90</sup>

---

<sup>86</sup> *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*, 1971, s. 57 (tučně zvýraznil PŠ)

<sup>87</sup> Je nutno ale poznamenat, že akcentace společenského vlastnictví oproti soukromému nebyla vlastní jen marxistům. Překvapivě radikální revizi vlastnických a majetkových poměrů prosazoval ve svých plánech poválečného uspořádání Edvard Beneš v knize *Demokracie dnes a zítra* (zejména v osmé kapitole, tj. v 8. vydání z roku 1999 s. 237–242) Politický a společenský konsensus v této otázce se naplno projevil již během třetí republiky, kdy došlo ke znárodnění podstatné části klíčových hospodářských i kulturních odvětví. Poúnorový vývoj tak znamenal pouze zradikalizování metod a zvýšení rozsahu zespolečnění majetku. V této práci nemá příliš význam zabývat se hlouběji genezí ideje socialistického vlastnictví ani její praktickou aplikaci v poválečném Československu. Vedle celé řady publikací věnujících se tomuto tématu lze doporučit zejména: KUKLÍK, Jan. *Znárodněné Československo: od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Vyd. 1. Praha: Auditorium, 2010. 444 s. 20. století. ISBN 978-80-87284-12-4.

<sup>88</sup> O tom, že socialistické vlastnictví je fundamentálním pilířem celého komunistického hnutí svědčí Marxovo konstatování z *Kapitálu*, že „komunisté mohou shrnout svou teorii v jedinou větu: zrušení soukromého vlastnictví.“ (Marx, 1958, s. 441) Důležitost Marxovy teze více rozebírají často citované závěry plenárního zasedání ÚV VKS (b) v roce 1933 k hodnocení první pětiletky: „Základem našeho řádu je společenské vlastnictví, jako je základ kapitalismu soukromé vlastnictví. Jestliže kapitalisté prohlásili soukromé vlastnictví za posvátné a nedotknutelné a tím upevnili svého času kapitalistický řád, musíme my, komunisté, tím spíše prohlásit společenské vlastnictví za posvátné a nedotknutelné, abychom tím upevnili nové socialistické formy hospodářství ve všech oblastech výroby a obchodu. Trpět rozkrádání a loupení společenského vlastnictví, ať již jde o vlastnictví státní, nebo o vlastnictví družstevní a kolchozní a chodit nevyšimavě kolem podobných kontrarevolučních hanebností, znamená napomáhat podlomení sovětského řádu, který se opírá o společenské vlastnictví jako o svou základnu.“ (mj. Chalupa, 1970, s. 286)

<sup>89</sup> „Dosažení určitého stupně (...) sociálního rozvoje, spojeného s rozdělením společnosti na třídy, se vznikem soukromého vlastnictví a státu, taková je základní příčina vzniku zločinnosti a ostatních porušování práva.“ (Nezkusil a kol., 1985, s. 18–19)

<sup>90</sup> Proti možnosti revidování centrálního plánování jako takového hovoří skutečnost, že se jednalo spolu se společenským vlastnictvím o „objektivní“ historickou podmínku vzniku komunismu: „Plánování je objektivní nutností. (...) V souvislosti se vznikem společenského vlastnictví výrobních prostředků (...) je možné plánovat společenskou výrobu jako vědomý proces, vycházející z poznání objektivních souvislostí, v národohospodářských plánech zachytit působení objektivních ekonomických zákonů, zajišťovat plánovistost ve vývoji ekonomických



Prísne lpění na centrálním plánování se ukázalo v dlouhodobém horizontu neefektivní, jelikož plán nebyl schopen postihnout všechny reálně působící činitele. Špatné nastavení vycházelo do značné míry ze zkreslovaných údajů vykazovaných výrobními organizacemi („hrou o plán“). Již toto zkreslování patří svým způsobem a za určitých okolností do oblasti hospodářské kriminality, jak uvidíme ve čtvrté kapitole. Zato z hlediska tématu důležité je odmítání principů trhu a konkurence<sup>91</sup>, jenž bývá v polistopadových ekonomických analýzách interpretováno jako hlavní příčina katastrofálních výsledků československého hospodářství.<sup>92</sup> Od nich se pak pochopitelně odvíjí nedostatečná saturace oficiálního spotřebního trhu a uchýlení se části veřejnosti k jeho alternativám, k samovýrobě, barteru, shánění, korupci či rozkrádání.

Naprostá většina oficiálních textů věnujících se majetkovému uspořádání nebo role různých aktérů hospodářského procesu se negativním způsobem vymezovala proti jakémukoli zpochybnění nebo revizi ideologických axiomů vyřčených v *Poučení*.<sup>93</sup> V polistopadových analýzách bývá limitující funkce ideologie velmi často akcentována. Zde se však podívejme na jakousi její vnitřní logiku, neboť právě ta významně ovlivňovala „gramatiku“ diskursu. Vyznění drtivé většiny prací, které se nějakým způsobem dotýkaly úlohy strany v politickém a hospodářském řízení státu, bylo takové, že systém jako celek nepotřebuje revidovat, neboť ten je s historickou a „vědecky potvrzenou“ jistotou nastavený správně. Jestliže docházelo k nedostatkům v ekonomice, bylo to naopak důsledkem odklánění se od základních ideologických postulátů.<sup>94</sup> Pro možnost revize institutu společenského vlastnictví a zvýšení samostatnosti podniků byla velice problematická ta skutečnost, že nejexponovanějším teoretikem na tomto poli byl v 60. letech Ota Šik. Proti němu byla v samotném *Poučení*, ale i ve formálně konvenčních odborných i populárních pracích vedena dehonestáční kampaň

---

*vztahů a celé ekonomiky jako atribut socialismu, plánovat nutnou dynamiku a proporcionalitu v reprodukčním procesu, aby bylo docíleno efektivnosti společenské práce, jaká odpovídá celé společnosti.*“ (Smutná, Linhart, 1977, s. 6)

<sup>91</sup> „Plánovitost jako kvalitativně nový jev (byl) v protikladu s konkurencí a živelným působením zákona hodnoty jako regulátora výroby“ (tamtéž, s. 6).

<sup>92</sup> Mj. Otakar Turek v publikaci *Podíl ekonomiky na pádu komunismu v Československu* (1995) nebo Zdislav Šulc ve *Stručných dějinách ekonomických reforem v Československu* (1998).

<sup>93</sup> Příkladem budiž úryvek z úvodu jedné z ideologicky „bezvadných“ publikací: „*Otázky vlastnictví jsou (...) klíčovými otázkami při řešení otázek existence a podstaty socialistické zbožní výroby. Překrucování a zatemňování otázek společenského vlastnictví spolu s popíráním základních postulátů vědecké ekonomické teorie, vyslovených již klasiky, vykonává negativní vliv na realizaci hospodářské politiky uvnitř jednotlivých socialistických zemí.*“ Křížek, 1972, s. 10

<sup>94</sup> To si můžeme ilustrovat např. vymezením se proti reformním snahám Pražského jara: „*Jednou z rozhodujících příčin katastrofálního směru vývoje naší ekonomiky a celé naší společnosti v letech 1968–69 bylo právě nepochopení a překrucování otázek obsahového pojetí socialistického vlastnictví. Zpochybnění základních marxisticko-leninských idejí o společenském vlastnictví a posléze jejich popření v praktické hospodářské politice bylo jedním z vůdčích motivů onoho reformistického a revizionistického proudu (...).*“ Tamtéž

nejen *ad personam*, ale hlavně vůči jeho teoretickým závěrům.<sup>95</sup> Tím byly *de facto* zavřeny dveře možnosti významně měnit charakter hospodářských poměrů v zemi. Tyto ideologické bariéry není možné v oficiálních odborných diskuzích ignorovat.<sup>96</sup> Je potřeba přihlídnout také k faktu, že všichni účastníci diskuzí měli na paměti existenční postih svých kolegů, kteří se v reformním období dopustili hříchu polemiky s reálněsocialistickými dogmaty.<sup>97</sup>

Naznačené limity ovšem neznamenaly to, že by v praxi k žádným systémovým úpravám nedocházelo. Se stagnací a hospodářským poklesem, který akutně hrozil v druhé polovině 70. let, se vrcholné státní a stranické orgány rozhodly bojovat koncepčním dokumentem s názvem *Soubor opatření ke zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství po roce 1980*. Je příznačné, že název ani obsahové znění nepřekračuje ideologickou formu, úplně zde absentuje slovo „reforma“ a vůbec jsou přijatá opatření velmi opatrnická a neprogresivní<sup>98</sup>, nepočítal s osamostatněním podniků nebo decentralizací plánování. Naopak je zdůrazněna úloha mezičlánkových koncernů, tzn. Výrobních hospodářských jednotek (VHJ). *Soubor opatření*, do praxe uváděný od počátku 80. let, se ukázal jako nedostatečný, některé ekonomické ukazatele ještě poklesly a prognózy hrozily dalším propadem.<sup>99</sup> Hlavní příčiny nedostatečné saturace spotřebního trhu neefektivní motivovanosti pracovníků přetrvávaly a naděje na jejich odstranění byla spojena až s hospodářskou přestavbou.

Československé stranické vedení ke změnám v Sovětském svazu po nástupu Gorbačova zaujalo spíše váhavý přístup a skutečné práce na domácí podobě přestavby se tak dají

---

<sup>95</sup> Velmi obsáhlou odbornou polemiku s Šikem coby „nebezpečným revizionistou“ vedou HÁBA, Zdeněk a KŘÍŽEK, Miroslav. *Socialismus a vlastnictví*. Vydání I. Praha: Svoboda, 1975. 265 stran. *Ekonomie a společnost*; sv. 90., zejména s. 253–259)

<sup>96</sup> Příklad z roku 1984 uvádí např. samizdatový makroekonomický analytik Zdislav Šulc: „Vyčkávané mlčení (...) ekonomů, kteří ještě nezapomněli na revizionistická razítka uštědřená jejich bývalým kolegům za podobné troufalosti z druhé poloviny 60. let, bylo přerušeno jediným hlasem. Prof. Ing. J(oslav) Rypota z Ústavu marxismu-leninismu Vysoké školy ekonomické v Praze začal klást sugestivní podezřívavé otázky: „... je systémový přístup k problematice zkoumání (precizování systému ekonomických ukazatelů – pozn. PŠ) něco jiného, než vědecký materialisticko-dialektický přístup? Či se snad „systémoví“ autoři domnívají, že vědecký materialisticko-dialektický přístup již nemůže sloužit pro analýzu naší nové skutečnosti? Do jakého času chce autor tyto prvky „nového systému“ situovat ve svém modelu?“ Na pozadí těchto výhrůžných otázek kategoricky odmítl potřebu „systémového přístupu“ a vypracování nějakého cílového systému, pochopitelně bez jediného věcného argumentu. (...) Napadený autor (ekonom Ladislav Rasmich – pozn. PŠ) poté v sebezáchovné odpovědi obhajoval svojí „pravověrnost“ a dokazoval, že jeho myšlenky nejsou v rozporu s marxistickou dialektikou. (...) Tím celá „diskuze“ skončila.“ (Šulc, 1998, s. 60)

<sup>97</sup> Po prověrkách v roce 1970 bylo takto zkompromitovaných osob (případně takových, kteří se nedokázali „poučit z krizového vývoje“) vyškrtáno ze strany 326.817. (Maňák. 1997, s. 58). Martin Štefek výstižně poznamenává, že toto číslo zdaleka není konečné, neboť neobsahuje zhruba dalších 150.000 členů, kteří postupně odešli po srpnu 1968. (Štefek, 2014, s. 55). Nakonec značně disciplinační efekt působil postih rodinných příslušníků, ať již přímý nebo skrytý. Normalizační verzi *Sippenhaftu* se věnuje zejména Milan Šimečka v již zmíněném *Obnoveném pořádku*.

<sup>98</sup> Šulc, 1998, s. 59–60

<sup>99</sup> Křen, 2005, s. 967

vystopovat až koncem roku 1986, reálně spíše až od lednového pléna ÚV KSČ 1987.<sup>100</sup> Během tohoto roku pak byly publikovány zásady nové reformy, která měla být komplexně uvedena do chodu až v letech 1989-90.<sup>101</sup> Jako nejvýznamnější produkt přestavby bývá uváděn zákon o státním podniku č. 88/1986 Sb., čímž bylo slovy Gustáva Husáka napomoženo k dosažení cíle přestavby, tedy: „převedení VHI na plný chozrasčot a samofinancování, zdokonalení organizačních struktur, k podnícení hmotné zainteresovanosti pracujících, jejich iniciativy a účasti na řízení.“<sup>102</sup> Ústupky od ideologických postulátů z *Poučení*, které byly do té doby nemyslitelné, vnutila ekonomická nutnost. Je třeba poznamenat, že Sovětský svaz pro československé komunisty zůstával i přes znepokojující průběh perestrojky oficiálně vzorem a ze samotné KSSS vycházely k přestavbě signály, že „probíhající reorganizace (...) neznamená, že se strana vzdává svých funkcí v hospodářství“.<sup>103</sup> Primát společenského vlastnictví a úlohy centrálního plánování nebyly ani v rétorické rovině opuštěny, nicméně měly být dále stavěny na „socialistickém soutěžení“ a na „rovnováze“ v oblasti „zbožně-peněžních stavů“.<sup>104</sup> Ačkoli opatření v oblasti větší samostatnosti a odpovědnosti podniků, větší zainteresovanost pracovníků atp. měly bojovat se stagnující produktivitou národního hospodářství jakožto jednou z hlavních příčin potřeby lidí obohacovat se na úkor státu<sup>105</sup>, události konce roku 1989 znemožnily prověřit jejich případnou účinnost.<sup>106</sup>

---

<sup>100</sup> Štefek, 2014, s. 89–103

<sup>101</sup> Křen, 2005, s. 967

<sup>102</sup> NA, fond 01/1, 4. zasedání ÚV KSČ 4.–5. 12. 1986, a.j. P23/86, b. 3, s. 9

<sup>103</sup> Štefek, 2014, s. 183

<sup>104</sup> Pullmann, 2011, s. 34–35 Reálné vnímání celé situace bylo ale jiné. Podle Michaela Pullmanna právě faktický pád paradigmat oficiálního diskursu stál za erozí a pádem společenského konsensu a do značné míry režimu jako takového. (tamtéž, s. 145–172)

<sup>105</sup> K ukázce jak programových priorit, tak stále přítomné nedotknutelnosti dogmat by mohl posloužit úryvek z programového prohlášení vlády Ladislava Adamce z podzimu 1988: „*Sledujeme tím (procesem přestavby – pozn. P. Š.) i zvýraznění principu zásluhovosti a účelné diferenciaci, omezení rovnostářských, úzce spotřebitelských tendencí. Jsme proti neúměrnému rozšiřování společenské spotřeby, zejména tam, kde se oslabuje zájem o zvyšování pracovních důchodů a vytváří živnou půdu pro příživnictví. Budeme se muset poradit s odborníky i s veřejností o příčinách zneužívání některých sociálních opatření a socialistických vymožeností. Jejich příčinou není nedokonalost nebo dokonce chybnost principů společenské péče o člověka, ale jejich nedůsledné, šablonovité uplatňování.*“ Srov. *Programové prohlášení vlády Ladislava Adamce*, 8. 11. 1988, s. 3–4. (Dostupné online na [www.vlada.cz](http://www.vlada.cz))

<sup>106</sup> Lze ovšem zmínit kladné hodnocení některých aspektů přestavby na poli boje s hospodářskou kriminalitou, které se ještě stačily v omezené míře projevit. Např. tomu tak bylo v případě rozšíření možnosti povolování drobného živnostnictví Národními výbory v oblasti komunálních služeb. Touto „legalizací“ některých do té doby „na černo“ provozovaných služeb (melouchů), byl učiněn ústupek funkční společenské praxi, dekriminalizováno jednání, které v zásadě kompenzovalo nedostatky ve státem nedostatečně saturovaných oblastech služeb. K tomuto kroku bylo ovšem příznačně přistoupeno až poté, co obdobná norma vznikla v Sovětském svazu (zákon o individuální pracovní činnosti z 1. 5. 1987). Srov. Lazorčák, Dubinský, 1989, s. 275–276. O faktickém dopadu této normy se diskutovalo také na stránkách kriminologických prací mj. ve vztahu k černým taxislužbám, o čemž bude řeč dále. Srov. Petera, 1990, s. 6

## 2.3 Právní ochrana

Všechny právě vytyčené axiomy byly pochopitelně zakotveny v československém právním řádu. Začneme-li na pomyslném vrcholu právní hierarchie, u platné „socialistické“ ústavy z roku 1960, lze nalézt hned několik ukotvení zmíněných dogmat. Článek 12 a 13 konstituuje plánování nejen v oblasti ekonomické základny, ale také nadstavby, tedy např. kultury. Vlastnictví se pak věnuje článek 8: „*Socialistické společenské vlastnictví*<sup>107</sup> má dvě základní formy: státní vlastnictví, které je vlastnictvím všeho lidu (národní majetek), a družstevní vlastnictví (majetek lidových družstev).“<sup>108</sup> Hned následující článek připouští, že „*v mezích socialistické hospodářské soustavy je přípustné drobné soukromé hospodářství založené na osobní práci a vylučující vykořisťování cizí pracovní síly*“<sup>109</sup>, což se ovšem týkalo zejména drobných zemědělských držeb mimo družstevní vlastnictví, jímž hospodář-jednotlivec mohl disponovat, případně v souvislosti s omezenými možnostmi drobného živnostnictví na sklonku socialismu.

Druhým typem vlastnictví, který definovala ústava, bylo osobní: „*Osobní vlastnictví občanů k spotřebním předmětům, zejména k předmětům osobní a domácí potřeby, rodinným domkům, jakož i k úsporám nabytým prací je nedotknutelné*“<sup>110</sup>. Nejdůležitějším ústavním principem v souvislosti s majetkem je bezesporu fakt že se kolektivním formám vlastnictví dostávalo oproti osobnímu principiálně vyšší ochrany.<sup>111</sup> Jednalo se o jasné výchovného poselství, neboť společnost měla být systematicky připravována na přechod ke komunistickému státnímu zřízení bez individuálního vlastnictví.<sup>112</sup> Reálně se pak menší zájem socialistické zákonnosti<sup>113</sup> na ochraně osobního majetku projevil v limitaci způsobů, kterými

---

<sup>107</sup> V této práci je nejčastěji používán stručnější pojem „socialistické“ nebo „společenské“ vlastnictví. Pojmy jsou do značné míry zaměnitelné. Neplatí to o pojmu „státní“ vlastnictví, jenž je starší a ve sledovaném se v legislativním ošetření ani nepoužívá. Pravdou ale je, že u některých autorů nebo u laické veřejnosti se s ním ještě lze setkat.

<sup>108</sup> Článek 8 Ústavy Československé socialistické republiky, 1960. Nutno podotknout, že Hospodářský zákoník č. 109/1964 Sb. rozpoznává ještě „*vlastnictví socialistických společenských a jiných organizací*“ (§8, bod druhý), to ale z hlediska tématu práce nehraje žádnou roli.

<sup>109</sup> Článek 9 Ústavy Československé socialistické republiky, 1960

<sup>110</sup> Článek 10 Ústavy Československé socialistické republiky, 1960

<sup>111</sup> Ideologické důvody byly již naznačeny v předchozí části. V ústavě byl tento princip definován článkem 35: „*Občané jsou povinni chránit a upevňovat socialistické vlastnictví jako nedotknutelný základ socialistického zřízení a zdroj blahobytu pracujícího lidu, bohatství a síly vlasti.*“

<sup>112</sup> Kuklík, 2011, s. 359

<sup>113</sup> Negativní vnímání pojmu „socialistická zákonnost“ jakožto ryze účelového mocenského nástroje KSČ a jeho svévolné vykládání nic nemění na tom, že socialistická zákonnost byla principem, s nímž byla celá oblast práva a jeho vymáhání po celé sledované období neodmyslitelně spjata. Důležitým znakem bylo třídní vnímání kriminality, kultivační a výchovná funkce trestání (např. významně patrná u trestního zákona č. 140/1961 Sb.) a deklarovaná služba společnosti jako celku. Definice byla proměnlivá v průběhu času a u různých autorů. Jan Kuklík jí dále přibližuje takto: „*Socialistická zákonnost byla jedním z klíčových a také velmi rozporuplných*

se dal nabyt. Základní princip této regulace by se dal vulgárně zjednodušit na dobově frekventované heslo „kdo nepracuje, ať nejí“. Krédo původně biblické se stalo jedním z pomyslných základů socialistické morálky a promítlo se také do zákonů: „*Zdrojem osobního vlastnictví je především práce občana ve prospěch společnosti*“.<sup>114</sup> Ačkoli je připuštěna možnost jeho nabytí děděním,<sup>115</sup> prostřednictvím loterie nebo daru, zcela v duchu přetrvávajícího étosu práce měl přednost právě pracovní původ. Ideologicky to bylo zdůvodňováno tím, že v socialistické společnosti nemají místo živly, „*kteřé usilují o bezpracné příjmy, o pohodlný život bez splnění své pracovní povinnosti vůči společnosti*“.<sup>116</sup>

Důraz na záslužnost a naopak prezentování neoprávněného obohacování jako „sociální parazitismus“<sup>117</sup> byla v rétorické rovině neodmyslitelná součást kampaní proti rozkrádání a korupci. „*(...) Dochází k tomu, že majetek některých občanů nebo nákladný způsob jejich života je ve zřejmém nepoměru s jejich legálními příjmy a majetkovými možnostmi. Tyto protisociální jevy parazitního způsobu života se přiči morálnímu a právnímu vědomí našich pracujících. Poctivě pracující vůči nim nejsou lhostejní a požadují tvrdší přístup a postihy*“.<sup>118</sup> Opakované pranýřování parazitismu ale bylo do jisté míry dvojsečné. Z první kapitoly víme, že žít si „nad poměry“ bylo často spojováno s určitými profesními skupinami (zelináři, řezníci, barmani) anebo vyššími stranickými funkcionáři. Nejen jejich bydlení, kvalitní vozový park, přístup k tuzexovému zboží, výjezdním doložkám, nadstandardní zdravotní péči atp. byly trnem v oku nemalé části neprivilegované společnosti. Na jednu stranu tedy bylo deklarováno rovnostářství, zásluhovost, socialistická morálka a zákonnost, na druhou stranu byl neprivilegovaný občan každodenně svědkem výhod, které často považoval za pochybné nebo nezasloužené. Navíc kontinuální neschopnost struktur docílit jimi vytyčeného žádoucího stavu jen přispíval k posunování právního vědomí. Negativní dopad

---

*pojmu komunistické právní teorie. (Představitelé právní školy) jí definovali různě, jak z hlediska použitých definičních znaků, tak šířky pojetí – tj. především toho, ve kterých oblastech by se měla uplatnit. Shoda naopak vládla v tom, zájmům koho má sloužit, a rovněž v závěru, že se jedná daleko více o pojem politický než čistě právní. U nás – přes některé dílčí diference v přístupech jednotlivých autorů – byla chápána jako jedna z nezbytných metod uskutečňování funkcí socialistického státu, a to prostřednictvím práva. Přitom byl tento pojem odlišován na jedné straně od právního pořádku (tj. systému právních vztahů vyjádřených, resp. zakotvených, v socialistickém právu a jejich realizace – zachování) a na straně druhé od státní disciplíny (tzn. pořádku činnosti státních a společenských orgánů a organizací a plnění veřejných povinností uložených zákony a jinými právními akty, jakož i zájmy státu a společnosti.*“ Kuklík a kol., 2011, s. 417–418

<sup>114</sup> Odstavec 1, §125, občanský zákoník č. 40/1964

<sup>115</sup> Bod druhý článku 10 Ústavy Československé socialistické republiky, 1960

<sup>116</sup> Komentář k občanskému zákoníku. In: Kuklík, 2011, s. 359

<sup>117</sup> Např. Andropov, 1986, s. 15–16

<sup>118</sup> *Zpráva k problematice neoprávněného obohacování a účinnějšího postihu majetku a majetkového prospěchu pocházejících z nepoctivých zdrojů.* Projednáno na zasedání federální vlády ČSSR dne 16. prosince 1982. NA fond Úřad předsednictva vlády ČSSR/ČSFR (nezpracovaný), karta č. 355/1982, příloha II., s. 1

této skutečnosti byl zmíněn již v první kapitole a obdobné hlasy zazněly i v odborných diskuzích.

Přednostní ochrana společenského před soukromým majetkem však nebyla dána pouze ideologicky. Pragmatickým důvodem byla hlavně reálně vyšší společenská nebezpečnost<sup>119</sup>. Zkoumané delikty totiž poškozovaly společenský zájem hned na několika úrovních. Za prvé se jednalo o narušování svébytného socialistického sociálního smíru např. tím, že byl narušován princip redistribuce. Dále se jednalo o poškozování v rovině „základny“, tedy socialistické ekonomiky. Nejenže byl citelně poškozován majetek konkrétní organizace, ale dopady byly citelně pociťovány na úrovni celonárodního hospodářství. Konkrétní čísla můžeme čerpat ze *Zprávy o postihu hospodářské kriminality a opatření ke zvýšení účinnosti*, projednávané na zasedání federální vlády v prosinci 1973. Škody vzniklé hospodářskou trestnou činností byly v roce 1971 vyčísleny na více než 307 miliard Kčs. Následující rok pak škody dosáhly 363,5 miliardy Kčs, přičemž nejhorší dopady mělo neoprávněné obohacování na sektor průmyslu (4.933 stíhaných osob způsobilo škodu 109 mld. Kčs) a státního obchodu (4.400 stíhaných a škoda 27 mld. Kčs).<sup>120</sup> Negativní dopady, byť obtížně finančně vyčíslitelné, měla korupce na centrální řízení ekonomiky. Tematická zpráva projednávaná vládou ČSSR v prosinci 1982 konstatuje, že „úplatkářství v ekonomické oblasti narušuje nebo deformuje působení ekonomických nástrojů, zejména ve mzdové oblasti, narušuje systém plánovitěho řízení národního hospodářství a působí celospolečensky škodlivou rebilanci dodávek, prací a služeb, vytváří mezi socialistickými organizacemi novou, nelegální rovinu deformovaných vztahů, zavádí do vztahů mezi organizacemi nezdravé, socialismu cizí prvky, které jsou v hlubokém rozporu s celospolečenskými zájmy (...)“.<sup>121</sup> Závěry o společenské nebezpečnosti ze zprávy svědčí o uvědomování si komplexnosti problematiky. Připomeneme-li si schéma začarovaného kruhu z první kapitoly, je potřeba uznat, že si vedoucí činitelé uvědomovali negativní vliv nedostatečné saturace spotřebního trhu. Ve čtvrté kapitole se blíže seznámíme s tím, že v neveřejných diskuzích sami palčivě pociťovali „nedostatky

---

<sup>119</sup> Ta se promítla krom jiného do přísnějšího trestání hospodářské kriminality oproti např. krádeži nebo loupeži, tedy proviněním proti osobnímu majetku. Stačí nejjednodušší srovnání trestní sazby za nejtěžší případy rozkrádání pohybující se v rozmezí 8–15 let (§132 TZ) s krádeží (§247 TZ) s maximální sazbou 8 let nebo násilnou loupeží (§234 TZ) s maximální výměrou 12 let.

<sup>120</sup> *Zpráva o postihu hospodářské kriminality a opatření ke zvýšení účinnosti*. Předkladatel generální prokurátor ČSSR. Projednáno na zasedání federální vlády ČSSR dne 5. prosince 1973. NA fond Úřad vlády ČSR/ČR, Praha – usnesení vlády (nezpracovaný), karton č. 312/1973, příloha II., s. 2

<sup>121</sup> *Zpráva k problematice neoprávněného obohacování a účinnějšího postihu majetku a majetkového prospěchu pocházejících z nepoctivých zdrojů*. Projednáno na zasedání federální vlády ČSSR dne 16. prosince 1982. NA fond Úřad předsednictva vlády ČSSR/ČSFR (nezpracovaný), karton č. 355/1982, příloha II., s. 7

v dodavatelsko-odběratelských vztazích“.<sup>122</sup> Tu však navenek vytrvale přičítali právě „nesocialistickým reliktvům v myslích určité části společnosti“, jejichž dopady nabourávaly „objektivně správnou“ politiku centrálního plánu.

Československý právní řád byl vybaven řadou nástrojů, které konkrétněji právně definovaly a sankcionovaly způsoby nezákonného obohacování. Nejdůležitějším byl trestní zákoník (TZ), tedy zákon č. 140/1961 Sb., jenž platil po celé sledované období. Trestné činy hospodářské, jimž v práci věnujeme pozornost, jsou jím definovány jako spekulace (§117 TZ), nedovolené podnikání (§118 TZ), zneužívání socialistického podnikání (§120 TZ), poškozování spotřebitele (§121 TZ) a úplatkářství (§160–162 TZ). Druhá hlava, zejména pak její třetí oddíl (§132 –139 TZ), vymezuje trestné činy proti majetku v socialistickém vlastnictví. Z něj bezesporu nejdůležitější byl §132, tedy upravující samotné rozkrádání, neboť se jednalo o vůbec nejčastěji vyšetřovaný trestný čin v 70. a 80. letech.<sup>123</sup> Krom trestního zákoníku je potřeba zmínit dva další zákony. Prvně zákon o přečinech č. 150/1969 Sb., zejména pak jeho §2, 3 a 5, za něž byli souzeni ti provinilci, jejichž čin nedosáhl co do společenské nebezpečnosti klasifikace trestného činu (škoda byla nižší než 1.500,- Kčs nebo v případě nehrály roli přitěžující okolnosti).<sup>124</sup> Zákon byl příslušníky Veřejné bezpečnosti vítán. V praxi dílen a závodů totiž bylo vůči provinilcům drobného rozkrádání přistupováno s velkou benevolencí, kdy takovéto případy nebyly buďto vůbec hlášeny, příp. od viníků nebyla vymáhána náhrada škody. Tím nejenže docházelo ke kumulování škod na společenském majetku, ale především se posouvalo právní vědomí zaměstnanců organizací a tím se mentálně otevíral prostor k smělejším případům rozkrádání. Tím, že se i tyto menší případy podle zákona dostávaly rychleji před samosoudce a viníci dostávali přísnější tresty, bylo této drobné kriminalitě účinněji předcházeno.<sup>125</sup> Vedle trestných činů a přečinů existovaly ještě dvě nejméně přísné formy právní klasifikace. Těmi byly přestupek proti socialistickému soužití (§19) a provinění proti majetku v socialistickém vlastnictví (§35), jenž

---

<sup>122</sup> Stříž, 1970, s. 715–716

<sup>123</sup> Podíl vyšetřovaných pachatelů hospodářských trestných činů tvořil v roce 1973 20.7% z celkového množství všech stíhaných za trestné činy. Samotný §132 byl v tomto podílu zastoupen ze 77.6%, což představuje 16% všech vyšetřovaných trestných činů ve státě. (*Zpráva o postihu hospodářské kriminality a opatření ke zvýšení účinnosti*. Předkladatel generální prokurátor ČSSR. Projednáno na zasedání federální vlády ČSSR dne 5. prosince 1973. NA fond Úřad vlády ČSR/ČR, Praha – usnesení vlády (nezpracovaný), karton č. 312/1973, příloha II., s. 4) Pro srovnání z průběhu sledovaného období udávám data z let 1983 a 1987, kdy podíl stíhaných za hospodářské delikty tvořil 24.5% , resp. 26.2%. Viz tabulková příloha C *Přehled o osobách stíhaných a obžalovaných pro hospodářskou trestnou činnost v ČSSR*.

<sup>124</sup> Za přečiny proti majetku v socialistickém vlastnictví (zejména § 3/1) bylo před soud postaveno v letech 1983 přes 12.000 provinilců, v roce 1987 pak necelých 10.000 (viz tabulka v příloze), což jsou čísla řádově srovnatelná s obžalovanými za §132 TZ. Trestné činy a přečiny byly v oficiálních statistikách o hospodářské kriminalitě někdy uváděny dohromady, jindy odděleně, je tedy třeba číst čísla obezřetně!

<sup>125</sup> Rak, Lališ, 1971, s. 114 –115

definoval zákon o úkolech národních výborů č. 60/1961 Sb. Přestupek byl vymezen značně neurčitě, zato u provinění byl horní limit vzniklé škody stanoven konkrétně na 500,- Kčs při úmyslném a 5.000,- Kčs při neúmyslném zavinění. Přestupky a provinění se však do celostátních statistik nedostávaly, neboť nespádaly pod orgány bezpečnosti ani prokuratury, ale byly v gesci národních výborů. Krom těchto nejdůležitějších lze v československém právním řádu najít celou řadu dalších právních norem, které upravují ochranu majetku v socialistickém vlastnictví, příp. přestupky proti němu.<sup>126</sup>

Je z dnešního pohledu možná trochu překvapující, že podle jediné normy, §132 TZ, bylo řešeno tak ohromné množství případů. Je třeba si však uvědomit, že společenské vlastnictví zahrnovalo *de facto* veškerý majetek, s nímž běžný občan přišel do styku v zaměstnání, v sociálních službách, na úřadech, v obchodech, veřejných prostranstvích atp. Z toho plyne nadmíru široká paleta jednání, jimiž se jedinec provinil proti socialistickému majetku a to často i nevědomky. Také hranice mezi krádeží a rozkrádáním mohla být velice tenká, avšak výsledná trestní sazba, jak už bylo zmíněno, naopak citelná.

Například odcizit peněženku z kapsy saka mohlo být považováno za krádež, provést totéž ze saka pověšeném v divadelní či podnikové šatně (tedy předmět vnesený a do důsledku ve „správě“ organizace) bylo podle hodnoty v peněženke rozkrádání nebo přečin. Odejít bez placení z restaurace při útratě vyšší než 1.500,- Kčs také nebyl dobrý nápad, jelikož se tím dotyčný dopustil rozkrádání. Družstevnice sbírá po pracovní době na poli vyorané zapomenuté brambory? Při pořádné sklizni se třeba i nevědomky způsobenou škodou jistě „vejde“ alespoň do přečinu. Taktéž pytlák nebo rybář bez lístku se podle velikosti své kořisti dopouštějí přečinu nebo i rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví, do nějž se počítala i veškerá volně žijící fauna v Československu. Extrémní vyjmenované příklady byly jak z hlediska škod, tak i podílu na vyšetřovaných případech naprosto marginální.

---

<sup>126</sup> Zákon o trestním řízení soudním (trestní řád) č. 141/1961 Sb., zákon o devizovém hospodářství č. 142/1970 Sb., celní zákon a přestupcích proti němu č. 44/1974 Sb., zákon o územním plánování a o stavebním řádu č. 50/1976 Sb., zákon o vnitřním obchodě ČNR č. 127/1981 Sb., zákon o lidové kontrole č. 103/1971 Sb., zákon o státní zemědělské, potravinářské a obchodní inspekci č. 122/1962 Sb., občanský soudní řád č. 99/1963 Sb., zákoník práce č. 65/1965 Sb., hospodářský zákoník č. 109/1964 Sb., zákon o devizovém hospodářství č. 142/1970 Sb., celní zákon č. 44/1974 Sb., zákon o dani z příjmů obyvatelstva č. 145/1961 Sb.) a SNR (č. 135/1973 Sb.), zákon ČNR o působnosti orgánů v oblasti cen ČNR (č. 137/1973 Sb.) a SNR (č. 135/1973 Sb.), zákon ČNR o vnitřním obchodě č. 127/1981 Sb., zákon o Sboru národní bezpečnosti č. 40/1974 Sb., zákon o prokuratuře č. 20/1965 Sb., zákon o finančních správách ČNR (č. 33/1970 Sb.) a SNR (č. 115/1970 Sb.). Přehled není zdaleka vyčerpávající, neboť úmyslně nejsou zmíněny novelizace, příp. vyhlášky vlády nebo jednotlivých ministerstev, jimiž by se seznam několikanásobně rozšířil.



Nabízí se ovšem provokativní teze, zda nebyl tento velmi široký záběr trestného jednání účelově využíván jako represivní nástroj. V „post-totalitním“ režimu, pro nějž je v duchu Šimečkovy nebo Havlovy argumentace příznačný sofistický způsob boje s nonkonformními živly, by se kriminalizace „nepohodlných“ lidí za pomoci §132 TZ vyloženě nabízela. Žádná plošná kampaň na účelové využívání tohoto paragrafu však z ústředí VB ani StB vyhlášena nebyla. Pravdou však je, že proti „asociálním“ živlům byl §132 TZ používán, což ale v první řadě souviselo právě s širokým vymezením toho, co spadalo do množiny socialistického majetku. Např. jediným způsobem, jakým se tehdejší narkomani dostávali k omamným látkám nebo jejich prekurzorům bylo vykrást lékařské zařízení či lékárnu anebo vynést je ze zaměstnání.<sup>127</sup> V obou případech se jednalo o přečin nebo trestný čin rozkrádání. Také v soudních procesech s neonacisty byli někteří odsouzení zatíženi krom propagace fašismu a výtržnictvím navíc rozkrádáním<sup>128</sup>, na něž se v průběhu vyšetřování přišlo buď u nich na pracovišti, příp. v souvislosti s vandalismem<sup>129</sup>. Jako příklad lze také uvést případ jistého nonkonformisty, jenž byl *de iure* zařazen mezi recidivisty po rozkrádání jablek ze stromů od silnice.<sup>130</sup> Jako daleko častější praxe se však jeví být využití provinění proti socialistickému majetku coby příslovečné hole, jenž se vždycky najde, když je potřeba bít psa. Týkalo se to řady vnitrostranických, vnitropodnikových nebo jen interpersonálních konfliktů.<sup>131</sup> Udání stran zneužívání funkce, rozkrádání nebo korupce, pakliže se ukázalo jako opodstatněné, vedlo nejčastěji ke kádrovým postihům nebo dokonce i k trestnímu stíhání. Výzkum této oblasti je již mimo záběr této práce, postačí si zde však jen připomenout notoricky známé případy z nejvyšších pater stranických struktur, jako kauzy Barák nebo Šejna. Vraťme se k právní reglementaci neoprávněného obohacování.

Širokou škálu činů, které se charakterizují jako „neoprávněné obohacování“ však není možné uchopit jen tím, že se popíše legislativa. Mnohá jednání se totiž dala jen obtížně (případně vůbec!) klasifikovat jako trestný čin, přečin nebo přestupek. Právní řád je implicitně nepovoloval ani vysloveně nezakazoval, ale nebyly považovány za poctivý zdroj nabývání majetku a tato jednání se vyloženě přičila zájmům společnosti. Zvláště problemická byla tato situace v oblasti korupce a klientelismu. *Zpráva k problematice neoprávněného*

---

<sup>127</sup> *Zpráva o zabezpečení úkolů vyplývajících z usnesení vlády ČSR č. 312 ze dne 5. 2. 1973 ke zprávě o postihu hospodářské kriminality a opatření ke zvýšení jeho účinnosti*. NA, fond MZdr. ČSR, Praha – zasedání kolegia ministra 1969–1989, karton č. 14, sign. 2/74, s. 3

<sup>128</sup> Polák, 2014, s. 62

<sup>129</sup> Hano, 1973, s. 412

<sup>130</sup> Petránková, 2010, s. 62

<sup>131</sup> Pozorovat tato jednání lze napříč společenskou hierarchií, od vládních špiček, ministerstva, bezpečnostní sbory až po zdánlivě malicherné sousedské spory a lokální akty msty. Obviňování sousedů z rozkrádání bylo normalizačním evergreenem. Srov. Olbertová, 2013, s. 51

*obohacování* projednávaná federální vládou v prosinci 1982 se k tomuto problému vyjadřuje ve smyslu, že „rozdlí mezi korupčními jednáními, která nejsou trestně postižitelná, a trestnými činy úplatkářství (§160–162 TZ – pozn. P. Š.) spočívá v tom, že u úplatkářství musí být prokázána souvislost mezi obstaráváním konkrétní věci obecného zájmu a úplatkem, zatímco u korupčního jednání taková souvislost s konkrétní věcí chybí. Právní praxe někdy nepovažuje za trestná taková korupční jednání, u nichž občan poskytuje neoprávněnou výhodu teprve potom, co byla řádně splněna povinnost ze strany příjemce takové výhody, a to údajně jako „výraz uznání“, „dar z vděčnosti“ apod.“<sup>132</sup> V ukázce i dále textu zprávy je tímto kritizována široce rozšířená společenská praxe, kdy celé úseky služeb byly spojovány s *de facto* korupčním jednáním, jako např. zdravotnictví, OPBH nebo servisy vozidel. Za zvláště závadný je vedle ekonomického považován dopad morální a politický: „Postupně (se) ve veřejnosti vytváří představa, že poskytnutí neoprávněné vedlejší úplaty je nezbytné a že občanu nic jiného nezbyvá, pokud chce zboží nebo službu získat.“<sup>133</sup> Tento jev zapadá do Možného koncepce „kolonizace státu rodinou“, již známe z první kapitoly. Zde si státní zaměstnanci díky objektivně existujícím nedostatkům v oblasti zboží a služeb osvojili *de facto* korupční praxi, jež odebírala straně kredit i za oblasti, na nichž stavěla svou legitimitu.<sup>134</sup> Např. výdobytek bezplatného zdravotnictví byl zpochybněn tím, že běžným očekáváním ve vztahu pacient-lékař se stal úplatek či protislužba, případně přístup ke vzdělání nebyl až tak „rovinný a demokratický“, jak byl deklarován, neboť známosti otevíraly potomkům cesty na žádané vzdělávací instituce lépe než dobré studijní výsledky nebo kádrová hodnocení. Lamentování nad nešvary společenské praxe, které navíc je obtížně právně postižitelné nebo přinejmenším prokazatelné, poukazuje jednak na omezenou míru moci státních a stranických orgánů, kterou struktury v tomto boji disponovaly a také na nutnost sofistikovanějšího řešení problematiky, než jen právní postih.

---

<sup>132</sup> Zpráva o postihu hospodářské kriminality a opatření ke zvýšení účinnosti. Předkladatel generální prokurátor ČSSR. Projednáno na zasedání federální vlády ČSSR dne 5. prosince 1973. NA fond Úřad vlády ČSR/ČR, Praha – usnesení vlády (nezpracovaný), karton č. 312/1973, příloha II., s. 8

<sup>133</sup> tamtéž, s. 9

<sup>134</sup> Ladislav Adamec se na podzim 1988 otevřeně o situaci vyjádřil takto: „Cíle a masovost socialistického přesvědčení se v naší zemi tradičně opíraly o vymoženosti sociální politiky. Systém odměňování, sociálního zabezpečení (...) dlouhá léta patřily k chloubám našeho státu i k praktickým důkazům předností socialistického společenského řádu. (...) Sociální politika postupně (ztrácí) funkce silného a účinného nástroje zainteresovanosti a motivace lidí. Vláda je pro plné obnovení všech ekonomických a humanitárních funkcí sociální politiky, pro posílení jejího demokratismu a spravedlnosti.“ Programové prohlášení vlády Ladislava Adamce ze dne 8. 11. 1988, s. 4 (Dostupné online na webu [www.vlada.cz](http://www.vlada.cz))

## 2.4 Proti nezákonnému obohacování

Kromě ideologie, ústavy a zákonů vytyčovala základní linii boje s neoprávněným obohacováním vytyčována usnesení státních a stranických orgánů. Nejdůležitější z nich bývaly závěry a úkoly sjezdů ÚV KSČ, na něž se po následující období obligátně odvolávaly dokumenty, články, projevy a další příspěvky ve veřejném prostoru. Oblast hospodářské kriminality v tomto nebyla výjimkou. Všechny čtyři proběhnuvší sjezdy normalizačního období deklarovaly mezi svými hlavními úkoly ochranu socialistické ekonomiky. Za touto velmi obecnou frází se v případě „řádného“ XIV sjezdu ÚV KSČ konaného roku 1971 skrývalo odstranění deformací z krizového období 1968–69 pomocí důsledného dodržování marxistických principů v hospodářské sféře.<sup>135</sup> Následující sjezdy se pak v této oblasti méně vymezovaly proti minulosti, naopak reagovaly na aktuální problémy, s nimiž se reálně-socialistická ekonomika potýkala. Mezi hlavní bývaly řazeny jevy, které s neoprávněným obohacováním bezprostředně souvisí; příživnictví, spekulantství, špatná pracovní morálka, melouchy, absentérství nebo zneužívání funkcí.<sup>136</sup> Obecnou linii pak konkrétněji určovaly vládní nebo stranická usnesení, jichž bylo ve sledovaném období hned několik.<sup>137</sup> Zejména vládní usnesení č. 355/1982 vyčnívá nad ostatní, neboť zejména ve druhé polovině 80. let představovalo základní koncepční dokument praktického boje s neoprávněným obohacováním.

Tímto usnesením federální vlády ze dne 16. prosince 1982 byl přijat obsáhlý dokument nesoucí název *Soubor opatření vlády ČSSR k předcházení neoprávněného obohacování a k účinnějšímu postihu majetku a majetkového prospěchu z nepoctivých zdrojů* (dále jen *Soubor opatření*). Jednotlivým rezortům a státním organizacím byl v celkem 33 bodech předložen termínovaný plán s konkrétními závazky.<sup>138</sup> Spolu s tím byla zahájena kampaň, jež

---

<sup>135</sup> Gustáv Husák se problematiky dotkl ve svém zahajovacím projevu. Význam sdělení adresovaného plénu lze jen stěží interpretovat jinak, než jako dogmatický příklon k zásadám, jimž jsme věnovali pozornost výše. Srov. Husák, 1971, zejm. s. 10, 19–22 a 26–30

<sup>136</sup> Závěry a sjezdu bývaly šířeny tiskem, rozhlasem i televizí s úmyslem seznámit s nimi veřejnost. Faktické zohledňování obecných formulací v každodenním životě není tématem této práce. Důležité však je, že se s mnohdy celými úseky za závěrů a cílů sjezdu lze vícekrát setkat v úvodech dokumentů, článků, projevů nebo jiných figurách ve veřejném prostoru. Alexei Yurchak toto systematické mnohdy pouze formální přenášení celých bloků textů pojmenovává *block-writing* (viz YURCHAK, Alexei. *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton University Press, 2006.) Z publikací citovaných jen v této kapitole se to týká mj.: Just, 1983; s. 9, Křížek, 1972, s. 14; Kořán, 1985, s. 5, Navrátil, 1983, s. 1, Sedláček, 1985, s. 1 atp. Jak uvidíme ve čtvrté kapitole, odkazy se objevovaly i v řadě zkoumaných vědeckých textů.

<sup>137</sup> V Justově publikaci *Předpisy proti neoprávněnému obohacování* jsou jednotlivá vládní a ministerská nařízení konkrétně rozepsaná. Z dalších lze jako nejdůležitější označit usnesení vlády ČSSR č. 84/1981, 355/1982 a 73/1984.

<sup>138</sup> „*Soubor opatření vlády ČSSR k předcházení neoprávněného obohacování a k účinnějšímu postihu majetku a majetkového prospěchu z nepoctivých zdrojů*“ NA fond Úřad předsednictva vlády ČSSR/ČSFR

měla společenským a výrobním organizacím propagandisticky vhodným způsobem připomenout jejich zákonné možnosti i povinnosti v boji s hospodářskou kriminalitou.<sup>139</sup> Po stranické linii pak o obsahu *Souboru opatření* referoval *Dopis předsednictva ÚV KSČ stranickým orgánům a organizacím k prohloubení účinnosti boje proti porušování zásad socialistické zákonnosti, morálky a disciplíny* (dále jen *Dopis předsednictva*), jenž byl vypracován v únoru roku 1983. Široká veřejnost však byla s obsahem koncepce seznámena až o celé tři roky později (sic!) na stranách Rudého práva. O jeho „zmrtvýchvstání“ se postaral Gustáv Husák, když na něj přímo odkazoval během XVII. sjezdu KSČ v březnu 1986.<sup>140</sup> Proč došlo ke zveřejnění po až po třech letech, bylo oficiálně připisováno tomu, že se „přes určité úspěchy obsah Dopisu nedaří dostatečně naplňovat.“<sup>141</sup> U odkazů na *Dopis předsednictva*, která se pravidelně objevovala na stránkách periodik mezi březnem 1986 a listopadem 1989<sup>142</sup> si lze všimnout opakujících se ideologických floskulí ve smyslu toho, že se dosahuje jistých úspěchů, řádná společnost nemorální počínání odsuzuje a že je potřeba pouze důsledněji aplikovat zásady ze *Souboru opatření* a *Dopisu*. Samotný jejich neustálý výskyt spolu s neklesajícím trendem vývoje hospodářské kriminality však svědčí o tom, že se u společnosti proklamace tohoto typu setkávaly spíše s pasivní rezistencí, či nezájmem.

K řešení neutěšeného stavu existovaly v zásadě dvě strategie; represivní a preventivní. Po celou dobu sledovaného období byly uplatňovány paralelně, lze však bezpečně prohlásit, že větší důraz byl z mnoha důvodů kladen na prevenci. Předně zde v neprospěch represe hovořil profil pachatele hospodářské kriminality, jenž byl často jinak bezúhonný občas a jinak bezkonfliktní či dokonce zasloužilý člen společnosti.<sup>143</sup> Dále byla v 80. letech přísná represe

---

(nezpracovaný), karton č. 355/1982, příloha č. 1 „*Soubor opatření vlády ČSSR k předcházení neoprávněného obohacování a k účinnějšímu postihu majetku a majetkového prospěchu z nepoctivých zdrojů*“

<sup>139</sup> Realizace se ujalo v první řadě propagandistické oddělení, resp. Lektorský sbor Ústřední rady odborů, jenž pro účely školení vydalo zvláštní publikaci: NAVRÁTIL, Oldřich. *Ve prospěch všech poctivých pracujících: soubor opatření k předcházení neoprávněnému obohacování a účinnějšímu postihu majetku a majetkového prospěchu pocházejícího z nepoctivých zdrojů*. Praha: Oddělení propagandy a výchovy ÚRO, 1983. 28 s. Její autor, JUDr. Oldřich Navrátil byl zároveň pracovníkem Výzkumného ústavu kriminologického při Generální prokuratuře ČSSR, tedy osoba dobře obeznámená s danou problematikou.

<sup>140</sup> „*Nehovoříme o těchto protisocialistických jevech poprvé. K jejich potírání je zaměřen i Dopis předsednictva ústředního výboru KSČ k prohloubení účinnosti boje proti porušování zásad socialistické zákonnosti, morálky a disciplíny, přijatý v únoru 1983. Určitého pokroku bylo dosaženo. Na řadě míst se však nepostupuje s potřebnou důsledností. Je nezbytné zvýšit stranickou odpovědnost za to, aby se zásady Dopisu, který s plným důrazem nastolil požadavek boje proti všem negativním jevům, proti snahám o bezpracné příjmy a obohacování, proti korupci a zneužívání funkcí, za důsledné respektování a prosazování zásad socialistické morálky a zákonnosti, plně uplatnily v praktickém životě.*“ *Politická zpráva ústředního výboru KSČ XVII. sjezdu Komunistické strany Československa přednesená generálním tajemníkem ÚV KSČ soudruhem Gustávem Husákem na XVII. sjezdu KSČ dne 24. března 1986*. Rudé právo, 25. 3. 1986, s. 4 (zvýraznil P. Š.)

<sup>141</sup> Bruna, 2016, s. 25

<sup>142</sup> tamtéž, s. 24–34

<sup>143</sup> Oproti chronickým asociálům, s jejichž trestáním neměl normalizační režim žádné problémy, byla otázka nastavení trestů pro zmíněné případy rozkrádačů-slušných občanů problematictější. K tématu se pregnantně

vnímána jako již společensky přežitá: „Uplatňování požadavků kázně a socialistické zákonnosti je (...) nemyslitelné bez donucení. S negativními protispoločenskými činy se však nelze vypořádat cestou stálého zotřování trestů. V historii se mnohokrát potvrdilo, že společenské problémy nevyřešila ani nejtvrďší represe.“<sup>144</sup> Poněkud pragmatičtější důvod pak lze spatřovat jednoduše v příliš velkém zatížení soudů a dalších orgánů činných v trestním řízení, zohledníme-li zejména skutečnost, že §132 TZ byl nejčtetnějším vyšetřovaným trestným činem v zemi a dokazování bývalo obzvláště obtížné. V neposlední řadě pak Československo vyšetřováním majetkových deliktů vykazovalo stále větší čísla v kriminalistických statistikách, což jej stavělo v mezinárodních srovnáních do nelichotivého světla.<sup>145</sup> Nejen z důvodu mezinárodní prestiže, ale také ideologie to pak bylo nežádoucí, jelikož socialistická společnost sebe sama vnímala a prezentovala jako na morálně vyšší úrovni oproti kapitalistickým zemím, což se mj. projevovalo deklarovaně nižší kriminalitou.

Prioritou se tak stala prevence, jak je ostatně ve stranických i vládních materiálech mnohokrát zdůrazňováno. Široká škála podob, v nichž byla uplatňována, však překračuje rámec našeho tématu. Není ani snadné postihnout všechny aktéry, kteří se na jejím provádění podíleli.<sup>146</sup> Ucelená direktivní koncepce v tomto směru neexistovala, do jisté míry jí suploval *Soubor opatření*, který ovšem úkoloval jednotlivé ústřední orgány v relativně nekonkrétním duchu.<sup>147</sup> Z centrálních institucí stála v čele preventivních aktivit Generální prokuratura<sup>148</sup>,

---

vyjádřil generální prokurátor ČSR Jaroslav Krupauer během svého projevu na půdě ČNR v říjnu 1983: „Do konfliktu se zákonem se však dostávají i osoby, jejichž čin je jen ojedinělým vybočením z jinak řádného života. Základním předpokladem nápravy takových osob je zpravidla už sama skutečnost, že došlo k jejich trestnímu stíhání. V zájmu účinnější diferenciacie mezi narušiteli zákona je vhodné uvažovat o zavedení dalších druhů trestů, zejména takových, které nejsou spojeny s odnětím svobody, ale efektivně nutí odsouzeného ke společensky prospěšné práci.“ Dostupné online na webu: [www.psp.cz](http://www.psp.cz)

<sup>144</sup> Tamtéž

<sup>145</sup> Vilímek, 2014, s. 368

<sup>146</sup> Problematikou prevence se v několika publikacích zabývali také odborníci z Výzkumného ústavu kriminologického, zejména Jiří Nezkusil, Gustav Přenosil a Oldřich Navrátil, v publikacích *Teoretické základy prevence kriminality v ČSSR* (1984), *Úloha prokuratury v prevenci kriminality : monografický sborník* (1982) nebo kandidátské práce: SEDLÁČEK, Miroslav. *Hospodářská kriminalita a cesty ke zdokonalování její prevence v československém zemědělství (na příkladě okresu Levice)* (1985)

<sup>147</sup> „Soubor opatření vlády ČSSR k předcházení neoprávněného obohacování a k účinnějšímu postihu majetku a majetkového prospěchu z nepoctivých zdrojů“ NA fond Úřad předsednictva vlády ČSSR/ČSFR (nezpracovaný), karton č. 355/1982, příloha č. 1 „Soubor opatření vlády ČSSR k předcházení neoprávněného obohacování a k účinnějšímu postihu majetku a majetkového prospěchu z nepoctivých zdrojů“, s. 2

<sup>148</sup> Místně příslušní prokurátoři se ujímali preventivní role ve smyslu dohled nad řádným plněním bezpečnostních opatření, ostrahy atp. V případě zjištěných nedostatků upozorňoval na nedostatky. Např. při výstavbě areálu ČST na Kavčích horách byla v rozmezí července až října 1977 obvodní prokuraturou pro Prahu 4 kritizována značně zanedbalá ostraha a zabezpečení výstavby objektu ČST na Kavčích horách, kde docházelo k rozkrádání stavebního materiálu. Odpovědní pracovníci ČST si naopak stěžovali na nedostatečný počet a kvalitu personálu ostrahy, jež tvořili v zásadě lidé v důchodovém věku. Vedení televize tak bylo nuceno najmout externí pracovní službu. Srov. archiv ČT, *Prokurátorské upozornění*, zn. P., sign. 11, inv. č. 90

ÚRO, SSM<sup>149</sup> a ideologická komise a ÚKRK ÚV KSČ. V souladu s normalizační politikou masového působení bylo využíváno působení hromadných sdělovacích prostředků; rozhlasu, tisku, televize a dále filmu a zejména publicistické literatury. V tomto ohledu lze zmínit šířenou popularizační publikaci<sup>150</sup>, vydanou jako příloha Hospodářských novin č. 26 v létě 1983 v souvislosti s kampaní zahájenou *Dopisem úřednictva*.<sup>151</sup> Měla stravitelnou formou formovat nízké právní povědomí občanů, zejména pak odpovědných pracovníků ve společenských a výrobních organizacích.

Dále se jednalo o prevenci kriminality prováděnou osvětovými pracovníky na školách a pracovištích formou besed, školení, atp. Vedle propagandistického působení se ovšem v praxi prevence spíše ztotožňovala s kontrolami a inspekcemi. Ty měly nejen fakticky odhalovat nedostatky v zabezpečení, evidenci a účetnictví, ale zejména vytvořit atmosféru imanentně přítomných obav, jež měly zamezit nežádoucí činnosti. Běžnou praxí se staly zejména kontroly prováděné v období kolem významných událostí, např. v předsjezdové době nebo kolem voleb, při nichž byly nejednou odhaleny právě případy rozkrádání.<sup>152</sup> Jejich prováděním pak byly odpovědny nejen orgány prokuratury, ROH, lidové a státní kontroly a inspekce nebo národních výborů<sup>153</sup>, ale zodpovědnost za jejich provádění byla uložena na bedra vedoucích pracovníků v jednotlivých společenských či výrobních organizacích. Zejména zdůrazňována byla v tomto ohledu odpovědnost straníků<sup>154</sup> a odborářů<sup>155</sup>. Praxe jednotlivých organizací se však ukazovala jako bolestně vzdálená stavu, jež byl „shora“ nárokován. Příčiny byly spatřovány mj. v neformálních interpersonálních vazbách na pracovištích, benevolenci kontrolních a vedoucích pracovníků, svébytné lokální loajalitě, partikulárním zájmům podnikového managementu a zejména pak všudypřítomné

---

<sup>149</sup> Tamtéž, s. 3

<sup>150</sup> JUST, Milan. *Předpisy proti neoprávněnému obohacování*. 1. vydání. Praha: Ústav státní správy, 1983. 173 stran.

<sup>151</sup> *Poznámky z legislativního odboru pro místopředsedu vlády ČSSR soudruha K. Laca na poradě federální vlády konané dne 29. 3. 1984*, s. 2. In: NA fond Úřad předsednictva vlády ČSSR/ČSFR (nezpracovaný), karton č. 73/1984

<sup>152</sup> Vilímek, 2016, s. 104

<sup>153</sup> Odpovědnost a agendu těchto institucí v oblasti našeho tématu je opět obsírněji rozebrána v Justově publikaci *Předpisy proti neoprávněnému obohacování*. Pro výše vypsane instituce viz s. 12 (ROH), 131–135 (lidová kontrola), 145–149 a 154 (stížnosti a Národní výbory), 160–163 (orgány prokuratury) a 169 (orgány státní inspekce)

<sup>154</sup> Zde byl výchozí direktivou opět *Dopis předsednictva*. Na aktivnější přístup straníků v této souvislosti apeloval Gustáv Husák mj. na plénu ÚV KSČ v prosinci 1986: „Víme, že je dost kritiky na různé nepořádky. Požadavky Dopisu předsednictva ústředního výboru KSČ k prohloubení účinnosti boje proti porušování zásad socialistické zákonnosti, morálky a disciplíny, proti obohacování a spekulacím je nezbytné uvádět do života s větším důrazem. Podstatně významnější úlohu v tom musí sehrávat stranické a další orgány v místech a na pracovištích.“ NA, fond 01/1, 4. zasedání ÚV KSČ 4.–5. 12. 1986, archivní jednotka P23/86, b. 3, s. 10

<sup>155</sup> Navrátil, 1983, s. 18–19

lhostejnosti<sup>156</sup>, nedostatečné ochraně a formalismu prováděných kontrol. Právě tato příčiny byly častým tématem odborných diskuzí, jimž se budeme věnovat ve čtvrté kapitole.

Účinnost opatření, která byla přijímána ve sledovaném období, se ukázala být nízká. Jako fatální se projevil laxní přístup drtivé části veřejnosti, v jejímž zájmu nebylo rozbíjet v zásadě fungující systém neoprávněného obohacování na úkor odcizené entity státu nebo uměle představovaného socialistického společenství. Vrcholným strukturám, které se s daným stavem nehodlaly z jak ekonomických, tak politických důvodů smířit, se ovšem nepodařilo najít efektivní řešení. V propagandistické rovině představovaly danou praxi jako neslučitelnou se standardem socialistické, resp. „slušné“ společnosti. V tom je potřeba vnímat rozdíl. Čas velkých projektů, ideálů a komunistických vizí, včetně té o novém socialistickém člověku a jeho morálce, přežíval hlavně v normotvorné rovině oficiálních proklamací, v rovině praktické však byl nahrazen občanům bližším spotřebitelským modelem, jenž byl prezentován jako jeden z výdobytků socialistického zřízení. Exkluze rozkradačů a úplatkářů ze slušné společnosti pak byla také neúčinná. Díky časté, takřka každodenní zkušenosti občanů s těmito jevy, se jejich pranýřování ze strany „nomenklaturních kádrů“ jeví jako nanejvýš pokrytecké. Vymáhání platné legislativy se také do důsledku nedařilo, veřejným tajemstvím bylo, že se podařilo odhalit, příp. odsoudit pouhý zlomek skutečných případů. Odstranění příčin hospodářské kriminality, zejména hledání alternativních zdrojů zboží, materiálu nebo služeb se také nepodařilo odstranit, jelikož ekonomika nedosahovala požadovaných výkonů a stále opakované teze o nutnosti „větší diference mezd a hmotné zainteresovanosti zaměstnanců“ se nedařilo uvést uspokojivým způsobem k životu. Naopak diskurs, jenž byl o této problematice vytvořen, spíše limitoval možnosti efektivnějšího řešení, na jehož hledání se podíleli sledovaní odborníci.

---

<sup>156</sup> Čtenářově pozornosti doporučuji dva pořady televizní provenience, jež se věnují tématu lhostejnosti ve vztahu k rozkrádání. Prvně jde o pořad s příznačným názvem *Obžalovaná je lhostejnost*, jenž je typickou ukázkou propagandistického působení v oblasti prevence hospodářské kriminality (Scénář se nachází v archivu ČT pod zn. OS., sign. 490/84). Experimentální formou se pak rozhodli prověřit stav bdělosti ostrahy redaktori publicistického pořadu Televizního klubu mladých. Za bílého dne s nákladním vozem vnikli do objektu továrny, odkud chtěli odvézt na první pohled ledabyly uskladněný materiál. V prvním případě se jim rozkrádání nezdařilo pro duchapřítomnost tamního montéra. Ve druhém případě se jim na rozestavěném sídlišti již akce podařila a „odvezli“ si nikým nekonfrontovaný materiál za více než 5.000,- Kčs. Na slovo vzatý příslušník hospodářské kriminálky se pak pozastavuje nad laxností zaměstnanců i veřejnosti, kterým je společenský majetek lhostejný. V tom také osobně spatřuje hlavní příčinu takového rozšíření rozkrádání. Dostupné online na webu: [www.dejepis21.cz](http://www.dejepis21.cz)

„Pojem „ideologie“ odráží (...), že vládnoucí skupiny mohou být ve svém myšlení natolik svázané svými zájmy s danou situací, že již nedokážou vidět určité skutečnosti, jež by podkopaly jejich pocit převahy.“<sup>157</sup>

Karl Mannheim: *Ideologie a utopie*, 1929

### 3 Kriminologický výzkum během normalizace

Než budeme ve čtvrté kapitole věnovat pozornost samotným odborným diskuzím, je třeba se seznámit s jejich aktéry. Těmi byli odborníci ze dvou oblastí, z nichž první by se dala označit za sféru praxe, jíž v naší práci zastupují především orgány činné v trestním řízení; příslušníci bezpečnosti, prokurátoři, soudci nebo právníci. Jakožto součásti státní exekutivy byla jejich výchozí pozice v diskuzi v převážné míře dána oficiálním rámcem, s nímž jsme se seznámili v předchozí kapitole. Jiná situace je ovšem u druhých aktérů, kterými rozumíme vědecké experty vytvářející odborné analýzy využitelné v praxi boje s kriminalitou. Jejich úloha vynikne, zmíníme-li trend, jenž byl nastoupen již v druhé polovině 50. let a charakteristický se stal zejména pro léta šedesátá – důraz na vědeckost a technokratické řízení.<sup>158</sup> Ambicí této kapitoly však není sledovat expertní skupiny coby symptomatický příznak modernity nebo důsledek vědeckotechnické revoluce.<sup>159</sup> Cíle jsou dva.

Prvním je v souvislosti se zkoumaným tématem charakterizovat kriminologii, jakožto obor vědecky zkoumající právě kriminalitu. Předně nám půjde o vzájemný vztah ideologie a vědeckého zkoumání, který zásadní měrou určoval tento charakter kriminologie jako vědy. Nelze hovořit o odideologizované vědě, expertech, kteří by ryze racionální cestou vedli zemi ke šťastným zítřkům, ačkoli takový pohled bývá s technokratismem v laickém povědomí spojován. V prostředí rigidního pojetí mocenských vztahů, stranického demokratického centralismu a jeho autoritářského uplatňování rozhodující roli hrála reálná politika a její oficiální rámec, s jehož rysy jsme již seznámeni. Ty se značnou měrou promítaly jak do vědy,

<sup>157</sup> Překlad Hany Loupové, in: HARRINGTON, Austin a kol. *Moderní sociální teorie: základní témata a myšlenkové proudy*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006. 495 s. ISBN 80-7367-093-3.

<sup>158</sup> Srov. Berka, In: Zilynská, Svobodný ed. 2001, s. 269–273

<sup>159</sup> Tématem se mj. zabývá v současnosti řešený projekt *Cesta k technokratickému socialismu: Politika a koncepty řízení společnosti v Československu (1953–1975)*, v jehož rámci Vítězslav Sommer a Matěj Spurný zkoumají „genezi technokratického vládnutí v socialistickém Československu. Na příkladu několika oblastí expertní činnosti sleduje v delší časové perspektivě dva navzájem provázené historické procesy: etablování technokratických mechanismů vládnutí a expertizaci politiky ve státním socialismu“. (popis projektu z na webu <http://www.usd.cas.cz>)



její metodologie, přístupů, cílů výzkumu, tak zejména do nakládání s výsledky bádání.<sup>160</sup> V období konsolidace navíc některé celé vědní obory čelily přímé či nepřímé represi, přišly o svoje institucionální zakotvení a ve veřejném prostoru se na dvacet let ve významnější míře oficiálně odmlčely.<sup>161</sup> Jiné obory sice nadále existovaly a dále vyvíjely svou činnost v různých ústavech či v rámci vysokoškolského systému, jejich praktický vliv na politické rozhodování byl z různých důvodů ve větší či menší míře omezený. Druhým cílem této kapitoly je posoudit, kde se na této pomyslné škále vlivnosti nacházel obor kriminologie se speciálním zřetelem na problematiku hospodářské kriminality.

### 3.1 Socialistická kriminologie

K verdiktu se můžeme přiblížit, pokud se seznámíme s tím, jak byl vědní obor kriminologie v pozdně socialistickém Československu vymezen, jaké metody používala, jak byla institucionálně ukotvena a jaké byly její cíle se zřetelem na téma hospodářské kriminality. První ucelená a ve sledovaném období stěžejní učebnice *Československá kriminologie*<sup>162</sup> nabízí odpovědi na některé z těchto otázek. Klást ale mezi definice z učebnice a skutečný stav rovnítko, by výpovědní hodnotu takových odpovědí snížilo. Pokusíme se tedy tyto obecné ideální definice kriticky rozebrat, příp. konfrontovat se závěry předchozích kapitol. „*Československá kriminologie je – nejstručněji řečeno – vědním oborem, který se zabývá stavem (strukturou a dynamikou) zločinnosti, jejími příčinami a podmínkami, dále osobností pachatele, jakož i prevencí, tj. opatřeními a prostředky uplatňovanými v boji proti tomuto nežádoucímu jevu v socialistické společnosti.*“<sup>163</sup> Charakteristická pro kriminologie byla a je její víceoborovost. Disciplíny, s nimiž jí pojilo nejvíce, byly zejména trestněprávní věda a sociologie.<sup>164</sup> Obdobná východiska nebo metodologii sdílela také s marxistickou

---

<sup>160</sup> Tématu se pro období post-stalinismu věnuje mj. Alex Inkeles, jenž tvrdí, že společenský vědec při zapojení určitého konceptuálního rámce (vycházejícího v našem případě z marxistického dialektického materialismu) již selektuje společenskou realitu, bere si na objekt svého zájmu určité metodologické hledí a zároveň implicitně odmítá jiné přístupy a teorie. Nelze tedy ani v případě vědy mluvit o hodnotové neutralitě.

<sup>161</sup> Nejprůkladnější je v tomto ohledu osud sociologie. Viz Machonin, In: Zilynská, Svobodný ed. 2001, s. 275–280

<sup>162</sup> NEZKUSIL, Jiří et al. *Československá kriminologie: vysokoškolské učebnice*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1978. 270 s. Právnícká edice. Učebnice byla zpracována na vysoké úrovni a dokonce přeložena a vydávána v SSSR (Zapletal ed., 1981, s. 24)

<sup>163</sup> Nezkusil, 1978, s.8 (zvýraznil P. Š.)

<sup>164</sup> *Kriminologie se zabývá zločinností spolu ještě s trestním právem, trestním procesem, kriminalistikou a jinými obory souhrnně označovanými jako trestněprávní vědy. (...) Velmi významné (...) jsou poznatky sociologie, (které) přispívají k poznání kriminality jako masového jevu i jejích příčin. Umožňují však též zkoumání individuálních případů kriminality, zejména při výzkumu malých skupin – mikrostruktur (naoř. rodiny*

filozofií, ekonomickou vědou, pedagogikou, sociální psychologií, soudní psychiatrií, statistikou, státním a správním právem, kriminalistikou nebo penologií.<sup>165</sup> Z nejobecnějších definic lze odvodit, že nebyla chápána jako věda normativní, ale spíše deskriptivní, což ostatně potvrzuje její vymezení oproti právní vědě: „*Vědou trestního práva je trestný čin a jeho pachatel pojmán jako trestně právní jev a zkoumán převážně formálně logickou, deduktivní, normativní, juristickou metodou. Kriminologickou vědou je chápán jako faktický, společensky škodlivý jev reálné skutečnosti a zkoumán především induktivními, kauzálními metodami, zejména statistickými, sociologickými aj.*“<sup>166</sup> Kriminologie tedy empiricky zkoumala existující od ideálu se odchylující stav společnosti v oblasti kriminality a měla pomoci řešit dílčí projevy zločinnosti. *Ad absurdum* měla v ideálním případě přispět k historickému vyřešení problému kriminality ve společnosti, k němuž mělo dojít dle marxistické ideologie v komunismu. Nebylo jejím smyslem tvořit obsáhlé obecné teorie, neboť ty již předkládala právě ona rámcová ideologie.

Tehdejší kriminologie nebyla hodnotově neutrální, ale deklarovane socialistická a jako taková vycházela z „*principů dialektického a historického materialismu, chápe zločinnost jako historicky podmíněný jev, jehož existence je v rozporu s podstatou socialistických společenských vztahů. Při osvětlování příčin zločinnosti neopírá se o pojetí příčinnosti odchylné od dialektického materialismu.*“<sup>167</sup> Takže analogicky jako socialistická morálka nebo zákonnost se jako kvalitativně vyšší vývojové stadium vymezovala proti svému buržoaznímu protějšku, z čehož zákonitě plynulo, že některá teoretická východiska, přístupy nebo metody byly coby neslučitelné s marxistickou naukou odmítnuty.<sup>168</sup> Zavrženy byly zejména dva hlavní směry buržoazní kriminologie. Za prvé to byly tzn. biologické přístupy, mezi něž můžeme zařadit metody tzn. kriminálně biologické, antropologické<sup>169</sup>,

---

*delikventa, styku delikventa s partou a jeho aspektu atp.) a mezostruktur (bydliště, měst, pracoviště). Důležitý pro kriminologii je i obor sociologie práva, resp. sociologie trestního práva.*“ Nezkusil, 1978, s. 17–18

<sup>165</sup> Nezkusil, 1978, s. 17

<sup>166</sup> Tamtéž, s. 16

<sup>167</sup> Tamtéž

<sup>168</sup> „*Proudy buržoazní kriminologie jsou zásadně a diametrálně odlišné již ve svých východiscích od kriminologie marxistické. Na této zásadní rozdílnosti nic nemění ani obdobná nebo shodná témata a metody konkrétních kriminologických výzkumů, ani shodnost dílčích poznatků (např. o škodlivém vlivu alkoholu, špatné rodinné výchově apod.). Zásadní rozdíl shledáváme především v odpovědích na nejdůležitější otázky kriminologie (resp. v tom, co se za takové otázky pokládá): co je to trestný čin, jaká je jeho povaha, zda jde o jev spojený trvale s lidskou společností; jaké jsou příčiny kriminality; zda a jak lze zločinnost a její příčiny poznávat; jakými prostředky lze tento jev omezit, popř. úplně odstranit. Zásadní rozdíl je též v metodologii kriminologie.*“ Nezkusil, 1978, s. 25 (zvýraznil P. Š.)

<sup>169</sup> Byly odmítnuty pro své údajné kladení důrazu na vliv dědičnosti, tělesné konstituce a psychické struktury osobnosti pachatele. (Nezkusil, 1978, s. 27) Část kritiky je vedena neprávem, neboť některé z těchto přístupů byly již dlouhá desetiletí i na Západě považovány za nevědecké. Jako příklad lze uvést frenologii, nebo tzn. neolombrosianismus (podle učení Cesare Lombrosa z 19. století).

psychoanalytické metody, zkoumání struktury a poruch osobnosti, atp.<sup>170</sup> Taktéž druhý směr buržoazní kriminologie, sociologický, nebyl sice metodologicky až tak odlišný od marxistického přístupu, zato způsob jeho tázání a závěry byly jako celek neaplikovatelné na poměry v Československu, neboť byly spjaty s kapitalistickým řádem a více či méně legitimizovaly tamní uspořádání.<sup>171</sup> Za všechny zmiňme výzkumy Chicagské školy nebo zvláště subverzivní prizma sociálního interakcionismu.<sup>172</sup> Principiální odmítání některých koncepcí omezovalo pomyslný teoretický a metodologický arzenál československé kriminologie.

Věcná reflexe byla teoreticky v zájmu režimních struktur<sup>173</sup>, neboť měla účinně napomoci jejich politickému spravování státu a společnosti. Nebylo ale v zájmu kriminologů předkládat závěry získané nebo interpretované „nesocialistickým“ způsobem už z toho prostého důvodu, že by dané výsledky nebyly přijaty tam, kde by se mohly plodně projevit. A smysl daného vědního oboru byl přeci dán jeho praktickým přínosem.<sup>174</sup> Vědní obor, jehož výsledky by byly v praxi neuplatnitelné, by byl z ideového i pragmatického důvodu zbytečný a ústavům a jiným institucím by hrozil zánik a jejich zaměstnancům existenční nejistota.<sup>175</sup> Lze tak konstatovat, že metodika, výzkumné zaměření a možná interpretace závěrů byly z pragmatických důvodů omezeny už samotnými výzkumníky, což znemožnilo naplno využít potenciál kriminologické vědy. Omezenost svobody bádání však rozhodně neznamenala, že by produktivní schopnost vědy byla zmrzačena jako celek. Jak ostatně uvidíme, výzkum určitých oblastí kriminality byl na vysoké úrovni a závěry jsou platné i dnes. Nezbyvá ale než spekulovat, zda výzkum politicky citlivé oblasti hospodářské kriminality by nemohl přinést

---

<sup>170</sup> „Uvedený výklad zločinnosti hledá vysvětlení odchylek jednání, a tedy i vysvětlení jednání zločinného zcela v osobě samotné, nepřihlíží k vnějším sociálním vlivům a podceňuje je. Z hlediska tříd vládnoucích ve společnosti mají takováto pojetí značné výhody, neboť odvádějí pozornost od reality kapitalistického řádu.“ Tamtéž, s. 29

<sup>171</sup> Tamtéž, s. 31

<sup>172</sup> Sy závěry dle stanoviska oficiální kriminologie byly jako vyloženě nebezpečné tím, „že nepodporují úctu k zachování zákona, ale často naopak podněcují a inspirují k jeho porušování uváděním pochybných vzorů, neúměrnou pozorností zločinu a zločincům. (...) Podle interakcionistické interpretace chování definované jako deviantní není deviantním samo o sobě, ale protože je za takové považováno skupinou, která vytváří normy chování a definuje situace ve smyslu deviance. Chování není kriminální, ale je to akce podniknutá proti němu, která je činí kriminální. (...) Deviance tak není kvalitou danou objektivně, ale je důsledkem aplikace pravidel a sankcí jinými osobami. (...) Radikální stoupenci (interakcionismu) relativizují rozdíl mezi zločinným a normálním chováním.“ Tamtéž, s. 35

<sup>173</sup> „Náš (...) potenciál a vyspělost kádrů v základním a aplikovaném výzkumu jak ve výzkumných ústavech, tak v ČSAV a na vysokých školách nejsou malé. Zdaleka se však ale ještě neudělalo vše pro využití tohoto potenciálu a pro to, aby na těchto pracovištích vládl tvůrčí a náročný duch, aby jejich práce přinášela daleko větší efekt.“ Husák, 1986, s. 17

<sup>174</sup> Zapletal ed., 1981, s. 18

<sup>175</sup> Pro příklad se ani nemusíme vzdalovat z širšího okruhu kriminologické vědy. Výzkumný ústav penologický při Sboru nápravné výchovy Ministerstva spravedlnosti ČSSR, v něm se výzkum orientoval na problematiku penitenciární teorie i praxe, byl pro údajnou nepotřebnost v roce 1980 zrušen. (Marešová, 2017, s. 3)

v praxi uplatnitelné výsledky, kdyby nebyla problematika nahlížena rigidně strukturalisticky, ale výzkum by se ubíral např. oním nežádoucím směrem interakcionismu. Na pomyslné škále mezi metodologickou revoltou a konformismem však představitelé naší dobové kriminologie stáli blíže druhé zmíněné pozici. Toto konstatování rozhodně neznamená, jak uvidíme hned v následující podkapitole, že by v oblasti východisek byly slepě kopírovány sovětské vzory a ignorovány mezinárodní trendy. Některé metody byly dokonce v tichosti přejaty a ve velkém využívány<sup>176</sup>. Dokonce ani výsledky výzkumu ne vždy konvenovaly idealistickým režimním představám. Přesto nelze v 70. a 80. letech ani zdaleka hovořit o nezávislé kriminologii a to z prostého důvodu, že výzkum byl uskutečňován na státem zřizovaných ústavech. Experti placeni státem, *nota bene* vázáni ve svém výzkumu pětiletým státním plánem základního výzkumu, tak byli nuceni do značné míry manévrovat mezi vědeckou empirií a politickou objednávkou.

### 3.2 Výzkumný ústav kriminologický

Definitivní etablování samostatného oboru kriminologie lze datovat do 60. let minulého století, kdy došlo ke splnění posledního podstatného znaku vědeckosti – institucionálnímu ukotvení ve Výzkumném ústavu kriminologickém při Generální prokuratuře ČSSR (dále VÚK). To však rozhodně neznamená, že by byl budován „na zelené louce“, jelikož tradice kriminologického myšlení existovala v českém prostředí již od 19. století.<sup>177</sup> Kontinuita byla přerušena nejprve německou okupací a následně deformacemi humanitních a společenských oborů na přelomu 40. a 50. let<sup>178</sup>, což se dotklo také tehdejší československé kriminologie. Hlavní důvod lze spatřit v ideologickém pohledu na kriminalitu, jež známe z druhé kapitoly, tedy že po přechodné době socialismu zločinnost jako přežitek minulosti úplně zmizí. Avšak *„vývoj kriminality zdaleka neodpovídal ideologickým schématům. Na problémy existující trestné činnosti nešlo reagovat pouze proklamacemi, ale praktickými opatřeními. I tehdejší režim musel připustit, že praktická řešení musí opírat o poznatkovou základnu“*.<sup>179</sup> Důvodů vedoucích k rehabilitaci kriminologie koncem 50. let lze najít hned několik. Obecně jí lze dát

---

<sup>176</sup> Jako typický příklad lze uvést Eysenckův test osobnosti, jenž byl v československém prostředí hojně využíván, ovšem bez přiznaného autorství, pouze jako „test osobnosti“. (Rozhovor s PhDr. Alenou Marešovou, Ph.D., Praha, 6. listopadu 2017)

<sup>177</sup> Scheinost a Marešová – vývoj, jména, příklady výzkumných témat, teoretické koncepce, metodologie hlavně statistická

<sup>178</sup> Srov ZILYNSKÁ, Blanka, ed. a SVOBODNÝ, Petr, ed. *Věda v Československu v letech 1945-1953: sborník z konference*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 1999. 563 s. ISBN 80-7184-959-6., zejména s. 121–138 a 193–198

<sup>179</sup> Scheinost, 2017, s. 2

do souvislosti s post-stalinským uvolněním a decentralizací v oblasti vysokého školství a vědy.<sup>180</sup> Dále hrála svou roli idea „vědeckého komunismu, která se prosazovala od druhé poloviny 50. let.<sup>181</sup> Ta především umožnila postupnou proměnu chápání kriminality jakožto problému, s nímž je potřeba aktivně bojovat mj. za pomoci závěrů vědeckého zkoumání.<sup>182</sup>

Roku 1960 je z iniciativy ÚV KSČ založen Vědeckovýzkumný ústav kriminalistiky<sup>183</sup> a není bez zajímavosti, že se jednalo teprve o druhý kriminologický institut tohoto druhu v Evropě.<sup>184</sup> Po několikaletém období ujasňování základní výzkumné orientace a rezortního ukotvení bylo předsednictvem ÚV KSČ<sup>185</sup> rozhodnuto jak o definitivním přejmenování ústavu na VÚK, tak o jeho začlenění pod Generální prokuraturu ČSSR (dále GP), s níž také sdílel sídlo v justičním paláci v Praze na Pankráci. Dlužno podotknout, že kriminologickým výzkumem se ve větší nebo menší míře zabývala ještě další výzkumná pracoviště. Jmenovitě šlo o Kabinet pro kriminologii při katedře trestního práva jako společné pracoviště Právnické fakulty UK a Ústavu státu a práva ČSAV, který vznikl v roce 1965<sup>186</sup>, nebo již zmíněný Výzkumný ústav penologický při Sboru nápravné výchovy Ministerstva spravedlnosti ČSSR. Četné analýzy a výzkumy v 70. a 80. letech byly realizovány také na Slovensku, např. ve Výzkumném ústavu dětské psychologie a patopsychologie v Bratislavě<sup>187</sup>. Na výzkumných úkolech pak VÚK spolupracoval s řadou dalších institucí různého zaměření. V případě vlivných průzkumů veřejného mínění lze zmínit Ústav pro výzkum veřejného mínění při ČSAV a Kabinet pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadě.<sup>188</sup> Bezprostřední spolupráce byla navázána také s Vysokou školou SNB v Praze.

Svým začleněním pod GP měli výzkumníci přístup k jinak citlivým a nedostupným údajům o zločinnosti v Československu, soudním spisům, statistikám atp. Ze svého vlivného mocenského postavení byla prokuratura schopna zprostředkovat výzkumy mezi vězni nebo příslušníky SNB. Přestože představovala vrcholnou autoritu při vydávání a nakládání s výsledky výzkumné činnosti ústavu, nemusela dle vzpomínek pamětníků k cenzurním

---

<sup>180</sup> Devátá, 2010, s. 83–84

<sup>181</sup> Tamtéž, s. 89–96

<sup>182</sup> Zapletal ed., 1981, s. 13

<sup>183</sup> Nezkusil, 1978, s. 37–38

<sup>184</sup> Prvním byl *Cambridge Institute of Criminology*, založený roku 1959. Srov. *Dějiny Institutu pro kriminologii a sociální prevenci*, dostupné online: [www.ok.cz/iksp/o\\_hist](http://www.ok.cz/iksp/o_hist)

<sup>185</sup> Nezkusil, 1978, s. 38

<sup>186</sup> Kabinet disponoval velice úzkou základnou pracovníků, z nichž jako nejvýznamnější bývá uváděn JUDr. Alfréd Kudlík. Společně s VÚK to byl ale právě zmíněný kabinet, jenž se postaral o oživení přerušené kriminologické tradice, zejména zprostředkováním poznatků ze zemí, kde vývoj vědních oborů nebyl tak silně postižen okupací nebo stalismi. (Scheinost, 2017, s. 3)

<sup>187</sup> Tamtéž, s. 4

<sup>188</sup> Tomin, 1976, s.6

zásahům přikročit často, neboť daleko přísnější byla v tomto ohledu autocenzura samotných výzkumníků, příp. ředitele VÚK. Ze strany představitelů GP se dalo spíše hovořit o nezájmu o instituci.<sup>189</sup> To se ale zdánlivě paradoxně projevilo pozitivně v tom, že výzkumníci mohli vcelku autonomně nakládat s časem daným na výzkum. Rámcový plán byl v tomto dán centrálním pětiletým plánem, jenž se časově kryl s hospodářskými pětiletkami. Mohly tak být prováděny longitudinální mnohaleté výzkumy, jež by v dnešních podmínkách nemohly být z více důvodů uskutečněny. Dostatek času a možnost dílčí závěry znovu prověřovat s odstupem času se pozitivně projevila na kvalitě a validitě výsledků bádání. Mezery lze ovšem na straně GP spatřit ve využívání těchto výsledků, jež po hříchu ležely ladem, případně s nimi bylo nakládáno svévolně.<sup>190</sup> O tom svědčí např. jejich interpretace nebo spíše ignorace, stačí si jen připomenout některé citované pasáže projevů prokurátorů na půdě sněmoven, které se spíše než o data předkládaná ústavem opírala o ideologické proklamace a zbožná přání. VÚK tak v jistém směru plnil částečně fasádní roli, kdy v technokratické době svými vědeckými závěry zvyšovala své mateřské instituci mocenskou autoritu.

Jestliže o některých výzkumných závěrech lze v návaznosti na výše uvedené prohlásit, že byly určené „do šuplíku“, platí to ve značné míře právě o hospodářské kriminalitě. Ve VÚK se na toto téma přímo nespécializoval nikdo z počtu 12–14 zaměstnaných odborníků. Výzkumníci volili raději méně politicky „závadná“ témata<sup>191</sup>, která mohla najít své praktické uplatnění. Příkladem může být oblast výzkumu osobnosti pachatele, delikventní mládeže<sup>192</sup>, predelikvence, kriminální recidivy, nealkoholové toxikomanie a kriminální statistiky. Na tomto poli byl ostatně citelný i praktický přínos, např. tím, že výsledky dokázaly do jisté míry formovat dobovou trestní nebo sociální politiku.<sup>193</sup> Závěry studií, které se problematiky hospodářské kriminality nepřímou dotýkaly (např. výzkum dynamiky a struktury kriminality, dále právního vědomí ve společnosti a angažovanosti občanů v boji proti kriminalitě nebo o právním vědomí občanů), byly využívány v jiných oblastech, než v přímém boji s neoprávněným obohacováním. Svě uplatnění našly zejména

---

<sup>189</sup> Rozhovor s PhDr. Kazimírem Večerkou, CSc., Praha, 6. prosince 2017

<sup>190</sup> Tento stav velice opatrně komentoval ředitel VÚK Nezkusil na jedné z konferencí: „Bylo by záhodno ještě ve větší míře uplatňovat výsledky kriminologických výzkumů v podobě expertizní činnosti pro nejvyšší zastupitelské orgány (zatím se tak dělo sporadicky) i pro orgány společenských organizací aj. Publikační činnost ústavu zasahuje totiž poměrně úzký okruh pracovníků, převážně z oblastí orgánů činných v trestném řízení.“ (Zapletal ed., 1981, s. 28)

<sup>191</sup> Rozhovor s PhDr. Kazimírem Večerkou, CSc., Praha, 6. prosince 2017

<sup>192</sup> V oblasti výzkumu mládeže vyšla popularizační publikace čerpající z odborných závěrů: SUCHÝ, Oldřich a ŠVANCAR, Zdeněk. *Mládež a kriminalita*. 1. vyd. Praha: Melantrich, 1972. 272, [3] s. Živé myšlenky; Sv. 23. Jedním z hlavních autorů byl také Otakar Osmančík, jenž z politických důvodů nebyl ve výsledné práci uveden.

<sup>193</sup> Scheinost, 2017, s. 3

v prognózování<sup>194</sup>, plánování preventivní politiky, ideologického působení<sup>195</sup> atp. Praktický přínos VÚK lze kromě výzkumů spatřit ve vypracovávání expertiz a podkladových materiálů na jednání státních nebo stranických orgánů.<sup>196</sup> Činnost kriminologů se ale dokázala projevit i mimo zdi ústavu. Příkladem může být prevence v jedné ze svých nejčistších podob, tedy ve školních besedách, na nichž zaměstnanci VÚK pravidelně vystupovali jako odborníci na vybrané úseky kriminality.<sup>197</sup> Jako svébytný příklad uplatnění osobního zájmu spolu s odbornou erudicí pak lze uvést dlouholetého pracovníka VÚK Zdeňka Karabce, který se z pozice odborného konzultanta podílel na vzniku filmů a seriálu s ústředním radou Vacátkem. Do veřejného prostoru promluvil ústav také v rovině politické a to hned dvakrát. V období Pražského jara VÚK přispěl do diskuze o zrušení trestu smrti. Výzkumný tým provedl průzkum veřejného mínění na danou problematiku<sup>198</sup> a zpracoval své odborné stanovisko určené Národnímu shromáždění, které mluvilo v prospěch zrušení hrdelního trestu.<sup>199</sup> Ústav se v téže době otevřeně přihlásil k myšlenkám obrodného procesu<sup>200</sup>, což během následných čistek na začátku 70. let značně ovlivnilo jeho personální obsazení.

Doposud jsme věnovali pozornost činnosti a vlivu VÚK jako celku. V souvislosti se zmíněnými čistkami se ale nabízí prostor věnovat jí mu pozornost coby odborné tvůrčí komunitě. Šedesátá léta, zejména pak jejich druhá polovina bývá charakterizována, jako doba poměrně nezávislého postavení a relativně svobodného tvůrčího ovzduší.<sup>201</sup> Zásahu na tom nesli ředitelé ústavu, Ladislav Schubert (1912–1990) a především Oto Novotný (\*1928), pod

---

<sup>194</sup> Např. KARABEC, Zdeněk a kol. *Střednědobá prognóza vývoje kriminality*. Praha: Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR, 1977. 152 s.

<sup>195</sup> Např. NEZKUSIL, Jiří a PŘENOSIL, Gustav. *Objektivní a subjektivní příčiny a podmínky trestné činnosti a koncepce sociální prevence v ČSSR: Teoretická analýza. Část 1., Objektivní a subjektivní příčiny a podmínky kriminality a jiné protispoločenské činnosti*. Praha: Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR, 1985. 201 s. Edice Výzkum. ústavu kriminologického při Generální prokuratuře ČSSR; 2/1986.

<sup>196</sup> Např. Koncepční dokument *Nástin boje s trestnou činností při budování rozvinuté socialistické společnosti pro potřeby XVI. sjezdu ÚV KSČ* (Zapletal ed., 1981, s. 23) nebo již v této práci citované *Poznámky pro místopředsedu vlády ČSSR Karola Laca*. In: NA fond Úřad předsednictva vlády ČSSR/ČSFR (nezpracovaný), karton č. 73/29. 3. 1984

<sup>197</sup> Rozhovor s PhDr. Kazimírem Večerkou, CSc., Praha, 6. prosince 2017

<sup>198</sup> Společný tým VÚK a Ústavu pro výzkum veřejného mínění při ČSAV ve složení V. Kvasnička, V. Kalivoda, M. Tomin a M. Suková publikovali závěry ve sborníku VÚK v roce 1969. (Tomin, 1976, s. 33) Výzkumu se účastnila také Jiřina Šiklová, ovšem není mezi autory uvedena vzhledem k datu vydání Tominovy publikace.

<sup>199</sup> Scheinost, 2017, s. 3

<sup>200</sup> *Memorandum Výzkumného ústavu kriminologického k rozpracování akčního programu KSČ se vyjadřovalo nejen k otázkám úzce souvisejícím se svým rezortem, ale dotýkalo se i mocenské konstelace v rezortu. Autoři vystoupili proti koncentraci moci koncentrované v rukou Ministerstva vnitra, vyjádřili se k činnosti a kompetencím prokuratury, soudů a navrhly konkrétní opatření v oblasti trestní a sociální politiky. Srov. *Socialistická zákonost*, č. 8/1968, s. 466–473*

<sup>201</sup> *Dějiny Institutu pro kriminologii a sociální prevenci*, dostupné online: [www.ok.cz/iksp/o\\_hist](http://www.ok.cz/iksp/o_hist)

jehož vedením se ústav právě koncem 60. let společensky angažoval.<sup>202</sup> Do téže doby můžeme datovat konečné „vykrytalizování“ československé institucionální kriminologie. V zakladatelském období v ústavu působili výhradně právníci, což se projevilo v jednostranné právně teoretické orientaci a absencí potřebné interdisciplinární erudice.<sup>203</sup> S uvolněním vztahu a přístupu ke společenským vědám došlo zejména v období 1967–1970 k demonopolizaci právního přístupu.<sup>204</sup> Prvním „neprávníkem“ byl psycholog Jan Neumann (1925–2003), následován oborovými kolegy Richterem nebo Němcovou. Metodologicky obohacující byl zejména příchod a působení sociologů, z nichž za všechny jmenujme Mikuláše Tomina<sup>205</sup> nebo později Helenu Válkovou. Z ostatních oborů lze zmínit působení pedagogů, zejména Zdeňka Švancara, nebo bývalých kriminalistů, mj. Pavla Vojny. Nadále však převládal vliv především pracovníků s právnickým vzděláním<sup>206</sup>, kteří ze svých funkcí často redigovali a rozhodovali o výsledcích svých kolegů z jiných oborů. Za všechny lze zmínit Oldřicha Suchého, Gustava Přenosila a zejména Jiřího Nezkusila (1928–2013), dlouholetého ředitele VÚK v 70. a 80. letech.

Zmíněný Oldřich Suchý vystřídal na krátké období po čistkách na postu ředitele Otu Novotného. Příčinou nebyl žádný přehnaně konformní postoj, ale skutečnost, že se během krizového období nijak „neušpinil“, jelikož od roku 1967 působil na stáži v Polsku. Méně štěstí měla část zaměstnanců VÚK, kteří se naopak kompromitovali a byli přinuceni odejít. Krom Novotného lze zmínit především Otakara Osmančíka (1932–2012), jenž se na ústav vrátil coby ředitel v polistopadovém období. Personální fluktuace ale působila obousměrně. Na VÚK byl počátkem 70. let formálně „odklizen“ např. nechvalně proslulý bývalý prokurátor Josef Urválek.<sup>207</sup> Roku 1973 došlo k dalšímu střídání na vedoucím postu. Na téměř 17 let se ředitelem stal zmíněný Jiří Nezkusil, jehož lze spolu s Gustavem Přenosilem považovat za vrchní dohlázele ideové nekonfliktnosti produkce emitované VÚK. K tomu jim pomohla nejen formální pozice v hierarchii ústavu, ale také stranická legitimace. Postoj těchto, ale i dalších pracovníků-straníků ke KSČ byl považován za převážně oportunistický.<sup>208</sup>

---

<sup>202</sup> Scheinost, 2017, s. 3 Kromě zmíněných aktivit se společenským přesahem v téže době docházelo k řadě překladů a šíření západních teoretických prací, jež byly šířeny do vědecké komunity. (Marešová, 2017, s. 3)

<sup>203</sup> Zapletal ed., 1981, s. 14

<sup>204</sup> Nezkusil, 1977, s. 37–38

<sup>205</sup> Mikuláš Tominovi se podařilo ustát i konsolidační čistky a to i přes jeho „nežádoucí“ rodinné vazby. Jeho bratrem je filozof Julius Tomin a švagrovou Zdena Tominová, mluvčí Charty 77. Za své setrvání ve VÚK mohl údajně vděčit svému šikovnému lavírování a vynikající paměti na „uklouznutí“ svých nadřízených v krizovém období. (Rozhovor s PhDr. Kazimírem Večerkou, CSc., Praha, 6. prosince 2017)

<sup>206</sup> Silnou pozici právníků nejen na VÚK reprezentuje dobová hyperbola: „*nejsi právník, nejsi člověk*“. (tamtéž)

<sup>207</sup> Rozhovor s PhDr. Kazimírem Večerkou, CSc., Praha, 6. prosince 2017

<sup>208</sup> tamtéž



Bylo by ale nespravedlivé vyvozovat, že tak všechny výzkumné výsledky „držely ideovou linii“. Příkladem může být výzkum kriminality Romů<sup>209</sup> nebo studie k osobnosti mladistvého pachatele<sup>210</sup>, které jsou sice v úvodu opatřeny obligátní dobovou frazeologií, zjištění v obsahu však *de facto* monolitní optimistický obraz socialistické mládeže podrobují objektivní kritice<sup>211</sup>. Mezi pracovníky VÚK se dokonce roku 1978 vyskytl případ odsouzeného za podvracení republiky. Jan Zmatlík se provinil tím, že přímo v budově GP využívaje tamního zařízení a materiálu množil a „chystal se rozšiřovat“ protistátní materiály, mj. Havlův dopis prezidentu Husákovi. Za to byl přes pochybnosti v důkazním řízení dosouzen na tři a půl roku nepodmíněně a jeho případem se zabýval i VONS.<sup>212</sup>

Chybí zmínit ještě jedna důležitá oblast činnosti VÚK a to ta v mezinárodní spolupráci. Ústav byl československým reprezentantem celého vědního oboru kriminologie na mezinárodním poli. Experti z VÚK se pravidelně během celého sledovaného období účastnili mezinárodních vědeckých konferencí a symposií nejen v zemích socialistického tábora, ale i v zemích kapitalistického a třetího světa. Taktéž mezi Východem a Západem probíhala vzájemná výměna dílčích poznatků o kriminalitě.<sup>213</sup> V Československu tak byly publikovány také práce západních kriminologů a sociálních vědců, často ovšem nepřímo, druhotným překladem z Polštiny nebo Ruštiny.<sup>214</sup> To nic nemění na skutečnosti, že při pohledu do rejstříku citovaných autorů nebo do metodologických východisek, značně převládají sovětsí autoři a vlivy. S ohledem na problematiku hospodářské kriminality je to ovšem naprosto pochopitelné. Pojetí a charakter tohoto problému v kapitalistických zemích bylo diametrálně odlišné a závěry tudíž nekompatibilní.<sup>215</sup> Na tomto poli tak byla mezinárodní výměna skutečně omezena na zkušenosti ostatních zemí RVHP. VÚK se stalo pořadatelem několika mezinárodních symposií, např. v roce 1971 *III. mezinárodního kriminalistického*

<sup>209</sup> Výsledky výzkumu kriminality Romů vyvolaly u objednavatele, Slovenské národní rady, po uveřejnění závěrů skandál. Některé závěry se totiž ve značné míře shodovaly s chartistickým dokumentem č. 23, *O postavení romských spoluobčanů předložený jako podklad k veřejné diskuzi* (viz. Císařovská, Prečan, ed., 2007, s. 198–206). Výzkumník byl nařčen z autorství zmíněného dokumentu, jehož skuteční autoři (Jan Ruml a Zdeněk Pinc) pod ním nebyli podepsáni. Nařčení autoritativně utnul Generální prokurátor, jenž se za výzkumníky z VÚK postavil. (Rozhovor s PhDr. Kazimírem Večerkou, CSc., Praha, 6. prosince 2017)

<sup>210</sup> *Osobnost mladistvého delikventa: zpráva o výzkumu*. [Praha]: Výzkumný ústav kriminologický, 1973. 315 s.

<sup>211</sup> *Dějiny Institutu pro kriminologii a sociální prevenci*, dostupné online: [www.ok.cz/iksp/o\\_hist](http://www.ok.cz/iksp/o_hist)

<sup>212</sup> *Sdělení č. 122: Jan Zmatlík odsouzen*. In: *Informace o Chartě 77*, roč. 2 (1979), č. 11, s. 6

<sup>213</sup> Existovala v tomto směru dokonce společná iniciativa. Roku 1962 byl z podnětu Poláka Podgóreckého a Američana Evana ustanoven Výzkumný výbor sociologie práce při Mezinárodní sociologické asociaci. (Tomin, 1976, s. 28)

<sup>214</sup> Rozhovor s PhDr. Alenou Marešovou, Ph.D. (Praha, 6. listopadu 2017) a PhDr. Kazimírem Večerkou, CSc. (Praha, 6. prosince 2017)

<sup>215</sup> Našli se i takoví odborníci, kteří si dali práci s prostudováním více než tisícistránkové západoněmecké analýzy hospodářské kriminality. Kriminalita bílých límečků v USA a Západním Německu sice byla ideově vhodným způsobem interpretována, absentují však prakticky jakékoli aplikovatelné podněty pro československý případ. Srov. Protivínský, 1973, s. 696 - 700

*symposia socialistických zemí*<sup>216</sup> anebo roku 1977 *XII. ročník téže akce*. Na tomto setkání byla ochrana socialistické ekonomiky tématem číslo jedna. Při studiu zprávy o průběhu symposia však lze jen konstatovat, že zde bylo o problematice hovořeno značně ideologicky konvenčním způsobem.<sup>217</sup> Ze závěrů nelze krom nejobecnějších proklamací vyčíst takřka nic nového. Praktický přínos takového setkání tak byl omezen hlavně na výměnu kriminalistických a operativních zkušeností.<sup>218</sup>

Můžeme konstatovat, že produkce a přínos VÚK na poli boje s hospodářskou kriminalitou byly ve srovnání s jinými druhy zločinnosti velmi omezené. Kriminologové se raději věnovali těm oblastem kriminality, u nichž nehrozilo takovým způsobem ideologické nepřijetí.<sup>219</sup> Ještě více zarážející je ale absence poptávky po takové studii. Mocenské centrum jí přes deklarovanou potřebu svou politiku opírat o vědecká zjištění nepožadovalo, resp. nebyl výzkum zakomponován do státního plán základního výzkumu. Ani bezprostřední odpovědná instituce, Generální prokuratura, necítla zřejmě potřebu přispět k řešení nelepšícího se problému tím, že by zadala přímou objednávku a vystačila si nadále spíše s tvrdohlavým omíláním ideologických vysvětlení.

---

<sup>216</sup> Zapletal ed., 1981, s. 16

<sup>217</sup> Srov. Pješčak, 1977, s. 513–576

<sup>218</sup> *tamtéž*, s. 530

<sup>219</sup> *Dějiny Institutu pro kriminologii a sociální prevenci*, dostupné online: [www.ok.cz/iksp/o\\_hist](http://www.ok.cz/iksp/o_hist)

„(System právní výchovy) je zejména organizace právní výchovy v nerozborné jednotě s ideově politickou, pracovní, mravní, estetickou a fyzickou výchovou, cílevědomost a plánovitost v právní výchově, zabezpečení aktivních právně výchovných vlivů na objekt výchovy ve všech druzích činnosti, zapojení objektu výchovy do aktivní právně výchovné činnosti, výběr, racionální využití, optimální spojení obsahů, prostředků, metod a forem právně výchovných vlivů na objekty a respektování jejich sociálních a individuálně psychologických zvláštností a korekce právní výchovy na základě dosažených výsledků.“<sup>220</sup>

Z publikace Výzkumného ústavu kriminologického, 1986

## 4 Analýza odborné diskuze o hospodářské kriminalitě

Na rozdíl od projevů v médiích, stranických dokumentech, právních vymezeních a dalších veřejnosti určených materiálech (s jejichž formou jsme se seznámili ve druhé kapitole) se čistě teoreticky přispěvatelé v neveřejné diskuzi mohli vyjadřovat bez ohledu na tuto oficiální formu. Věcná, odborná a otevřená kritika je pro řešení tak komplexního problému, jakým byla hospodářská kriminalita, nezbytná a v zájmu politického vedení státu. Je ovšem třeba vzít v úvahu závěry z předchozí kapitoly, z nichž plyne, že expertní diskurs v oblasti zkoumání kriminality nebyl na tom ideologickém nezávislý. Tedy i v neveřejném prostoru se obsah odborných textů pohyboval uvnitř určitých přinejmenším formálních mantinelů, či jinak řečeno, musely být jejich závěry akceptovatelné ze strany nadřízených rezortních nebo stranických orgánů. Hlavním cílem kapitoly tedy je, pokusit se určit nakolik byli odborníci schopni zaujmout k problematice uvnitř těchto mantinelů profesionálně vědecký a racionální přístup, anebo nakolik vyzněním svých textů spíše jen potvrzovali oficiální výklad hospodářské kriminality.

Během prvotního studia těchto materiálů postupně vykrystalizovaly čtyři tematické okruhy, na nichž můžeme diskuzi vhodným způsobem sledovat. Jde o **1) jazyk**, kterým odborníci o problematice psali, **2) diskuzi o příčinách a podmínkách** hospodářské kriminality a **3) perspektivy vývoje a navrhovaná řešení dané problematiky**. U každé ze tří podkapitol, které odpovídají těmto okruhům, bude nejprve předložen „ideální typ“,

---

<sup>220</sup> NEZKUSIL, Jiří, PŘENOSIL, Gustav a kol. *Objektivní a subjektivní příčiny a podmínky trestné činnosti a koncepce sociální prevence v ČSSR: teoretická analýza. Část 2., Koncepce sociální prevence v ČSSR*. Praha: Výzkum. ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR, 1986. 302 s. Edice Výzkumného ústavu kriminologického při Generální prokuratuře ČSSR; 2/1986. S. 210–211

reprezentativní příklad ideologického úzu v dané oblasti. Následně budou snášeny relevantní pasáže z prostudovaných textů, dosazovány a nominalisticky seřazeny do pomyslného spektra podle toho, nakolik souzněly s oficiálním diskursem. Tím by se mělo ukázat, jak byl manévrovací prostor odborníky využit.

Exkluzivní a neveřejný charakter analyzovaných textů se odvíjí od toho, kdo byl jejich původcem a komu byly určeny. Volba padla v první řadě na publikace z provenience VKÚ, který jsme si představili v předchozí kapitole. Až na populárně naučné výjimky, které ovšem nejsou do této analýzy zahrnuty, byly závěry výzkumů na úvodní stránce opatřeny klauzulí „jen pro studijní účely“.<sup>221</sup> Jako takové byly určeny zejména orgánům činným v trestním řízení, případně pro studenty vybraných rezortních vysokých škol (VŠ SNB, právnické fakulty). Druhým typem zkoumaného média jsou závěrečné práce studentů VŠ SNB, které byly široké veřejnosti vzhledem ke svým tématům a politice školy také nedostupné. Třetím zdrojem jsou pak oborová periodika, v našem případě jsme se omezili na *Kriminalistický sborník*, který byl vydáván od roku 1956 rezortním nakladatelstvím Magnet-Press. Sborník sám a poznatky získané jeho studiem nesměly být rozšiřovány mimo okruh povolanych osob, resp. byl určený výhradně pro služební potřebu. Důvod je prostý; autory příspěvků byli sami příslušníci SNB, pracovníci rezortu spravedlnosti nebo vnitra, případně přizvaní odborníci z relevantních oborů, včetně kriminologie nebo politických věd. Časopis představoval úzce zaměřenou platformu, na níž se zejména kriminalisté informovali o aktuálních trendech, zajímavých zkušenostech, metodických, legislativních a praktických postřezích atp. Převládalo právě zaměření na praxi, ačkoli se takřka v každém čísle vyskytovala i témata s historickým, společenským nebo politickým přesahem. K polemikám v textech prakticky nedocházelo, což ale neznamená, že se příspěvky svým vyzněním nutně podobaly. Jazykem, šíří záběru, názorem na podstatu i řešení problematiky se příspěvky liší mnohdy významně. Proto lze texty pojmut jako reprezentativní vzorek<sup>222</sup> názorové škály nezákoně obohacování v řadách odborné veřejnosti.

---

<sup>221</sup> V některých jsou přítomny ještě upřesňující poznámky typu: „Publikovat empirická data uvedená v části druhé této studie lze jen se souhlasem Výzkumného ústavu kriminologického při GP ČSSR“. Vojna, 1984, úvodní strana. Přímé výstupy z šetření podléhaly s ohledem ke své citlivosti různým stupňům utajení.

<sup>222</sup> Pro účely kvalitativní obsahové analýzy bylo vybráno 20 textů: 14 článků z *Kriminalistického sborníku*, 4 rozsáhlé analýzy VÚK a 2 závěrečné práce VŠ SNB. Jejich seznam je v příloze B. Vybrané materiály postihují většinu časového období, aby bylo možno postřehnout i případný vývoj a proměnu diskuze u některého dílčího tématu v čase. Z časopiseckých článků byly voleny takové, které jako hlavní téma měly hospodářskou kriminalitu a nezabývaly se úzce vymezeným segmentem problematiky, např. studií konkrétního případu, metody, aplikace zákona atp. Z prací VÚK byly vybrány ty, které sice neměly jako hlavní téma neoprávněné obohacování z důvodů zmíněných ve třetí kapitole (absence uceleného výzkumu na tomto poli), ale významným způsobem se věnovaly některému souvisejícímu aspektu tohoto jevu.

## 4.1 Jazyk diskuzí

Je-li na tomto místě předmětem našeho zájmu jazyk v období 70. a 80. let, pak se těžko vyhneme odkazu na publikaci *Řeč komunistické moci* od Petra Fidelia. Jeho postřehy k dané problematice do značné míry korespondují se závěrem předchozí kapitoly o kriminologické vědě a její ideologické vázanosti. „*Politicko-ideologický diskurs prorůstal ve větší či menší míře do všech ostatních diskursů (do řeči ekonomické, právní, vědecké atd.), a tím je zbavoval jejich svébytnosti a relativní autonomie, jakou běžně požívají v systému liberálně demokratickém.*“<sup>223</sup> Fidelius implicitně klade důraz na represivní funkci jazyka, zvláště svým ironickým stylem a hanlivými přirovnáními.<sup>224</sup> Zároveň ale napříč svou analýzou několikrát opakuje, že byl oficiální jazyk bizarní snůškou průhledných frází, kterou v zásadě společnost nebrala vážně. Jak si tedy vysvětlit jeho užívání širokou paletou aktérů, mezi něž se rozhodně nepočítali jen členové strany, úředníci státního aparátu atp.? Jeho užívání patřilo k normalizační „společenské smlouvě“, kterou jsme si přiblížili v první kapitole, a rozhodně nešlo jen o důsledek případné hrozící represe. Plnil ve specifickém prostředí tutéž funkci, jakou plní jazyk kdekoli a kdykoli jinde, tedy jakéhosi standardizačního komunikačního prostředku. Z toho důvodu je vhodnější zvolit jiné nazírání. Jako vhodný se jeví být „post-revizionistický“ přístup, v jehož podání „autoritativní diskurs“ sice vyžaduje formální konformitu, zároveň však dodává dílčím slovům (sloužícím k popisu nebo vyjádření požadavků) právo na existenci, a podpírá tak oprávnění promlouvajícího hovořit.<sup>225</sup> Již při zběžném studiu odborných textů nezbyvá než takovému vnímání přisvědčit, jelikož pragmatická rituální praxe ve smyslu odkazů na klasiky marxismu nebo na závěry stranických sjezdů a usnesení je v odborných textech častá a není samoúčelná. V prvním oddíle se tedy zastavíme u této rozšířené praxe ideologických odkazů a její funkce. Dalším podstatným rysem, avšak již s větší vnitřní dynamikou, je vědeckost jazyka samotných článků a publikací. Také zde plní příslušná terminologie hned několik funkcí, na něž se podíváme ve druhém oddíle. Největší rozdíly mezi expertním a ideologickým pohledem jsou pak patrné v oblasti pojmenovávání a chápání pachatelů hospodářské trestné činnosti, což je téma třetího oddílu.

Výběr srovnávacího příkladu autoritativního politického diskursu není jednoduchý, protože i v jeho rámci existovala byt' omezená rozmanitost. Výběr padl na projev Generálního

---

<sup>223</sup> Fidelius, 2016, s. 8–9

<sup>224</sup> Např. ovlivňování autoritativním diskursem z uvedené ukázky přirovnává k prorůstání dřevokazné houby do dřevě padlého stromu. Tamtéž, s. 9

<sup>225</sup> Pullmann, 2011, s. 19–20

prokurátora ČSR Jaroslava Krupauera na půdě ČNR ze dne 31. 10. 1983<sup>226</sup>: „Tyto snahy o obohacování na úkor společnosti a spoluobčanů se projevují v mnoha podobách. Zákon je postihuje jako protispolečenské činy různé závažnosti, ale všechny znamenají hrubé porušení pravidel socialistické morálky. Tyto přežitky ve vztahu k práci, k majetku a ke spoluobčanům jsou v myslích některých lidí pevně zakotveny a nadto je neustále ožívují vlivy kapitalistického světa. K tomu přistupují nedostatky ve fungování socialistické společnosti, na něž poukázal Jurij Andropov ve stati „Učení Karla Marxe a některé otázky výstavby socialismu v SSSR“. Dovolte, abych citoval: „Strana neustále dbá o to, aby zásada socialistického rozdělování byla uváděna v život všude a důsledně, aby byla lépe a plněji uplatňována v praxi. Je-li narušována, vede to k mimopracovním příjmům a objevují se fluktuanti, absentéři, zahaleči a zmetkaři, kteří se vlastně stávají příživníky společnosti a žijí na úkor většiny poctivých pracovníků. Je to nepřijatelný jev, jakési parazitování na humanismu našeho zřízení. Životní úroveň každého občana musí určovat práce a jedině práce, její skutečné výsledky a nikoli něčí subjektivní přání či dobrá vůle.“ Proti těmto jevům a jejich nositelům uplatňujeme důsledný postup v souladu s linií stanovenou na XVI. sjezdu KSC – proti všem druhům příživnictví a spekulantství je třeba rozhodně bojovat. Překonávání protispolečenských jevů, odstraňování podmínek, jež umožňují jejich existenci, to je i v etapě rozvinuté socialistické společnosti složitý, obtížný a ani zdaleka automatický proces. Poctiví lidé, naprostá většina našich spoluobčanů, si proto právem kladou otázku, jakými cestami je možné tento proces urychlit. Nikoli ojedinele je vyslovován názor, že rozkradače, zloděje, příživníky, všechny, kteří žijí na úkor společnosti, je nezbytné více a přísněji trestat.“<sup>227</sup>

#### 4.1.1 Obligátní frazeologie

V projevu generálního prokurátora ČSR i ve většině studovaných textů lze narazit na odvolávání se na více druhů autorit. Nejčastější odkaz ve vzorku byl na závěry sjezdu ÚV KSC, jimiž, jak víme z druhé kapitoly, byla vytyčována hlavní linie ochrany socialistické ekonomiky nebo boje s nezákonným obohacováním. S jen o málo menší četností se vyskytovaly odkazy na stranické či vládní dokumenty a nařízení, z nichž nad všechny ční

---

<sup>226</sup> Důvodů proč právě tato ukázka je více; časově nespadá příliš blízko ani začátku ani konci sledovaného období, jedná se o projev pracovníka zasvěceného rezortu, jeho publikem je sice širší okruh zástupců establishmentu, ovšem bez předpokládaných odborných znalostí problematiky a v neposlední řadě tento jediný úryvek postihuje do určité míry všechna tři zkoumaná dílčí témata.

<sup>227</sup> Projev Generálního prokurátora ČSR JUDr. Jaroslava Krupauera k jeho *Zprávě o stavu socialistické zákonnosti v České socialistické republice* přednesená České národní radě dne 31. 10. 1983 (dostupné online na webu [www.psp.cz](http://www.psp.cz))

zmíněný *Soubor opatření*, příp. *Dopis předsednictva*. Celé pasáže z těchto dokumentů byly v části úvodů odborných článků nebo analýz podobně jako také na stránkách *Rudého práva*<sup>228</sup> mechanicky přenášeny jako celky.<sup>229</sup> Na tomto místě nelze než přijít s analogií z politického prostoru, kde obdobným způsobem *block-writingu*<sup>230</sup>, byly kopírovány věty, někdy i celé odstavce z *Poučení*.<sup>231</sup> Odkazem na tyto dokumenty se plnilo několikero funkcí, předně funkci performativní<sup>232</sup>. Citováním bylo deklarováno, že přes jakékoli případné výhrady k obsahu, jeho citlivosti nebo ožehavosti závěrů, je postoj autorů systémový. Užitím doslovného odkazu na nezávadný a osvědčený dokument totiž prakticky nebylo možné ideologicky „uklouznout“.

Druhým typem odkazů, který lze jak v prokurátorově proslovu, tak v odborných textech vyzorovat jsou odkazy na klasiky marxismu-leninismu anebo na sovětské vědecké nebo politické autority. Zatímco u citování politických závěrů generálního tajemníka KSSS šlo prakticky o totožnou funkci, jako bylo rozebráno výše, u vědeckých šlo o něco jiného. Jak bylo rozebráno ve třetí kapitole, představoval marxistický dialektický materialismus jeden z hlavních pilířů kriminologického paradigmatu. Proto je ve sledovaných textech téma často uvozováno obecnými otázkami kriminality, socialistického vlastnictví nebo společenských vztahů a k tomuto účelu bývají citovány klasická Marxova a Leninova díla. Odkaz na poznatky sovětských protějšků pak souvisí se skutečností, že jakožto nejmocnější země východního bloku sloužila za vzor i v oblasti kriminologického poznání. Vzhledem k nepřenositelnosti většiny poznatků o hospodářské kriminalitě v prostředí kapitalismu a socialismu tak v odkazování na zahraniční poznatky nebylo ani příliš alternativ.

Z dvaceti analyzovaných textů jich patnáct obsahuje alespoň jeden nebo více typů obligátních odkazů. Nutno však podotknout, že se u deseti z nich jedná spíše o „očekávanou“ úlitbu a myšlenky nejsou dále v textu prakticky rozváděny.<sup>233</sup> V jednom případě je při důkladnějším pohledu fasádní role citátů klasiků marxismu-leninismu velmi zřejmá. Text je jimi sice uveden, ale dále se operuje ve specifickém prostředí dobového Československa

---

<sup>228</sup> Lze v tomto souhlasit se závěry diplomové práce Jaroslava Bruny, v níž zkoumá výskyt odkazů na *Dopis předsednictva* v hlavním stranickém periodiku. Srov. Bruna, 2016, s. 85

<sup>229</sup> Dvě ze sledovaných prací jdou dokonce tak daleko, že celý jejich úvod je postaven na vyjmutých odstavcích jak ze *Souboru opatření*, tak *Dopisu předsednictva*. (Janeček, 1986, s. 605 a Průša, 1988, s. 193–194)

<sup>230</sup> Yurchak, 2006, s. 49

<sup>231</sup> Kolář, Pullmann, 2016, s. 77

<sup>232</sup> Yurchak, 2006, s. 26–27

<sup>233</sup> V některých případech slouží odkaz pouze v úvodní větě či poznámce pod čarou, např. Šimovček, 1986, s. 562

a jeho „*existujícími materiálně technickými podmínkami a (...) jejich důsledky*“.<sup>234</sup> Vyznění článku je pak vůči systému řízení podniků, kontrol a vymáhání legislativy velice kritické.

#### 4.1.2 Ideologičnost kontra vědeckost

Krom odvolávání se na mocenské struktury, sovětské vzory nebo ideologické fundamenty ještě další možnosti, kterými bylo možné zvýšit autoritu svého expertního příspěvku. Jde o legitimizaci skrze odborný jazyk a jeho terminologii, jenž byl jedním z hlavních měřítek přínosnosti ve vědeckém diskursu pozdního socialismu. Důraz na vědeckost byl ostatně zmíněn v kontextu výzkumu kriminality ve třetí kapitole. Tento zkoumaný znak již nelze vnímat jako rituální praktiku, jako v předchozím případě. Pozornost zde spíše byla věnována tomu, nakolik práce využívaly „svého“ slovníku, tedy zejména právnických, sociologických, případně kriminalistických pojmů, připomeneme-li znovu, že texty byly určeny pro odbornou veřejnost, anebo byly pojaty spíše populárně-naučně, psané stravitelným „civilním“ jazykem.

Zde je odklon od formy „ideálu“, v našem případě reprezentovaného projevem generálního prokurátora, větší. Je pravdou, že čtyři texty byly psány značně ideologicky zatíženým jazykem, využívaje fráží, s nimiž jsme se setkali např. ve druhé kapitole.<sup>235</sup> Svým specifickým slovníkem, hodnotovými soudy nebo dokonce invektivami vůči politickým oponentům režimu mají blíže propagandistickému textu, než jiným zkoumaným odborným pracím. Dva z těchto textů se datují do roku 1970 a výrazným způsobem se vymezují vůči Pražskému jaru a jeho výraznému negativnímu vlivu na oblast hospodářské kriminality. Tento trend lze vysledovat i u řady dalších prací, ale budeme se jejich obsahu více věnovat v příslušné podkapitole dále. Jen na okraj k jazyku těchto dvou prací stojí za poznámku skutečnost, že byly napsány před finalizací textu *Poučení* v prosinci 1970.<sup>236</sup> Jeden z těchto kritických článků tak ještě jeho specifický jazyk nepoužívá a uchyluje se, zřejmě nezáměrně, spíše k terminologii samotného „krizového“ období<sup>237</sup>, i když proti období samotnému se vymezuje. Lze však vyvodit závěr, že jazyk později „kodifikován“ v *Poučení* zákonitě musel

---

<sup>234</sup> Kdýr, 1975, s. 140

<sup>235</sup> Za extrém se v tomto dá považovat text Zdeňka Mustara z VŠ SNB z roku 1982.

<sup>236</sup> Štefek, 2014, s. 55–59

<sup>237</sup> „*Decentralizace řízení a posilování významu podnikového stupně řízení v souvislosti se zaváděním nové soustavy řízení národního hospodářství (...) znamenala určitý pohyb od direktivního centrálního řízení k řízení ekonomickému (...)*.“ Stříž, 1970, s. 717)



ve veřejném prostoru rezonovat, protože druhý zmíněný článek je psán naopak zcela podle jeho pravidel.<sup>238</sup>

Proti těmto pracím lze v jazykové rovině postavit pět textů, hlavně z provenience VÚK, které jsou naopak zpracovány vědeckou formou, využívají odbornou terminologii, větší množství cizích slov, případně jsou doprovázeny tabulkami, grafy, atp. V těchto případech je patrný ústup dobově ideologicky poplatných termínů a lze s dílčími výhradami hovořit o univerzálním expertním jazyku. S obměnami dílčích formulací je značná část terminologie v kriminologickém diskursu platná dodnes. Na druhou stranu jde terminologická exaktnost někdy na úkor čitelnosti textu. Příklad jedné (sic!) takové věty je ostatně uveden v záhlaví kapitoly.

Pro zbylých jedenáct vzorků byla po jazykové stránce charakteristický jejich deskriptivní styl; popis byl vázán na zcela konkrétní skutečnosti, naopak se vyskytovalo minimum abstraktních formulací nebo úvah. Slovník čerpal více z právní vědy a kriminalistické praxe než ze sociologie. Vyskytují se tedy především právně exaktní formulace, případně v praxi vžité kriminologické pojmy, zejména „objektivní“ a subjektivní příčiny a podmínky kriminality“. Autory těchto statí jsou většinou příslušníci SNB, ať už z ústředí nebo místních oddělení, což je patrné z jasně deklarovaného záměru přispět v praxi k řešení dané problematiky. Očekávání výskytu specifického pojmového aparátu nebo slangu se nenaplnilo, jestliže tato sociální skupina nějaký v praxi užívala, pak se do zkoumaných textů nepromítl.

#### 4.1.3 Nazírání pachatelů

V oficiálním diskursu se v diskuzích o kriminalitě vyskytuje celkem zřetelná dělicí linie mezi kategorií většinové slušné společnosti a „asociálními“ živly; mezi něž se typicky dají zařadit problémoví mladiství, romští delikventi, drogově závislí atp. Vědecká kategorizace v tomto ohledu během reálného socialismu svými závěry spíše potvrzovala jejich vyloučení autoritativním diskursem a svým expertním věděním racionálně posvěcovala způsob jejich řešení.<sup>239</sup> Situace byla specifická, problematičtější pro množinu pachatelů hospodářské kriminality. Vzhledem k charakteru podstaty této trestné činnosti roli „expertního potvrzovatele“ jejich zvrácenosti již dostát nemohla. Prostým důvodem bylo, že statistiky

<sup>238</sup> Např. vícekrát používanými výrazy *pravicoví oportunisté* nebo *revizionisté* (Chalupa, 1970, zejm. s. 289)

<sup>239</sup> Kolář, Pullmann, 2016, s. 64–66

např. o sociálním statutu, dosavadním osobním a pracovním životě, hrozbě recidivy atp. mluvila v neprospěch možnosti vyčlenění těchto provinilců z řad „slušné“ společnosti.<sup>240</sup> Této skutečnosti jsme se ostatně dotkli v průběhu předchozích kapitol, zejména v případě normalizační televizního a filmového ztvárnění. Nakolik tedy v diskuzích bylo přihlédnuto k empirickým skutečnostem anebo spíše pojmenováním, které převládaly v autoritativním diskursu, zde modelově reprezentovaném prokurátorovým projevem?

Z dvaceti zkoumaných textů se jen jeden uchýlil k obdobné verbální ostrakizaci těch, kteří se nezákonně obohacovali.<sup>241</sup> U několika prací byl zvolen jazyk konvenující normalizačnímu konsensu v tom smyslu, že pachatelé byly představeny jako charakterově nebo morálně vadní.<sup>242</sup> Nebyla to však záležitost celých sociálních skupin, ale jako chyba individua, přičemž přežívání těchto jevů ve společnosti šlo v ideologickém duchu na vrub buržoazním přežitkům v myšlení lidí. Tomuto tématu se ovšem více věnujeme v následující podkapitole. Důležité je zmínit, že některé texty legitimizovaly represivní způsob vedení boje s nezákonným obohacováním tím, že se odvolávaly na vůli většiny společnosti, vyjádřenou např. v průzkumech veřejného mínění. Zmíněna je tak společenská poptávka (podobně jako na konci ukázky prokurátora projev) po přísnějších postizích a důslednějším vymáhání spravedlnosti a zkvalitnění podnikové kontroly, prevence, kázně atp.<sup>243</sup>

Sedm textů se otázce pachatele nevěnuje vůbec a zbylých sedm se k ní vyjadřuje ryze jako k objektu vědeckého zájmu s odstupem, věcností, a odbornou terminologií bez hodnotících stanovisek a soudů. Dokonce se lze vytušit jistou ambici „bořit mýty“ ohledně pachatelů hospodářské kriminality a vysvětlování jejich počítání jako důsledek přežívajících maloměšťáckých přežitků. Tyto texty upozorňují na skutečnost, že pachatelé nezákonného obohacování nejsou na první pohled zřejmí zločinci, ale naopak působí jako naprosto běžný

---

<sup>240</sup> Výjimkou jsou ty případy hospodářské kriminality, které se dopouštěli právě vyčleněné živly. Ve druhé kapitole byli zmíněni drogově závislí, neonacisti nebo chuligáni. V *Kriminalistickém sborníku* vyšlo několik článků, které pachatele poškozování majetku v socialistickém vlastnictví skutečně stigmatizovaly. Např. HANO, Štefan. *Vandalismus ako nebezpečná forma poškodzovania majetku v socialistickom i osobnom vlastníctve*. In: *Kriminalistický sborník* \CF 3\, Roč. 17, č. 7(1973), s. 412–415

<sup>241</sup> Grgičević, 1978, s. 138

<sup>242</sup> Jedinci s „deformovaným myšlením ve vztahu k práci, socialistickému vlastnictví“, „oportunističtí jedinci“, „zneužívající funkce“, „egoistické črty v povaze člověka“, „pseudoelitáři“, „ohání se známostmi“, „bažící po nezaslouženém a nákladném způsobu života“ atp. (mj. Mustar, 1982, s. 70, Rak, Lališ, 1971, 114–116; Vybíral, 1972, s. 62–63; Janeček, 1986, s. 605–608)

<sup>243</sup> Režim se mohl prezentovat jako skutečný ochránce zájmu většiny společnosti, jelikož „93% dotázaných (v průzkumu veřejného mínění) je pro zlepšení organizace, kázně a kontroly na pracovištích.“ (Vojna, in: Zapletal ed., 1981, s. 58)

občan, zasloužilý pracovník, vedoucí řádný život, vykazující nadprůměrné výsledky atp.<sup>244</sup> Toto prezentování pachatelů nelze vnímat jako samoúčelnou korekci naivního laického pohledu z pozice poučených vědoucích expertů. Jde především o jistý druh obhajujícího vysvětlení, proč je boj s tímto druhem kriminality tak obtížný. Největší škody a zároveň nejobtížnější dokazování bylo vnímáno v případě vysoce postavených zaměstnanců výrobních, společenských a dokonce i stranických organizací, kteří díky své často vysoké inteligenci, znalosti vnitřních postupů nebo přístupu k informacím dokázali svou činnost dlouhodobě zakrývat, příp. vyšetřovatelům ztěžovat vyšetřování.<sup>245</sup> Ze strany kriminalistů je pak jako neúnosný vnímán fakt, že takovíto pachatelé jsou nezřídka kdy potrestáni pouze formálně, např. přesunem na jinou analogickou pozici a to z důvodu nedostatku kvalitních odborných kádrů.<sup>246</sup> Je otázkou, zda dočasná nemožnost důsledného trestání z důvodu nedostatku potřebných pracovních sil souvisela s nedostatkem kádrových rezerv po čistkách na začátku 70. let. Proti teorii parazitismu někteří odborníci stavěli argument toho, že motivace obcházet zákon nemusela pramenit z osobního zájmu, ale např. z potřeby organizace dostat výrobním závazkům.<sup>247</sup> Analýze systémových nedostatků se věnovalo hned několik zkoumaných textů, jak uvidíme v následující podkapitole.

Ze tří sledovaných jazykových projevů expertní diskuze lze tedy konstatovat, že právě v oblasti pojmenování pachatelů dokázali odborníci zaujmout kritický postoj proti zjednodušujícímu ideologickému pohledu. Tento postoj byl „vykoupen“ tím, že drtivá většina textů obsahovala žádoucí formální figury jako odvolávání se na stranické projevy a dokumenty, sovětské vlivy nebo závěry klasiků marxismu-leninismu. V případě stylu, v němž jsou texty koncipovány, lze spatřit největší rozmanitost. Část byla psaná jako kdyby pro laické publikum, a tomu bylo uzpůsobeno i menší používání odborných a naopak větší výskyt ideologických termínů. Stejně velká část zkoumaných textů pak byla naopak psána velmi odborným stylem s využitím kriminologické terminologie, grafů a tabulek. Převažující část pak tvoří články kriminalistů svým kolegům, které jsou charakteristické svou věcností.

---

<sup>244</sup> Jeden příklad za všechny: „*Zatímco v minulosti nejnebezpečnější pachatelé pocházeli z řad bývalých vykořisťovatelů, současní pachatelé častěji pocházejí z řad netrestaných osob, nezřídka s velmi dobrou pověstí, anebo zastávající společenské a hospodářské funkce.*“ Šimovček, 1986, s. 562 (ze slovenštiny přeložil P. Š.)

<sup>245</sup> Zejména Šimovček, 1986; Janeček, 1986

<sup>246</sup> Např. Vybíral, 1972, s. 70; Průša, 1988, s. 197

<sup>247</sup> „*Vyskytují se případy (...), jejichž původní motivace nemusí být parazitická, ale je podmíněna snahou preferovat partikulární zájmy projevující se formou útoků proti hospodářské kázní, na které teprve dodatečně navazuje rozkrádání majetu v socialistickém vlastnictví.*“ Průša, 1988, s. 193

## 4.2 Příčiny a podmínky

Pro efektivní řešení nejen společenských problémů je daleko přínosnější vypořádat se s jejich příčinami než pouze s následky. To předpokládá co nejlepší poznání těchto příčin, kterých bývá zpravidla více. Nejinak je tomu u námi zkoumané problematiky. Zde se budeme věnovat právě tomu, nakolik dokázala vládnoucí garnitura pojmenovat problémy „své“ společnosti. Neveřejná odborná diskuze měla teoreticky poskytovat expertní zpětnou vazbu a tím „oficiální“ obraz příčin a podmínek korigovat a zpřesňovat. Posoudit, nakolik dokázala tuto funkci plnit, do jisté míry umožní komparace odborného a autoritativního diskursu na příkladu čtyřech tematických okruhů. Stejně jako v případě předchozí podkapitoly jsou seřazeny sestupně podle vzájemného „souznění“. Vzhledem k šířce problematiky příčin a podmínek není možné použít jednu ukázkou, ale odpovídající příklady byly zvoleny pro příslušné oddíly jednotlivě.

### 4.2.1 Buržoazní přežití a vliv krizového období

Neodmyslitelnou součástí identity režimů v minulosti i současnosti je vymezení se proti minulosti nebo nepříteli vnějšimu i vnitřnímu.<sup>248</sup> Jak bylo zmíněno v podkapitole 2.1, pro československý normalizační režim plnil tuto úlohu antipoda kapitalismus; ať již v podobě režimů v západních zemích nebo jeho existence v minulosti. V oficiálních výkladech příčin a podmínek nezákonného obohacování se vyskytují teorie o více či méně záměrné ideologické diverzi Západu, zejména v podobě zkreslovaných představ o tamějším libivém způsobu života, které působily negativně na „labilnější část“ československé společnosti. Jako podstatně škodlivější pak bylo vnímáno přežívání buržoazního myšlení z doby před Vítězným únorem u části společnosti a vůbec nejzávažnější a bezprostřední příčina byla vnímána v krizovém vývoji ve druhé polovině 60. let, vrcholící v letech 1968–1969.<sup>249</sup> Ukázkovou tezi poskytuje televizní rozhovor z roku 1972 s Janem Vrbickým, předsedou Výboru lidové kontroly (VLK) severomoravského KNV:

---

<sup>248</sup> K důležitosti nalezení „nepřítele“ v politických a společenských systémech viz např. Schmitt, 2007, s. 26–27

<sup>249</sup> Jakkoli alibistické by se mohlo zdát lpění na „vnějším“ zdroji neduhů společnosti, stačí se zamyslet nad argumentací, s níž se lze setkat i v dnešních diskuzích, téměř 30 let po Listopadu. Neideální stav politické kultury, stav infrastruktury nebo koneckonců také přežívající způsoby myšlení u části společnosti jsou dnes prezentovány jako důsledky komunismu a přežívání jím způsobených deformací.

*„V souvislosti s deformacemi v ekonomice z let 1968–1969 byla podle zásad tzn. nového ekonomického modelu potlačena funkce plánu, hledisko třídní, sociálně-ekonomická a zvláště jen poznávací funkce kontroly. Kontrola se stala bezkonfliktní, kontrolní systém se postupně rozpadal. Došlo k potlačení kontroly a kritiky všech protispolečenských jevů, na druhé straně pod heslem tzn. ozdravení dostala zelenou podpora nešvarů všeho druhu. Toleroval se nepořádek, nekázeň, docházelo k růstu hospodářské kriminality, šmeliny a korupce, což často vedlo až k anarchii a s důsledky toho se potýkáme prakticky dodnes.“<sup>250</sup>*

Ukázka je typickým příkladem aplikace jazyka *Poučení v praxi*. V rozhovoru je zdůrazněn aspekt potlačené kontroly, což je ale jen jeden z mnoha negativních důsledků, které s sebou pro oblast hospodářské kriminality krizové období údajně přineslo. Z dvaceti analyzovaných prací se o čtyřech z nich dá prohlásit, že svými odbornými závěry de facto potvrzovaly oficiální narativ. V nejobecnější rovině je kritizována politická a ekonomická decentralizace, hraničící s obratem ke kapitalismu, která vedla k tzn. „podnikovému partikularismu“. Ať již neschopností podnikových rad pracujících nebo přímo záměrem „pravcových sil“ došlo jak k poklesu výkonu hospodářství, tržní přeorientování výroby, nezdravé spotřebitelské návyky atd.<sup>251</sup> Bezprostředně s oblastí kriminality jsou spojeny hojné případy „černých mzdových fondů“, rozprodej státního majetku a obecně spekulacemi.<sup>252</sup> Je příznačné, že zde ani odborné práce nemluví řečí čísel, ale pouze rozvíjejí ideologicky zabarvenou oficiální verzi. Jediným zajímavým ryze odsuzujícím příspěvkem do diskuze tak zůstává popis situace bezpečnostních orgánů v daném období. Kriminalisté zpětně hodnotili velmi negativně „reakční snahy“ o omezení svých pravomocí orgánů činných v trestném řízení a VLK.<sup>253</sup> Statistický pokles hospodářské trestné činnosti v daném období je pak interpretován hlavně jako důsledek ochromenosti kriminální služby.<sup>254</sup>

---

<sup>250</sup> Archiv ČT, Pořad *Obžalovaná je lhostejnost*, zn. OS., sign. 490/84, Výrobní složka, s. 12–13

<sup>251</sup> Mustar, 1982, s. 45–46

<sup>252</sup> Stříž, 1970, s. 717–719

<sup>253</sup> „V prvé řadě se velmi negativně projevila narušená spolupráce s veřejností vůbec, což mělo nepříznivý vliv i na oblast hospodářské kriminality, která má ve své podstatě latentní charakter a musí být odhalována. Ochromení systému kontrol nutně vedlo k výraznému poklesu odhalování hospodářské kriminality tímto způsobem. (...) A k tomu docházelo v situaci, kdy v důsledku často jednostranně chápané a halasně prohlašované zákonnosti bylo revizní nebo kontrolní zjištění hlavním předpokladem podání žaloby na pachatele. Současně však v důsledku soustavné kampaně hromadných sdělovacích prostředků proti státním mocenským orgánům, včetně Bezpečnosti, byly vážně narušeny vztahy VB nejen k některým vedoucím a odpovědným hospodářským pracovníkům, ale i k normálním pracujícím. Napomohly tomu i záměrně rozšiřované úvahy o údajně rozpornosti některých skutkových podstat existujícího trestního zákona s novým modelem řízení národního hospodářství. Soustavně byla zpochybňována celá oblast trestných činů proti hospodářské kázi, ale i nedovoleného podnikání, spekulace a dalších.“ (Chalupa, 1970, s. 289–290)

<sup>254</sup> Stříž, 1970, s. 718

Dalších šest zkoumaných textů také přijímá oficiální postulát, ale jako rozhodující spatřují ne období Pražského jara, ale spíše koexistenci kapitalismu na Západě<sup>255</sup> a především přežívající nesocialistické myšlení u části společnosti. Již několikrát zmiňovaná teorie přežitků maloměšťáckého buržoazního myšlení byla i v odborné diskuzi často přítomná, ovšem nešla nijak výrazně do hloubky.<sup>256</sup> Výjimku a pokus o hlubší analýzu lze spatřit v textech kriminologů z VÚK u výzkumů sociální prevence a zejména v oblasti posunutého právního vědomí, jemuž se věnuje jeden z následujících oddílů. Celá polovina vybraných textů se pak k otázce staví neutrálně, svými závěry východisko ani nepotvrzuje ani nevyvrací. Buďto se jí nevěnují vůbec nebo se o případné souvislosti pouze zmíní a soustředí svoji pozornost na jiné příčiny a podmínky. Při pohledu na časovou osu se dá učinit závěr, že toto přecházení zmíněné příčinnosti je četnější v 80. letech, zatímco vymezování se proti krizovému období je charakteristické pro předcházející dekádu.

#### 4.2.2 Nedokonalost organizace a řízení

Zejména v první kapitole byly zmíněny názory některých polistopadových autorů, kteří klíčovou roli v masovém rozšíření fenoménu nezákonného obohacování přisuzovali nedostatkům ve stranou prováděné sociální a ekonomické politice. Připomeňme, že se v důsledku jednalo zejména o nedostatkost na oficiálním trhu, nespravedlivě vnímaný systém odměňování a mezery v kádrové politice, zejména špatné využívání pracovních sil a velký vliv neformálních struktur a známostí. Již v druhé kapitole bylo naznačeno, že ani odpovědní představitelé režimu netrpěli tak naivní představou, že dobové společenské uspořádání je bezchybné. Naopak, stranickým špičkám byla řada souvislostí těchto nedostatků s nezákonným obohacováním dobře známá<sup>257</sup>, přičemž nejpozději od poloviny 80. let lze vyzorovat otevřeně vedenou kritiku této situace. Jeden z kritických hlasů zazněl z úst Gustáva Husáka na zasedání pléna ÚV KSČ v prosinci 1986: „*Velké možnosti zlepšení jsou v organizaci práce, ve využití kapacit, v přizpůsobení struktury výroby potřebám, v kvalitě,*

<sup>255</sup> obj a subj. s. 37-38

<sup>256</sup> Typický příklad: „*Pravdou je také skutečnost, že příčiny kriminality nelze obecně redukovat jen na přežitky ve vědomí lidí. Plně to platí i u kategorie pachatelů hospodářských trestných činů, kde navíc ve většině případů nelze vysvětlovat motivaci jednání náhlým psychickým vybočením, impulsivním podnětem vyvolaným rozrušením, nenormálním psychickým stavem apod.*“ Kdýr, 1975, s. 142 „*Vezmeme-li v úvahu poměrně krátkou dobu přechodu mezi naší společností ze společnosti kapitalistické, musí z toho nutně vyplynout, že i v současných generacích žijí ještě ve vědomí lidí nesprávné názory, které ovlivňovány nesprávnou rodinnou či skupinovou výchovou, za vydatného přispění nepřátelské ideologie, jsou jednou z rozhodujících příčin hospodářské trestné činnosti.*“ tamtéž, s. 145

<sup>257</sup> Přinejmenším v řadách předsednictva ÚV KSČ, které pravidelně dostávalo podrobně vypracované zprávy o bezpečnostní situaci v ČSSR. Vilímek, 2014, s. 370

ve využití pracovní doby i na dalších úsecích. (...) S velkou ostrostí v letošním roce vystupují problémy a slabiny v zajištění dodavatelsko-odběratelských vztahů. (...) Jejich zlepšení vyžaduje postavit v každém podniku plnění dodavatelských povinností hospodářských smluv pod důslednou kontrolu. Musí být jedním z důležitých hledisek při hodnocení plnění plánu. Důrazně je třeba čelit případům spekulace a různého chytračení. Na vzniklých potížích mají podíl i nedostatky v práci centrálních státních hospodářských úřadů.“<sup>258</sup> Přestože Generální tajemník zmiňuje možnou souvislost s nezákonným obohacováním jen okrajově, byli to právě sledované odborné texty, které také v nedokonalém systému spatřovaly část příčin a podmínek této kriminality. Plné tři čtvrtiny jim věnují pozornost a v různé intenzitě se je pokoušejí analyzovat, čímž dostávají své expertní role poskytovatele konstruktivní zpětné vazby režimním představitelům. Úvahu nakolik se jim závěry podařilo „prodat“ si necháme na konec kapitoly.

Ve sledovaných diskuzích panuje jak mezi kriminology, tak ostatními odborníky, do jisté míry úzus v tom, jak se tyto příčiny a podmínky hospodářské kriminality klasifikují.<sup>259</sup> Jejich dělení probíhá v ose objektivní-subjektivní a dle šíře záběru na makro-, mezo- a mikroúrovni.<sup>260</sup> Zde se zaměříme spíše na objektivní podmínky, jelikož subjektivní, tedy ty dané „zaostáváním společenského vědomí za společenským bytím“, jsou tématem spíše dalších dvou oddílů. Jako nejobecnější příčiny a podmínky byly analýzou skutečných případů<sup>261</sup> i teoretickým kriminologickým výzkumem označeny „neantagonické rozpory stávajícího stupně rozvoje socialistické společnosti“ a to jak v nadstavbě, tak i základně.<sup>262</sup> Není tím řečeno opět nic jiného, než že společnost socialistická ještě nedokázala překonat všechna „mateřská znaménka“ předchozích dějinných uspořádání a v některých ohledech organizace společnosti reaguje na výzvy doby s větším či menším zpožděním.<sup>263</sup> Touto premisou byly nezbytně doprovázeny všechny kritické hlasy, což plnilo onu performativní funkci, na níž jsme narazili v předchozí podkapitole.

Konkrétně pak autoři identifikovali zejména v ekonomické oblasti přežívání jistých trendů z předcházejících období, a to nejen z již tradičně démonizovaného reformního období konce 60. let, ale také období předcházejících. Kritizován je tak extenzivní přístup

---

<sup>258</sup> NA fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1981–1986, sv. P23/86 *Zápis ze 4. zasedání ústředního výboru KSČ dne 4.–5. prosince 1986*, s. 8

<sup>259</sup> Danou klasifikaci těchto příčin a podmínek představuje v předchozí kapitole zmíněná učebnice *Československé kriminologie* autorského týmu VÚK. Srov. Nezkusil, 1978, s. 235–236

<sup>260</sup> Nezkusil, Přenosil, 1986, s. 100

<sup>261</sup> Šimovčec, 1986, s. 562–569

<sup>262</sup> Nezkusil, Přenosil, 1986, s. 100

<sup>263</sup> Rak, Lališ, 1971, s. 115 a Pješčak, 1977, s. 515–516

v investiční politice, výrobě, předvýrobní sféře, administrativě, požadavcích na pracovní síly, výstavbě infrastruktury atp. a z nich pramenící potíže a rozpory v dodavatelsko-odběratelských vztazích, řídicí sféře, v disproporcích materiálových i lidských zdrojů atd.<sup>264</sup> Na tyto nedostatky bezprostředně navazuje často zmiňovaná neschopnost správně plánovat, reagovat a uspokojit spotřební požadavky společnosti, vzhledem k jejímu měnícímu se kvalitativnímu i kvantitativnímu charakteru.<sup>265</sup> Zmíněná kritika extenzivního přístupu a nedostatečné využití intenzifikačních faktorů v organizaci a řízení ukazuje na určité naplnění pesimistických prognóz z 60. let, které v souvislosti s vědeckotechnickou revolucí vybízeli ke změně přístupu právě i v těchto oblastech, aby tak našemu socialistickému projektu modernizace takřikajíc „nedošel dech“.<sup>266</sup> Ne náhodou byla tato argumentace vlivná v reformním hnutí a během Pražského jara a tak na ní, coby na zdiskreditovanou, odborníci v souvislosti s hospodářskou kriminalitou neodkazují. Možnost podobné argumentace se šířeji otevírá až s příchodem diskuzí o podobě československé přestavby.<sup>267</sup>

Stejným způsobem je upozorňováno na dílčí nedostatky a neefektivní vedení kádrové politiky. Implicitně jí je vytýkána strnulost a neschopnost reagovat na změny ve výrobě nebo společnosti, která se projevila např. v tom, že mzdou a příplatky byly ze setrvačnosti stimulována některá průmyslová odvětví, což ústilo k nespokojenosti a demotivovanosti jiných sfér hospodářství, zejména služeb, a tím k sociálnímu napětí.<sup>268</sup> Za v praxi nejméně rozvinutou oblast personální politiky byla vnímána nedostatečná úroveň řídicích kádrů, zejména v právní a politické oblasti, do čehož spadali také představitelé všech stupňů stranické a státní správy, vedoucích VHJ atp. Jedním z příznaků byly případy, kdy se skupiny těchto odpovědných pracovníků dopouštěly organizovaným způsobem nezákonného obohacování.<sup>269</sup> Nejen tyto odhalené a analyzované případy, ale daleko větší množství těch

---

<sup>264</sup> Nezkusil, Přenosil, 1986, s. 101–102

<sup>265</sup> Na tomto místě si připomeňme historické a sociologické práce z první kapitoly. Podobně jako ony si i dobová odborná diskuze všímá vliv chalupaření, automobilismu, kvalitativních kvantitativních požadavků na rekreaci, bydlení atp. na motivaci k páčání trestné činnosti. Na druhou stranu jeden z článků v *Kriminalistickém sborníku* zveřejnil výsledek analýzy 100 případů rozkrádání, jenž částečně nabourává tezi Ladislava Holého (kap. 1.1) o tom, že to byl právě nedostatek zboží a materiálu, který obyvatelstvo nepřímou cestou nelegální cestou. Rozbor charakteru rozkrádaného zboží totiž prokázal, že se v 73% případů rozkrádaly peněžní prostředky, v 12% potraviny nebo alkohol, v 8% pohonné hmoty nebo autosoučástky a jen v 6% stavební materiál. O chronickém nedostatku základních potravin se ani v případě pozdně socialistického Československa mluvit nedá a rozkrádání finančních prostředků do Holého teze zapadá jen s předpokladem, že takto nabyté peníze byly užity pro nákup na černém trhu. (Srov. Šimovček, 1986, s. 566)

<sup>266</sup> Zejm. Richta, 1966, s. 42–47

<sup>267</sup> Srov. Štefek, 2014, s. 87–93

<sup>268</sup> Kdýr, 1975, s. 144

<sup>269</sup> V tomto ohledu bylo kritizováno zejména kumulování funkcí, např. spojení pozice správce podnikového majetku, předsedy místní zájmové organizace a tajemníka MNV v jedné osobě. Šlo o politicky „citlivé“ případy. Např. kriminalisté museli vynakládat poměrně značné úsilí na rozpletení případu, kdy pachatelé byli straniční



neodhalených, dále latentně probíhajících, podkopávalo autoritu strany a zájmy socialistické společnosti.<sup>270</sup> Zejména kriminalisté, kteří se v praxi s těmito případy setkávali volali po nápravě v oblasti postihu těchto případů, který považovali za vyloženě špatný. Trnem v oku jim bylo pouhé kárné nebo kádrové potrestání provinilců, přesun na analogickou pozici v jiné organizaci, čímž bylo zpravidla umožněno pokračování sofistikované trestné činnosti jinde.<sup>271</sup> Překážku bránící tvrdším postihům představoval nedostatek odborných technických nebo vedoucích kádrů, pocíťovaný zejména na počátku 70. let v souvislosti s konsolidačními čistkami.

Druhým závažným problémem v personální oblasti byla nedůslednost odpovědných pracovníků v oblasti kontrol. Ta z části pramenila ze skutečnosti, že kontrolní orgány byly v rámci podniků podřízeny vedení a to buď přímo organizačním podřízením anebo skrze vliv na jejich personální osazení nebo odměňování. Odborníci poukazovali na fakt, že tím v praxi nebyla dodržována platná legislativa. Důsledek byl z hlediska boje s nezákonným obohacováním vážný, neboť v *Souboru opatření* zdůrazňovaná úloha kontroly nebyla rozhodně naplňována.<sup>272</sup> Na tomto místě se do značné míry začínají překrývat objektivní strukturální příčiny s těmi subjektivními: „*Objektivně působící příčiny bývají z různých důvodů (...) zveličovány, přičemž bývá mnohdy zřejmé, že v silách těchto (odpovědných) pracovníků je působení objektivních příčin v jim svěřené organizaci potlačit nebo aspoň omezit. Motivem těchto postojů je zpravidla snaha vyhnout se uplatnění odpovědnosti za subjektivně podmíněné nedostatky a jejich příčiny zatajit nebo zamlžit. K tomu někdy přispívají i samy kontrolní orgány tím, že jejich kontrolní zjištění se vyznačují snahou po bezkonfliktnosti, že sice správně zjistí objektivní stav, ale nevyvozují z něho opatření směřující k subjektivním příčinám ať již formou nápravných opatření, nebo návrhem na potrestání viníků.*“<sup>273</sup> Subjektivní příčiny lze velmi zjednodušeně charakterizovat jako, ty vycházely z lidského faktoru, v případě nedostatečných kontrol šlo především o nízké právní povědomí

---

tajemníci na místní úrovni, opět s kumulovanými funkcemi a styky. Svou pozitivní roli v konečné fázi procesu sehrál také ohlas vyšetřování v řadách veřejnosti. O nějaké formě politických intervencí do případu nebo naopak tlaku na exemplární potrestání se autoři nezmiňují. (Janeček, 1986, s. 605–609)

<sup>270</sup> Průša, 1988, s. 194

<sup>271</sup> Vybíral, 1972, s. 70 nebo Kdýr, 1975, s. 147

<sup>272</sup> Toto konstatování potvrzují čísla, která přinášejí ve svých textech sledování experti: zjišťování a hlášení případů rozkrádání spadalo v drtivé většině na bedra VB (86%), v daleko menší míře samotným vedením organizací (9%), v 1% případů hlášení jednotlivých občanů a jen 0.5% (!) hlásily orgány kontroly. (Průša, 1988, s. 195) Také četnost a kvalita kontrol byla hodnocena negativně. Maximálně jednou za 6 měsíců jí vykonávalo 25% organizací a v dalších 41% případů byla vyloženě nepravdivá a nedostatečná. (Šimovček, 1986, s. 564)

<sup>273</sup> Kdýr, 1975, s. 141

o organizačních předpisech jak v řadách vedoucích, tak zaměstnanců vnitřní kontroly.<sup>274</sup> Právě nízká úroveň právního vědomí byla vnímána jako problém nejen u vedoucích pracovníků, ale zejména v oblasti nezákonného obohacování šlo o problém celospolečenský.

#### 4.2.3 Posunuté právní vědomí

Po objektivně pojatých nedostatcích v organizaci a řízení se dostáváme do oblasti subjektivních podmínek a příčin hospodářské kriminality. Ty můžeme pomyslně rozdělit do dvou větších celků, jimž budeme věnovat pozornost v tomto a následujícím oddíle. Jedná se o problematiku posunutého právního vědomí občanů a dále pak projevy partikulárnosti zájmů pracovníků hospodářských a společenských organizací, které byly v ideologickém rozporu se zájmem celospolečenským. Realitně malý počet sledovaných prací, které se tématu věnovaly ve srovnání např. s objektivními příčinami, svědčí určitě o citlivosti tohoto tématu. Dalším důvodem je obtížnější koncepční uchopení tohoto problému. Do hloubky se mu věnovali především kriminologové z VÚK<sup>275</sup>, zatímco v *Kriminalistickém sborníku* se problematice věnuje menší počet kriminalistů, zejména z ústředních orgánů SNB.

Je opět na místě připomenout oficiální ideologické stanovisko k této problematice. Stejně jako v prvním podkapitole pochází citace z projevu generálního prokurátora ČSR Krupauera z ČNR: „*Součástí ideově výchovné práce je právní výchova občanů, která přispívá k uvědomělému uplatňování jejich práv a povinností, ke zvýšení jejich zájmu na dodržování občanské a pracovní kázně, k aktivní účasti na dodržování právního řádu a veřejného pořádku, k posílení právního vědomí občanů socialistického Československa. (...) Na XVI. sjezdu KSC byla zdůrazněno, že „naše zákony jsou vyjádřením vůle lidu, chrání práva a zájmy občanů i naše společenské zřízení. Pěstovat úctu k právům a zákonům, upevňovat socialistické právní vědomí občanů patří k předním povinnostem společenských organizací, školy, rodiny, socialistického státu“.* Společenskopolitická a pracovní aktivita našich pracujících svědčí o pokračujícím růstu úrovně socialistického uvědomění naprosté většiny občanů, jehož podstatnou složkou je socialistické právní vědomí. (...) I nadále však je u některých jednotlivců jejich právní vědomí poznamenáno přežitky staré společnosti. Jejich soustavné ožívání je důležitým prostředkem ideologické diverze imperialismu. Působení

<sup>274</sup> Zpráva Výboru lidové kontroly k plnění instrukcí ze Souboru opatření projednaná na zasedání vlády ČSSR č. 157 z 15. 7. 1985. In: NA fond Úřad předsednictva vlády ČSSR/ČSFR (nezpracovaný), karton č. 157/1985

<sup>275</sup> Výzkumy veřejného mínění a právního vědomí měly v Ústavu tradici již od 60. let. Kromě V. Kvasničky a L. Vačka se jimi zabývali zejména Mikuláš Tomin a Pavel Vojna

*těchto přežitků minulosti umožňují naše vlastní nedostatky v organizaci, řízení a kontrole. (...) Projevují nejrůznějším porušováním právních předpisů. Například hospodářské organizace nedodržují mezi sebou smluvní vztahy, uvnitř socialistických organizací dochází k porušování pracovně právních předpisů, není dbáno plánovací, finanční a technologické kázně, připouští se nekvalitní výroba, nedostatečná správa národního majetku, jednotlivci páchají trestnou i jinou protispolečenskou činnost.“<sup>276</sup>*

Opět je silně přítomna teorie přežitků a konstatování o tom, že „naprostá většina občanů“ vykazuje známky socialistického uvědomění. Tento argument však naráží nejen při konfrontaci s polistopadovými analýzami, ale dokonce i s jinými režimními dokumenty.<sup>277</sup> Ze vzorku zkoumaných expertních analýz se tématu posunutého právního vědomí ve vztahu k hospodářské kriminalitě věnuje sedm prací. Žádná z nich sice prakticky nezpochybňuje teorii přežitků<sup>278</sup> a některé se zevrubně věnují i formám přenášení buržoazních návyků, zejména výchovou v rodinném prostředí. Všechny už na druhou stranu svým obsahem zpochybňují druhou tezi účelově vybranou z prokurátorova projevu, tedy, že se jedná o okrajový společenský problém<sup>279</sup> a zdůrazňují značnou specifickou hodnocení hospodářské kriminality oproti jiným druhům kriminality.<sup>280</sup>

Definic toho, co lze chápat pod pojmem právní vědomí je celá řada.<sup>281</sup> Pro naše účely postačí jednoduché konsensuální chápání právního vědomí, jakožto „*samo o sobě nejdůležitějšího faktoru motivačních procesů směřujících k protispolečenské činnosti nebo*

---

<sup>276</sup> Projev Generálního prokurátora ČSR JUDr. Jaroslava Krupauera k jeho *Zprávě o stavu socialistické zákonnosti v České socialistické republice* přednesená České národní radě dne 31. 10. 1983 (dostupné online na webu [www.psp.cz](http://www.psp.cz))

<sup>277</sup> Např. *Soubor opatření (...)*, NA fond Úřad předsednictva vlády ČSSR/ČSFR (nezpracovaný), karton č. 355/1982, příloha č. 1, s. 10–11

<sup>278</sup> Pravdou ovšem je, že nejednoznačný postoj lidí ke kriminalitě byl vnímán jako vlastní všem společně: „*Kapitalistické výrobní vztahy nutně plodí atmosféru individualismu a egoismu a to dále oslabuje již beztak omezené (sic!) tendence širokých vrstev veřejnosti k aktivnímu vystupování proti zločinnosti, jež je vždy spjata s určitým rizikem. Pokud jde o organizované formy účasti veřejnosti na boji s kriminalitou, zde navíc působí zájem vládnoucí třídy na tom, aby věci veřejné byly ve skutečnosti jen záležitostmi úzké mocenské elity a disciplinované byrokracie.*“ Tomin, 1976, s. 19

<sup>279</sup> Ze závěrů nejkompexnějšího výzkumu právního vědomí ve sledovaném období plyne, že kdyby se v hodnocení konformity populace brala jako berná mince postoj člověka k právnímu řádu, pak se do kategorie nonkonformních vejde celých 20% (!) obyvatel. Tomin, 1976, s. 98

<sup>280</sup> „*Zatímco u případů obecné kriminality veřejnost tuto trestnou činnost a její pachatele odsuzuje a aktivně napomáhá k odhalení pachatelů, je situace u hospodářské kriminality značně rozdílná. Pracovníci kriminální služby na úseku hospodářské kriminality se setkávají se značnou lhostejností, s falešným kamarádstvím i se snahou zakrýt trestnou činnost před orgány Bezpečnosti. Tento nesprávný postoj se mnohdy vyskytuje i u vedoucích pracovníků socialistických organizací, kteří se snaží v rozporu se zákonem „vyřídit“ případy trestné činnosti ve vlastní kompetenci, aniž oznamují orgánům Bezpečnosti nebo prokuratury (...).*“ Grgičević, 1978, s. 145

<sup>281</sup> Dobově reprezentativní vymezení nabízí např. Vojna, 1984, s. 7–16; Nezkusil, Přenosil a kol. II., 1986, 186–187

naopak aktivní účasti na boji proti takové činnosti“<sup>282</sup>. Důležité pak je zdůraznit, že právní vědomí úzce souvisí s dalšími formami vědomí, např. politickým a zejména morálním. V případě, že tyto jiné formy společenského vědomí jsou svými hodnotami v rozporu s právním vědomím, dochází k jeho posunutí.<sup>283</sup> Projev posunutí právního vědomí v kombinaci s objektivními nedostatky ve správě majetku v socialistickém vlastnictví se projevil např. v tom, že si pachatelé sami často morálně i racionálně ospravedlňovali své konání. Toho si všímali i kriminalisté, kteří zmiňují častý argument rozkradačů o tom, že reálně nevznikla společnosti žádná škoda, protože jimi rozkradené zboží či materiál byl svým nehospodárností nebo nešetrností v uskladnění odsouzen k zániku. Poukazováním na mnohdy katastrofální výsledky kontrol a inspekcí jim dávají částečně za pravdu.<sup>284</sup>

Závěry kriminologických výzkumů, podle nichž značná část společnosti tento pohled také sdílela, stojí za pozornost: *„Tendence k přísnějšímu hodnocení a tedy i k angažovaným reakcím se uplatňují zejména u deliktů proti zájmu jednotlivých, individuálně určitých občanů, tj. u násilných trestných činů, krádeže, atp. Tendence k mírnějšímu hodnocení naopak u činů, poškozujících nebo ohrožujících buď bezprostřední zájem společnosti (rozkrádání, spekulace, hanobení republiky) nebo zájem individuálně neidentifikovatelných osob (opilství, úplatkářství). Tyto výsledky nelze interpretovat pouze tak, jakoby šlo pouze o mechanickou dichotomii zájmů individua a společnosti, kterou by bylo možné vysvětlit poukazem na nedostatky v ideovém působení na občany (...) a zejména důsledky nedávného ideologického rozvratu. Značný vliv těchto faktorů zde je nesporný, ale zřejmě nestačí k úplnému vysvětlení uvedených rozdílů. Souběžně s ním působí i psychologický moment vcítění se do zážitků poškozeného, který vede k postojům solidarizace s ním (...) a aktivizuje tendence k odporu proti delikventní činnosti. Tam, kde nejsou pro uplatnění tohoto momentu dány podmínky, se v mravním hodnocení i v motivaci angažovaného chování mohou uplatňovat jen abstraktnější racionální a hodnotové momenty. (...) Mimořádně závažná situace je u trestné činnosti korupční povahy. (...) Naše výsledky ukazují, že velká část našich občanů začala považovat korupční jednání spíše za normu než za delikt.“*<sup>285</sup> Tyto závěry jsou svým vyzněním velmi vzdálené ideologickému konstatování generálního prokurátora. Naopak argumenty Šimečky, Holého nebo Možného, s nimiž jsme se setkali v první kapitole a které operují právě s kategorií zájmů, jsou závěrům odborného výzkumu podstatně blíží.

---

<sup>282</sup> Tomin, 1976, s. 23

<sup>283</sup> Srov. Vojna, 1986, s. 48–58

<sup>284</sup> Kdýr, 1975, s. 143

<sup>285</sup> Tomin, 1976, s. 118–119

Jako klíčové se také jeví poukázání na skutečnost, že většina lidí *de facto* vnímala institut společenského majetku jako abstraktní hodnotu, s níž se nedokázala plošně ztotožnit natolik, aby jí aktivně chránili. V hierarchii hodnot hrálo ze zcela pochopitelných důvodů mnohem důležitější roli uspokojení v prvních řadě potřeb svých, své rodiny a sociálního okolí. Od tohoto konstatování je již jen kousek k vyvození závěru, že režim postavený na hodnotách, s nimiž se podstatná část společnosti dostatečně neztotožňuje, ztrácí v očích této společnosti podstatnou část legitimacy.

#### 4.2.4 Partikularismus jako hlavní problém

Poslední znak, kterému budeme věnovat pozornost v souvislosti s příčinami a podmínkami hospodářské kriminality, úzce souvisí s předchozím tématem. Jistým způsobem totiž bezděčně odborná diskuze poskytuje argumenty svědčící ve prospěch vyvozeného závěru. Jedná se o skutečnost, že hospodářské a společenské organizace si vytvořily zvláštní druh lokální loajality. Jejich fungování bylo mnohdy založeno *de iure* právě na hospodářské kriminální činnosti. Jakkoli funkční mohlo toto jednání z pohledu dotyčných organizací, příp. dalších aktérů, pro režim jakožto designovaného ochránce společenského zájmu bylo nepřijatelné a vlastně i nemyslitelné: „*Úkolem všech státních, hospodářských a společenských orgánů a organizací je, aby vedly boj za prosazování celospolečenských zájmů a dodržování socialistické zákonnosti a za překonání a odstranění nedostatků, které mají vážné ekonomické a morálně politické důsledky, se vši důrazností a rozhodností. Zdrucující většina našich občanů se ztotožňuje s obsahem, záměry a cíly přijatých opatření k upevnění kázně a pořádku a všeobecný aktivní postup pod vedením strany povede k důslednému plnění závěrů XVI. sjezdu KSČ i na tomto úseku.*“<sup>286</sup>

Ačkoli se „zdrucující většina občanů“ údajně ztotožnila se zásadami boje s nezákonným obohacováním, problematika partikulárních zájmů v organizacích rezonovala v odborných diskuzích po celé sledované období. Z deseti textů, které se jí věnují, celkem čtyři přisuzovaly danou praxi v některých podnicích přežívajícím nešvarům z krizového období.<sup>287</sup>

---

<sup>286</sup> Just, 1983, s. 9

<sup>287</sup> „Charakteristické pro tuto trestnou činnost bylo, že započala již v roce 1967. Pokračovala v roce 1968 a největší intenzity dosáhla v I. pololetí 1969, tedy v době, kdy u nás souběžně dochází k vyvrcholení hospodářské anarchie, zapříčiněné oslabením úlohy státního plánu pravicovými ekonomy. Hospodářské anarchie vedla ke vzniku vzájemných propletených vztahů mezi investory a dodavateli, ve kterých na prvním místě byla vždy otázka „co z toho budu mít já“. Osobní zájmy zcela potlačily zájmy společnosti.“ Vybíral, 1972, s. 66–67

Argumentace těchto textů často směřuje spíše k závěru, že neplnění kontrolních a revizních předpisů, nedostatky v organizaci a řízení, machinace s podnikovou evidencí atp. slouží pouze jedincům k zakrývání jejich trestné činnosti vedoucí k individuálnímu obohacení.<sup>288</sup> Zbylých šest příspěvků pojalo problém komplexněji. Toto pojetí chápe jev „*povyšování skupinového nebo lokálního zájmu nad zájem celospolečenský, zejména v mezipodnikových a mezirezortních vztazích (...)*“<sup>289</sup>, jakožto jednu z příčin a podmínek hospodářské kriminality, která ale dokonce nemusela nutně vést k bezprostřednímu osobnímu obohacení pachatele, ale prospěch čerpat i celé skupiny třetích osob,<sup>290</sup> nebo být způsobena skutečnou nedbalostí nebo zanedbáním povinností<sup>291</sup>. Jako velký problém bylo shledáno neohlašování případů odhaleného nezákonného obohacování poškozenými organizacemi, k čemuž vedly různé motivy. Jako hlavní motivy byly zmiňovány neformální vztahy na pracovištích<sup>292</sup>, obavy z medializace a tím ztráta dobré pověsti podniku, a také zdánlivá bezporuchovost, která se projevila tím, že důsledkem špatně vedené nebo falšované podnikové evidence nebyla mnohdy ani zaregistrována ztráta nebo škoda<sup>293</sup>.

Především se ale balancování na hraně legality stalo běžnou praxí pro vedoucí pracovníky hospodářských organizací, takže případné vyšetřování v organizaci mohlo ukázat na dalekosáhlejší nedostatky. Do kategorie hospodářských deliktů totiž spadaly praktiky, kterými manažeři zajišťovaly přednostní dodávky materiálu, či zboží pro svůj podnik v prostředí nedokonalých dodavatelsko-odběratelských vztahů<sup>294</sup> nebo např. výhodnější nastavení úkolů v rámci plánovitého řízení, tzn. „*hrou o plán*“, zmíněnou v první kapitole.<sup>295</sup>

---

<sup>288</sup> Např. Grgičević, 1978, s. 143

<sup>289</sup> Kdýr, 1975, s. 142

<sup>290</sup> „*Pro (tyto) pachatele je příznačné, že zpravidla nesledují vlastní obohacení, nýbrž usilují o získání prospěchu nebo jiné výhody pro určitou sociální skupinu (pracoviště, kolektiv). Patří sem zejména delikty druhu porušování finanční a plánovací kázně, vytváření tzn. černých fondů apod. (...) Pro pachatele uvedených deliktů je charakteristické též snaha o omezování práva státu zasahovat do řízení ekonomiky a domněni, že samoregulace ekonomiky vše vyřeší.*“ (Vojna, 1986, s. 186–187) Další autoři zmiňují využívání „odkloněných“ prostředků na zájmové aktivity, např. financování podnikového fotbalového družstva a uplácení rozhodčích (Průša, 1988, s. 198) nebo místních mysliveckých a zahrádkářských spolků. (Krtička, Baštinec, 1987, s. 76–77)

<sup>291</sup> Průša, 1988, s. 187–188

<sup>292</sup> Např. Rak, Lališ, 1971, s. 114

<sup>293</sup> Stříž, 1970, s. 716

<sup>294</sup> Kdýr, 1975, s. 140–141

<sup>295</sup> *De iure* se jednalo o řadu provinění, které se v praxi projevovaly značně různorodě: „*administrativní snižování zásob, zlepšování hospodářských výsledků, vytváření neevidovaných přebytků, fakturace neprovedených prací a vyplácení mezd za tyto neprovedené práce, administrativní plnění plánu, (...) porušování povinností v provozu socialistické organizace, porušování povinností při nakládání s finančními a hmotnými prostředky a narušování řízení, plánování a kontroly národního hospodářství.*“ (Stříž, 1970, s. 716) Dokonce kriminalisté zmiňují případy, kdy docházelo k dočasnému zatajování výsledků výzkumů, včetně technických inovací, které na místo do praxe putovaly tzn. „do šuplíku“. Motivací bylo vyčerpání všech prostředků, které na

Teze Iva Možného z první kapitoly o „kolonizaci státu rodinou“ se tak nemusí nutně omezovat na sociální skupinu rodiny, ale dá se rozšířit na podstatně větší okruh aktérů. Jestliže se taková praxe prokázala jako funkční, pak se nelze při posunu v právním vědomí ve společnosti co divit obrovské latentnosti kriminality. Mohlo na určité úrovni docházet ke konsensuálnímu ignorování faktu, že se porušují platné zákony, a dokud do věci nevstoupily aktivně orgány činné v trestním řízení, místní orgány případ neřešily.<sup>296</sup> Ačkoli si těchto skutečností byla část odborníků dobře vědoma, nedošlo v žádném z textů ke zpochybnění pojmu „celospolečenský zájem“, který se ve světle zjištěné praxe ukázal jako problematický. Důvodem je patrně postavení kriminologů a pracovníků orgánů činných v trestním řízení, jejichž úlohou nebylo primárně zpochybňovat smysl platné legislativy, ale co nejlépe jí vymáhat. Také je třeba mít na paměti závazný formální rámec, který jiné než odsuzující stanovisko tohoto stavu neumožnil. Přesto lze konstatovat, že v této oblasti odborná diskuze postihla společenskou realitu věcně a celkem v rozporu s ideou o „jednotě společnosti proti sobeckým zájmům několika jedinců“, kterou v tomto oddíle reprezentuje prokurátorův projev. Svědčí o tom i skutečnost, že mnohé odborné závěry vlastně jen potvrzovaly „veřejné tajemství“, které bylo okomentováno cynickými lidovými glosami, na které jsme narazili v podkapitole 1.2. Zjištění, že v praxi byla často „košile bližší než kabát“, potvrzená expertními závěry a tlumočená jejich jazykem ve svém důsledku ovlivnila podobu *Souboru opatření*<sup>297</sup> podstatně více, než ideologické proklamace.

---

daný výzkum byly v rámci plánu vyčleněny, a snahou, aby výzkumné pracoviště svou vysokou produktivitou nezískalo do příštího období příliš vysoce nastavené požadavky. (Spáčil, 1988, s. 286)

<sup>296</sup> „Je to i určitá izolovanost orgánů provádějících postih a z ní plynoucí nekomplexnost protiakcí společnosti. Je spíše pravidlem, že i u prokázané trestné činnosti se místní a nadřízené orgány pachatelů zastávají a poukazují především na jejich zásluhy a trestnou činnost bagatelizují.“ (Průša, 1988, s. 197)

<sup>297</sup> „Základním předpokladem pro účinný trestní postih je náležitý tok informací, který by dal orgánům činným v trestním řízení dostatečné podklady pro zahájení trestného stíhání a možnost provést důkazy o nepoctivosti zdrojů (obohaceni). Právě v tomto směru přetrvávají značné mezery a nedostatky a trvá určitá izolovanost orgánů hájících celospolečenské zájmy. Jde o problematiku značně složitou a příčiny tohoto neuspokojivého stavu nejsou jednoznačné. Způsobují to zvláště tyto skutečnosti: nízká aktivita postižených organizací, popř. místních orgánů, někdy způsobená dokonce i tím, že tyto organizace, popř. orgány, o trestné činnosti dlouhou dobu věděly, tolerovaly jí nebo i podporovaly; (...) nedostatky v práci kontrolních orgánů, které často lpí na formálních pracovních stereotypech, nehlásí včas a důsledně poruchové jevy (...) a neprovádí vždy objektivní a úplné zjištění, zejména pokud jde o orgány vnitřní kontroly; snaha o preferování podnikových, místních nebo skupinových zájmů na úkor celospolečenských se záměrem vyhnout se působení nástrojů a stimulů plánovitěho řízení socialistické společnosti.“ Soubor opatření, NA fond Úřad předsednictva vlády ČSSR/ČSFR (nezpracovaný), karta č. 355/1982, příloha č. 1, s. 10–11)

### 4.3 Perspektivy a řešení

Perspektiva překonání kriminality, včetně té hospodářské, byla ideologicky daná a závazná. Otázkou zůstávalo, v jak dlouhém časovém horizontu k tomu mělo dojít, přičemž na odpovědi nepanovala shoda a její hledání vlastně nebylo ani problém důležité. Při studiu materiálů ve sledovaném období, které se tématem zabývají, se nesetkáme s predikcí toho, že by k tomu mohlo dojít v dohledné době.<sup>298</sup> Přesto bylo nutné s kriminalitou bojovat už vzhledem k neblahým hospodářským, morálním a politickým dopadům na společnost. Obecnou linii tohoto boje nastiňuje výňatek z populárně naučné příručky pro mladé komunisty z roku 1985: „*Je třeba mobilizovat celou naši ideologickou frontu, vytvářet ovzduší nesmiřitelnosti k nedostatkům, cílevědomě a rozhodně pečovat o jejich nápravu a odstranění. Na zasedání ÚV KSČ ve dnech 25. a 26. března 1980 bylo vytyčeno, že „tomu současně musí napomáhat socialistický právní řád, důsledné dodržování platných norem, státní a plánovací disciplíny, pořádek v řízení a organizaci práce, v materiálně technickém zásobování, disciplína v dodavatelsko-odběratelských vztazích, soustavná kontrola. Tyto nároky musí prosazovat každý stranický orgán, každá stranická organizace, každý komunista.“*<sup>299</sup> Co lze z ukázky obecně vyvodit? Předně fakt, že systém jako celek, zejména jeho právní řád, byl nastavený správně a jeho dodržování a důsledné vymáhání bylo základním principem. Na tom lze najít shodu i napříč odbornými diskuzemi, které vnímaly vymáhání platného práva státem za jeden z jeho základních atributů. Druhým prvkem, který stojí za zdůraznění, jsou nastíněné linie řešení problematiky; předně jde o ideologické působení na myšlení lidí a za druhé odstranění objektivních strukturálních nedostatků, zejména v oblasti ekonomické základny. Jak byla perspektiva boje s nezákonným obohacováním vnímána odborníky, je téma poslední podkapitoly.

Jak bylo zmíněno v úvodu kapitoly, u každého z témat diskuze, je činěn pokus o nalezení expertního názoru, teze nebo vyjádření, které by bylo nejvíce vzdálené oficiálnímu ideologickému výkladu, aby se tím ukázala širě dané diskuze. Hned v úvodu je nutné předestřít, že u tohoto tématu platí daleko více než pro předchozí podkapitoly, že nalézt nějaké kritické nebo skeptické hlasy, je velmi obtížné. Důvodem je skutečnost, že ideologický

---

<sup>298</sup> K problematice překonání „buržoazních deformací“ společenského vědomí v oblasti vlastnictví jakožto jedné ze stěžejních příčin hospodářské kriminality: „*V řadě směrů nejsou také v plném rozsahu zpracovány stimuly směřující k ochraně a rozvoji socialistického vlastnictví a ovšem také teprve vzniká tradice ochrany společenského vlastnictví. Přesto může pozitivní socialistický subjektivní vztah (nikoli bezprostředních) vlastníků k socialistickému vlastnictví vzniknout. Je to však problém ne několika let nebo desetiletí, nýbrž celých generací, proces ideových a morálních přeměn v komunistickou společnost.*“ (Vojna, 1974, s. 60)

<sup>299</sup> Kořán, 1985, s. 75



axiom budoucí překonatelnosti kriminality byl vzat za své i vědeckou komunitou. Nevyskytl se tedy žádný extrémní názor v tom smyslu, že by se jednalo o neřešitelnou systémovou vadu nebo problém, který by se postupem času zhoršoval natolik, že by ohrozil samotný systém a jeho hodnoty.

Z dvaceti analyzovaných prací se jich jedenáct nějakým způsobem vyjádřilo k perspektivám boje s hospodářskou kriminalitou. Dva texty spojovaly konsolidaci ve společnosti a očistění odpovědných orgánů od „přežitků“ Pražského jara s odstraněním těch nejzávažnějších příčin a podmínek hospodářské kriminality jako celku, a další vývoj na tomto poli viděly optimisticky.<sup>300</sup> Vývoj kriminality v následujících letech ukázal na planost nadějí a prognózy svědčily o čemkoli, jen ne o účinnosti nastoupeného kurzu.<sup>301</sup> Pět dalších příspěvků je pak ve svých odhadech vývoje zdrženlivá, drží se velmi obecných formulací, které se obsahem i formou značně překrývají s politickými proklamacemi.<sup>302</sup> Jejich závěry a doporučení obsahují opakující se frázovité výrazy typu „prohlubování“, „důslednějšího vymáhání“, „posílení“, „zvyšování úrovně“, příp. apelují na potřebu nesmiřitelného v postihu všech případů hospodářské kriminality za účelem očistění morálního ovzduší a posílení právního vědomí. Žádný konkrétnější přístup až na výjimky<sup>303</sup> nedoporučují a shledávají stávající linii boje, legislativu a přijímaná opatření, zejména často odkazovaný *Soubor opatření a Dopis předsednictva*, za správná, jen v nedostatečné míře v praxi uplatňovaná.

---

<sup>300</sup> Např. „Úkolům v tomto směru bylo znovu vytyčeno odpovídající místo v celkovém zaměření VB a zdůrazněna důležitost jejich plnění. Znovu byly upevněny v posledních dvou letech narušené styky s kontrolními orgány, s ústředními hospodářskými a státními orgány a organizacemi. V rámci této součinnosti byly využity zkušenosti VB i při nápravě některých nedostatků v oblasti právní výchovy i na úseku revizní a kontrolní činnosti. Všechna tato opatření ve svém souhrnu přispívají k omezení dalšího růstu hospodářské kriminality i k zintenzivnění jejího odhalování a objasňování.“ (Chalupa, 1970, s. 291)

<sup>301</sup> *Střednědobá prognóza kriminality z roku 1977* dokonce předjímala růst hospodářské kriminality v následujících letech (k čemuž skutečně došlo). Také v dalších letech neměla klesat, ale naopak dále úměrně vzrůstat s růstem populace. Závěr je ovšem koncipován opatrnicky, upozorňuje vzápětí na podmíněnost závěrů, statistickou odchylku a podmíněnou výpovědní hodnotu. (Karabec, 1977, s. 141–142) U prognóz a statistických výkazů o stavu kriminality je potřeba mít neustále na paměti, že statisticky rostoucí počet odhalených případů a růst zjištěné způsobené škody nemusí nutně znamenat vyšší kriminalitu. Stejně tak se dá dovodit vyšší efektivita práce Bezpečnosti. (Solnař, 1965, s. 47) Speciálně u hospodářské kriminality a její obrovské latentnosti je proto tato data brát s rezervou.

<sup>302</sup> „Na základě výzkumu se ukázalo, že existující systém prevence je postačující a není ho potřeba měnit, avšak prozatím není plně uplatňován v praxi. V cílevědomém působení na celý soubor podmínek páchaní hospodářské kriminality v zemědělství za účelem jejich omezení je nutné spatřovat základní směr zvyšování efektivnosti v boji s tímto protispolečenským jevem.“ (Sedláček, 1985, s. 18)

<sup>303</sup> Většinou panovala obecná shoda v nutnosti většího využívání hromadných sdělovacích prostředků. Jedna práce na tomto poli navrhuje zapojit v televizní preventivní tvorbě „pečlivě psychologicky promyšlené formy“. (Tomin, 1976, s. 213) Nelze při studiu této taktiky neodkázat na dvojí linii v televizní a seriálové tvorbě, jíž jsme se věnovali v podkapitole 1.3. Jako promyšlenější, neprvoplánová a daleko více odpovídající realitě a tudíž i jako výchovně účinnější je *de facto* doporučována linie z oddílu 1.3.2 (Sporádaný občan také rozkrádá). V tomto ohledu stojí za pozornost požadavek posuzovat s větším ohledem „úroveň filmového a beletristického importu, ale i vlastní produkce, a přijmout opatření, aby nabízený repertoár nemařil naše výchovné a ideologické úsilí a nevnášel do vědomí lidí, zejm. mládeže, kriminogenní inspirace, návody a instruktáže.“ (Nezkusil, Přenosil a kol. I., 1986, s. 115)

Zbývající čtyři práce, spadající svým vznikem převážně do posledních let sledovaného období, jsou oproti předchozím podstatně zajímavější. Příčina se dá spatřit v nastoupeném přestavbovém kurzu a vlivu glasnosti i na interní odbornou diskuzi. Vize budoucího vývoje v oblasti nezákonného obohacování jsou v zásadě také optimistické, již však méně nekriticky. Naopak své teze o potenciálním budoucím zlepšení situace spojují s konkrétními probíhajícími procesy, které by se daly shrnout do tří oblastí. Prvním z nich byla oblast technologických inovací. Ta souvisela zejména s komputelizací. Skrze do budoucna čím dál více uplatňovanou počítačovou evidenci v podnicích mělo být umožněno podstatně lépe identifikovat nesrovnalosti a tím i odhalovat případy nezákonného obohacení.<sup>304</sup> Pozitivně byl také vnímán rozvoj elektronického zabezpečení objektů v podobě výstražných zařízení.<sup>305</sup>

Druhým okruhem, který byl spatřován jako cesta k zefektivnění boje s nezákonným obohacováním, byla oblast zkvalitnění vzdělávání a specializace kádrů. V souvislosti s postupnou generační obměnou byl dáván důraz na předávání zkušeností starší generací příslušníků VB mladším nastupujícím kolegům. Zároveň bylo voláno po důkladnější odborné přípravě nastupujících příslušníků hospodářské kriminalky. Kromě klasických kriminalistických dovedností byly za nutné považovány pokročilé znalosti z ekonomie a ekonomiky, účetnictví, technologie výroby, dále komunikační schopnosti nebo dobré povědomí o státním a hospodářském aparátu.<sup>306</sup> S rostoucí komplexitou společnosti a tím i charakteru hospodářské kriminality, kdy hranice mezi úmyslným trestným činem, nehospodárností nebo neschopností a nepřiměřeným rizikem mohla být velmi tenká, bylo za potřebí odborně dobře připravených specialistů.<sup>307</sup> V neposlední řadě bylo doporučeno soustředit se na zlepšení obrazu orgánů činných v trestním řízení u veřejnosti, odstranit tzn. strach z talárů, a tím napomoci lepší participaci veřejnosti na ohlašování případů hospodářské kriminality.<sup>308</sup> V oblasti prevence drobného rozkrádání bylo také voláno po lepším mzdovém ohodnocení pracovníků ostrahy v organizacích. Tím se měli přilákat mladší, motivovanější

---

<sup>304</sup> „V souvislosti s postupným přechodem od administrativně direktivních metod řízení obchodu a služeb k řízení založenému především na ekonomických nástrojích bude nutné ve vnitřním kontrolním systému organizací více uplatňovat prvky ekonomické kontroly. (...) V tomto směru bude možné využít výpočetní techniky. Ekonomicky neodůvodněné hodnoty a diference sledovaných ukazatelů mohou být nepochybně závažným signálem pro provedení kontroly.“ (Rubek, 1989, s. 431)

<sup>305</sup> Eštok, 1989, s. 216

<sup>306</sup> Grgičević, 1978, s. 144–145

<sup>307</sup> Spáčil, 1988, s. 285

<sup>308</sup> Tomin, 1976, s. 143

a efektivnější zaměstnanci, než starší občané, pro které byl výkon služby většinou jen formální trafikou pro přilepšení k důchodu.<sup>309</sup>

Největší potenciál ke zlepšení ale odborníci bezesporu spatřovali v přestavbě systému národního hospodářství. Předpokládali, že efektivně napomůže rozetnout „začarovaný kruh“, rozebraný v první kapitole tím, že omezí nebo odstraní hlavní objektivní příčiny a podmínky hospodářské kriminality.<sup>310</sup> Na samém sklonku režimu byla jako skvělá cesta vnímána avizovaná legalizace některých do té doby nelegálně prováděných služeb, melouchů, „fušek“, atp. Stát se měl postupně zbavovat svého monopolu zaměstnavatele v oblasti služeb, zemědělské a řemeslné malovýroby tím, že umožní jedincům vykonávat drobnou živnost. Tak mělo být dosaženo lepšího zajištění a kvality služeb, omezení ztrátovosti v některých oblastech a naopak daňovým odvodem získat investiční prostředky, které by mohly být investovány jinde.<sup>311</sup>

O čem svědčí vcelku rezervovaný přístup odborníků v diskuzi o perspektivách boje s nezákonným obohacováním? Na rozdíl od podstatně vlivnějšího postavení odborníků na kriminalitu např. v méně politicky ožehavé oblasti mladistvých delikventů nebo vězeňství, se odborníci na hospodářskou kriminalitu omezili ve svých návrzích řešení na pasivní kvitování přístupu zvoleného politickým vedením státu. Zásahy do legislativy, které měly šanci problematiku nějakým způsobem podstatně ovlivnit (tj. např. ty, které byly posléze v období přestavby vítány), byly po většinu sledovaného období natolik radikální a nemyslitelné, že je odborníci ani sami nepředkládali. Byly to až vnější vliv sovětské perestrojky, které cestu k účinnějšímu řešení otevřely, a i tehdy byla iniciativa nejprve na československé politické reprezentaci, a teprve posléze se k opatřením vyjádřili experti. Jejich návrhy *de lege ferenda* tak byly omezeny po většinu období na dílčí normy, příp. praktické vyšetřovací postupy, které si prostřednictvím diskuze sdíleli.

---

<sup>309</sup> Eštok, 1989, s. 215–216

<sup>310</sup> „Zlepšení by mělo nastat především ve správě majetku socialistických organizací, v zavedení pořádku do výrobních prostředků, hospodaření a dodavatelsko-odběratelských vztahů a v systému vnitřní kontroly. Do budoucna lze předpokládat určité zlepšení na těchto úsecích realizací přijatých opatření státními a stranickými orgány. Jedná se zejména o Zásady přebudování hospodářského mechanismu ČSSR a Soubor opatření ke zvýšení kvality výroby (...)“ (Průša, 1988, s. 201)

<sup>311</sup> Petera, 1990, s. 6

## Závěr

Předložená analýza odborné diskuze na téma hospodářské kriminality nastínila, jakým způsobem se její aktéři dokázali zhostit nesnadného úkolu přinést hodnotný expertní názor a zároveň svými možná nepopulárními závěry ideologicky „neuklouznout“. Potvrzuje se, že nejčastější taktikou byla rituální praxe odkazování na režimu konvenující autority a nekritické přijetí některých ideologických východisek za své. Na druhou stranu v jistých oblastech dokázala poskytnout kritickou zpětnou vazbu, např. ohledně nedostatků socialistické ekonomiky, organizace a řízení nebo posunutého právního vědomí. V podobném duchu jako některé polistopadové analýzy, např. Iva Možného nebo Ladislava Holého, si všímali příklonu části obyvatelstva od vyšších ideálů socialismu k jejich partikulárním zájmům. Podstatný rozdíl ovšem panoval v tom, že doboví experti nevnímali tento stav jako fatální příznak pokrytectví a neživotaschopnosti zřízení, ale jako výzvu k další a intenzivnější ideologické výchovné práci. Naopak zdrženliví byli odborníci v anticipaci budoucího vývoje. Důvodem bylo jejich částečné zpasivnění a tendence k deskriptivnímu přístupu. Odborníci z praxe už svou profesní podstatou spíše reagovali na existující stav, což se stalo typickým i pro teoretiky z VÚK, kteří *de facto* rezignovali na normativní snahy, které vyvíjeli v jiných oblastech kriminality. Raději se věnovali „bezpečnější“ oblasti evaluace, v níž opět bedlivě dbali na vhodnou formu, jakou své závěry prezentovali.

Iniciativa v tvorbě řešení tak byla hlavně na straně režimní politické reprezentace, již tito odborníci pouze poskytovali podporu v podobě dílčích analýz a dat. Jak jsme ale v průběhu práce zjistili, tyto odborné závěry byly vedoucími orgány spíše ignorovány a přednost byla dána zažitým ideologickým modelům. Do praxe se expertní doporučení promítla zejména v oblasti prevence, např. ve zmíněné sofistikovanější televizní tvorbě, anebo při tvorbě klíčového *Souboru opatření*, jehož podoba měla blíže k odborné koncepci než politické proklamaci. Ale ani ten nebyl ve své snaze o řešení problému dostatečně efektivní, zejména z již zmíněného důvodu, laxního přístupu společnosti. Nabízí se teze o tom, že stav byl sice plošně oficiálně odsuzován, ale vzhledem k jeho nesmírně komplikované řešitelnosti a uvědomované vlastní neschopnosti obyvatelstvo plně saturovat skrze centrální řízení, byla praxe ve výsledku režimem z nutnosti tolerována. V jistém smyslu se nelegální praxe ukazovala jako funkční. Reálně tak sice docházelo k ideologickému odsudku pachatelů, ve společnosti se však u nich nevypěstoval obraz společenského nepřítele. Tuto roli nadále plnily jiné sociální skupiny, jak více rozebírají např. v úvodu zmínění Pullmann, či Kolář.

Otázkou je a zůstane, zda v interních řadách odborníků neexistovaly radikálnější názory na řešení problematiky přístupu společnosti. Jestliže ano, do diskuze se nepromítly. Tito experti nežili ve vzduchoprázdnu a dovedli jistě dobře odhadnout, jaké jimi navržené opatření má perspektivu být uvedeno do praxe, kterým by na sebe upoutali nežádoucí pozornost a kterým by se dokonce potenciálně existenčně ohrozili. Důležité je zmínit, že nastoupený kurz přestavby byl vnímán jako dobrá cesta a nezbyvá než odhadovat, jak by se promítla do stavu hospodářské kriminality nebýt pádu režimu. Následná změna vlastnických a legislativních poměrů problém hospodářské kriminality radikálně proměnila, rozhodně však neodstranila některé její subjektivní příčiny a podmínky, např. v oblasti posunutého právního vědomí. Aníž bychom se chtěli pouštět blíže dnešní době, nelze v této souvislosti nepřipomenout 90. léta a období privatizace spojené s podvody a korupcí a následnou deziluzi větší části společnosti. Také přetrvávající *modus operandi* v přístupu ke služebním zařízením či vozidlům, které bez větších výčitek bývají používány pro soukromé účely, se dá v jisté míře považovat za následek normalizačního způsobu uvažování. Lidská přirozenost se v tomto ohledu mění jen pomalu, ovšem pro současnou společnost tyto jevy nepředstavují tak kritický problém, vzhledem k existenci soukromého sektoru.

## Seznam zdrojů

### ARCHIVNÍ PRAMENY

Archiv ČT, arch. soubor *Dopisy diváků*, fond: INF inv.č. 926 karton 156

Archiv ČT, Pořad *Obžalovaná je lhostejnost*, zn. OS., sign. 490/84

Archiv ČT, Dokument *Prokurátorské upozornění*, zn. P, sign. 11, inv. č. 90

Archiv ČT, výrobní složka *Zatmění všech sluncí*, fond VS, inv.č. 0251 karton 30

NA, fond Ministerstvo zdravotnictví ČSR, Praha – zasedání kolegia ministra 1969–1989, karton č. 14, sign. 2/74

NA fond Úřad předsednictva vlády ČSSR/ČSFR (nezpracovaný), karton č. 355/1982

NA fond Úřad předsednictva vlády ČSSR/ČSFR (nezpracovaný), karton č. 73/1984

NA fond Úřad předsednictva vlády ČSSR/ČSFR (nezpracovaný), karton č. 157/1985

NA fond KSČ – Ústřední výbor 1945–1989 (01/1), Praha – předsednictvo 1981–1986, sv. P23/86

NA fond Úřad vlády ČSR/ČR, Praha – usnesení vlády (nezpracovaný), karton č. 312/1973

### NOVINOVÉ A ČASOPISECKÉ ČLÁNKY

ČERNÝ, Josef, SVOBODA, Bohumil. *Kam vede nedůslednost a nedbalost v práci řídicích a kontrolních pracovníků*. In: Kriminologický sborník \\CF 3\\, Roč. 33, č. 2(1989), s. 49 – 51

EŠTOK, Pavol. *Ochrana socialistické ekonomiky*. In: Roč. 33, č. 5(1989), s. 215 – 216

GRGILEVIČ, Antonín. *K vymezení pojmu „hospodářská kriminalita“*. In: Kriminologický sborník \\CF 3\\, Roč. 22, č. 3(1978), s. 137 – 145

HANO, Štefan. *Vandalizmus ako nebezpečná forma poškodzovania majetku v socialistickom i osobnom vlastníctve*. In: Kriminologický sborník \\CF 3\\, Roč. 17, č. 7(1973), s. 412 -415

HORÁČEK, Milan. *Odposloucháno v Šumperku*. In: Svědectví; čtvrtletník pro politiku a kulturu. Redakce Pavel Tigrid a kol. Vídeň. Ročník XX., č. 78; 1986. ISSN: 0039-6419, s. 265–335.

CHALUPA, Jan. *25 let boje s hospodářskou kriminalitou*. In: Kriminologický sborník \\CF 3\\, Roč. 14, č. 5(1970), s. 286 – 292

- JANEČEK, Jaromír. *Z titulu své funkce*. In: Kriminologický sborník \\CF 3\\, Roč. 30, č. 10(1986), s. 605 – 609
- KDÝR, Josef: *Hlavní příčiny hospodářské kriminality*. In: Kriminologický sborník \\CF 3\\, Roč. 19, č. 3(1975), s. 140 – 145
- LAZORČÁK, Štefan, DUBINSKÝ, Peter. *Niektoré nové zákonodarné úpravy v ZSSR s trestnoprávnym aspektom*. In: Československá kriminalistika \\CF 21\\, Roč. 22, č. 3(1989), s. 272 - 276, lit. 13
- Memorandum Výzkumného ústavu kriminologického k rozpracování akčního programu KSČ*. In: Socialistická zákonnost, 1968, č. 8, s. 466–473
- Osobnost mladistvého delikventa: zpráva o výzkumu*. [Praha]: Výzkumný ústav kriminologický, 1973. 315 s.
- PETERA, Jindřich. *Lze současnými formami a metodami práce účinně chránit naši ekonomiku před hospodářskou trestnou činností?* In: Kriminologický sborník. Roč. 34, č. 1(1990), s. 5 – 12. Magnet Press, Praha.
- PJEŠČAK, Ján a kol. *XII. mezinárodní kriminologické sympozium socialistických zemí*. In: Kriminologický sborník \\CF 3\\, Roč. 21, č. 9(1977), s. 513 – 576
- PROTIVÍNSKÝ, Miroslav. *Hospodářská kriminalita v západních kapitalistických zemích*. In: Kriminologický sborník \\CF 3\\, Roč. 17, č. 11(1973), s. 696 - 700, 2 tab., lit. 1
- PRŮŠA, Pavel. *Neoprávněné obohacování - problém současnosti*. In: Kriminologický sborník \\CF 3\\, Roč. 32, č. 5(1988), s. 193 – 201
- RAK, František, LALIŠ, František. *Příčiny a formy drobného rozkrádání*. In: Kriminologický sborník \\CF 3\\, Roč. 15, č. 2(1971), s. 114 – 117
- RUBEK, Jiří, HRBOTICKÝ, Augustýn. *Ekonomickou kontrolou proti rozkrádání v obchodě a ve službách*. In: Kriminologický sborník \\CF 3\\, Roč. 33, č. 9(1989), s. 429 - 431, lit. 1
- SPÁČIL, Jiří: *Hospodářské závazky k zabezpečení vědeckotechnického rozvoje ve vztahu k hospodářské trestné činnosti*. In: Kriminologický sborník \\CF 3\\, Roč. 32, č. 6(1988), s. 284 - 288, lit. 6
- STRMISKA, Zdeněk. *Výsledky nezávislého průzkumu současného smýšlení v Československu*. In: Svědectví; čtvrtletník pro politiku a kulturu. Redakce Pavel Tigríd a kol. Vídeň. Ročník XX., č. 78; 1986. ISSN: 0039-6419, s 265–335.
- STRÍŽ, Bohuslav. *Několik úvah o hospodářské kriminalitě z hlediska politického vývoje společnosti*. In: Kriminologický sborník \\CF 3\\, Roč. 14, č. 12(1970), s. 713 – 719

ŠIMOVIČEK, Ivan. *K niektorým objektívnym determinantom spôsobu páchania a utajovania rozkrádania zvereného majetku v socialistickom vlastníctve*. In: Kriminologický sborník \CF 3\, Roč. 31, č. 9(1987), s. 562 - 569, 17 tab., lit. 5

VOJNA, Pavel. *K pojmu a charakteristice hospodářské kriminality*. In: Československá kriminalistika \CF 21\, Roč. 7, č. 1(1974), s. 53 -61, lit. 23

VYBÍRAL, Vladimír. *Porušování odběratelsko-dodavatelských vztahů při investiční výstavbě - příčina umožňující rozkrádání*. In: Kriminologický sborník \CF 3\, Roč. 16, č. 2(1972), s. 65 – 70

## PRIMÁRNÍ DOBOVÉ PRAMENY

ANDROPOV, Jurij Vladimirovič a KRÍŽKOVÁ, Alena. *Učení Karla Marxe a některé otázky výstavby socialismu v SSSR*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1983. 26 s.

BENEŠ, Edvard. *Demokracie dnes a zítra*. 8. české vyd. Praha: Společnost Edvarda Beneše, 1999. 333 s. Knižnice Společnosti Edvarda Beneše; sv. 19. ISBN 80-86107-08-6.

BOGUSZAK, Jiří. *Základy socialistické zákonnosti v ČSSR*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1963. 217 stran.

HÁBA, Zdeněk a KRÍŽEK, Miroslav. *Socialismus a vlastníctví*. Vydání I. Praha: Svoboda, 1975. 265 stran. Ekonomie a společnost; sv. 90.

HOLUB, Rudolf, ed. *Kárné stíhání rozkrádání a poškozování majetku v socialistickém vlastníctví*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1959. 86, [1] s. Právnícké edice.

HUSÁK, Gustáv. *Politická zpráva ÚV KSČ XVII. sjezdu Komunistické strany Československa: zpráva přednesená generálním tajemníkem ÚV KSČ soudruhem Gustávem Husákem na 17. sjezdu KSČ dne 24. března 1986*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1986. 44 s.

HUSÁK, Gustáv. *Správa o činnosti strany a vývoji společnosti od XIII. zjazdu KSČ a ďalšie úlohy strany: prednesené svým tajomníkom ÚV KSČ Gustávom Husákom: (materiály zo XIV. zjazdu KSČ)*. 1. vyd. Bratislava: Pravda, 1971. 75 s.

JUST, Milan. *Předpisy proti neoprávněnému obohacování*. 1. vydání. Praha: Ústav státní správy, 1983. 173 stran.

KARABEC, Zdeněk a kol. *Střednědobá prognóza vývoje kriminality*. Praha: Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR, 1977. 152 s.

KOŘÁN, Jan. *Komunisté v boji proti maloměšťačtví*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1985. 83 s. Knižnica výstavby strany a stranické práce pro mladé komunisty.



- KŘÍŽEK, Miroslav. *Co je socialistické vlastnictví?*. Vydání I. Praha: Svoboda, 1972. 148 stran. Dialogy; 16.
- LENIN, Vladimír Il'jič. *K. Marx - B. Engels: Tři zdroje a tři součásti marxismu*. Překlad Jaroslav Procházka. 3., autoris. vyd. Praha: Svoboda, 1950. 64 s. Malá knihovna marxismu-leninismu; 5.
- LENIN, Vladimír Il'jič. *Stát a revoluce: Učení marxismu o státu a úkoly proletariátu v revoluci*. Překlad Miluše Svatošová a Jaroslav Procházka. 3., přehlédnuté vyd. Praha: Svoboda, 1982. 321 s. Knižnice marxismu-leninismu.
- MARX, Karl, DANEŠ, Milan, ed. a SIXTA, Jiří, ed. *Odcizení a emancipace člověka*. 1. vyd. (v MF). Praha: Mladá fronta, 1967. 381 s.
- MARX, Karl a ENGELS, Friedrich. *Vybrané spisy ve dvou svazcích*. 3. vyd., V SNPL 2. vyd. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1958. 2 sv. (713; 561 s.).
- MUSTAR, Zdeněk. *Kritika buržoazních a revizionistických názorů na socialistickou ekonomiku a její význam v prevenci negativního vlivu ideologické diverze v ekonomické oblasti*. Diplomová práce, Vysoká škola Sboru národní bezpečnosti, 1982, 85 s.
- NAVRÁTIL, Oldřich. *Ve prospěch všech poctivých pracujících: soubor opatření k předcházení neoprávněnému obohacování a účinnějšímu postihu majetku a majetkového prospěchu pocházejícího z nepoctivých zdrojů*. Praha: Oddělení propagandy a výchovy ÚRO, 1983. 28 s.
- NEZKUSIL, Jiří et al. *Československá kriminologie: vysokoškolské učebnice*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1978. 270 s. Právnícká edice. Učebnice.
- NEZKUSIL, Jiří a PŘENOSIL, Gustav. *Objektivní a subjektivní příčiny a podmínky trestné činnosti a koncepce sociální prevence v ČSSR: Teoretická analýza. Část 1., Objektivní a subjektivní příčiny a podmínky kriminality a jiné protispolečenské činnosti*. Praha: Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR, 1985. 201 s.
- NEZKUSIL, Jiří, PŘENOSIL, Gustav a SUCHÝ, Oldřich. *Úloha prokuratury v prevenci kriminality: monografický sborník*. Praha: Výzkumný ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR, 1982. 191 s.
- Politická zpráva ústředního výboru KSČ XVII. sjezdu Komunistické strany Československa přednesená generálním tajemníkem ÚV KSČ soudruhem Gustávem Husákem na XVII. sjezdu KSČ dne 24. března 1986*. Rudé právo, 25. 3. 1986, s. 3–6
- Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ: Rezoluce k aktuálním otázkám jednoty strany*. Praha: Svoboda, 1971. 123 s.

- PŘENOSIL, Gustav. *Teoretické základy prevence kriminality v ČSSR*. Praha: Výzkum. ústav kriminologický při Generální prokuratuře ČSSR, 1984. 313 s. Publikace Výzkum. ústavu kriminologického při Generální prokuratuře ČSSR; 4/1984.
- RICHTA, Radovan et al. *Civilizace na rozcestí: společenské a lidské souvislosti vědeckotechnické revoluce*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1966. 236, [20] s.
- Sdělení č. 122: Jan Zmatlík odsouzen*. In: Informace o Chartě 77, roč. 2 (1979), č. 11, s. 6
- SEDLÁČEK, Miroslav. *Hospodářská kriminalita a cesty ke zdokonalování její prevence v československém zemědělství (na příkladě okresu Levice): [Autoreferát kand. dis.]*. Praha: [s.n.], 1985. 22 s.
- SOLNAŘ, Vladimír. *Trestní ochrana majetku v socialistickém vlastnictví proti rozkrádání a podobným trestným činům*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965. 319, [1] s.
- ŠTOLL, Ladislav. *Literatura a kulturní revoluce: projev na celostátní konferenci Svazu československých spisovatelů, konané ve dnech 1.-2. března 1959*. 1. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1959. 69, [2] s. Otázky a názory; sv. 16.
- TOMIN, Mikuláš. *Právní vědomí a aktivní účast občanů na boji s kriminalitou: Analýzy výsledků výzkumu*. Praha: Výzkum. ústav kriminologický, 1976. 262, [1] s.
- VEČERKA, Kazimír. *Kriminalita mládeže a volný čas: (Rozdíly v prožívání volného času mezi cikánskými a necikánskými delikventy a jejich srovnání s nedelikventní populací vrstveníků): [Autoreferát kand. dis.]*. Praha: [s.n.], 1985. 20 s.
- VOJNA, Pavel aj. *Kriminalita - skutečnost a právní vědomí: Kriminologické studie*. Praha: 1984. 397 s. Publikace Výzkum. ústavu kriminologického při Generální prokuratuře ČSSR; 6/1984.
- VYBÍRAL, Boris et al. *Dodatková skripta k učebnici Československé trestní právo z r. 1959: stručný rozbor nového trestního zákona z r. 1961: určeno pro posl. právnické fak.* 1. vyd. Praha: SPN, 1962. 158 s. Učební texty vys. škol.
- ZAPLETAL, Josef, ed. *Dvacet let Výzkumného ústavu kriminologického při Generální prokuratuře ČSSR: (sborník z teoreticko-ideologického semináře VÚK při GP ČSSR konaného dne 19. listopadu 1980)*. Praha, 1981. 116 s.

## SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

- BOBEK, Michal, MOLEK, Pavel a ŠIMÍČEK, Vojtěch. *Komunistické právo v Československu: kapitoly z dějin bezpráví*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009. 1005 s. ISBN 978-80-210-4844-7.
- BREN, Paulina. *Zelinář a jeho televize: kultura komunismu po pražském jaru 1968*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2013. 458 s. Šťastné zítřky; sv. 11. ISBN 978-80-200-2322-3.
- BRUNA, Jaroslav. *Problematika rozkrádání a s ním spojené patologické jevy v období přestavby (1986-1989) na stránkách Rudého práva*. Diplomová práce, Ústav politologie, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 2014, 80 s.
- CÍSAŘOVSKÁ, Blanka, ed. a PREČAN, Vilém, ed. *Charta 77: Dokumenty 1977-1989*. Vyd. 1. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. 3 sv. ISBN 978-80-7285-084-6.
- DEVÁTÁ, Markéta et al. *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010. 279 s. Práce z dějin vědy = Studies in the history of sciences and humanities; sv. 23. ISBN 978-80-7285-123-2.
- FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. Vyd. 1. Praha: Triáda, 1998. 216 s. Paprsek; sv. 2. ISBN 80-86138-03-8.
- FITZPATRICK, Sheila. *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. Oxford University Press, 2000, 227 s. ISBN:0195050010
- HARRINGTON, Austin a kol. *Moderní sociální teorie: základní témata a myšlenkové proudy*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2006. 495 s. ISBN 80-7367-093-3.
- HAVEL, Václav. *Moc bezmocných*. Praha: Lidové noviny, 1990. 64 stran. Archy; sv. 2. ISBN 80-7106-005-4.
- HOLÝ, Ladislav. *Malý český člověk a skvělý český národ: národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Překlad Zdeněk Uherek. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001. 209 s. Studie; sv. 30. ISBN 80-85850-97-4.
- KNAPP, Viktor. *Teorie práva*. Vyd. 1. Praha: C.H. Beck, 1995. xvi, 247 s. Beckovy právnické učebnice. ISBN 80-7179-028-1.
- KOČIANOVÁ, Renata. *Personální činnosti a metody personální práce*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2010. 215 s. Psyché. ISBN 978-80-247-2497-3.
- KOLÁŘ, Pavel a PULLMANN, Michal. *Co byla normalizace?: studie o pozdním socialismu*. Vydání první. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2016. 222 stran. ISBN 978-80-87912-62-1.

- KREUZEROVÁ, Barbora. *Fenomén baru a barmana za socialismu*. Praha, 2014, 121 s. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta humanitních studií, Pracoviště Orální historie - soudobých dějin.
- KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Vyd. 1. Praha: Argo, 2005. 1109 s. Dějiny Evropy; sv. 8. ISBN 80-7203-612-2.
- KUKLÍK, Jan a kol. *Dějiny československého práva 1945-1989*. Vyd. 1. Praha: Auditorium, 2011. 426 s. ISBN 978-80-87284-17-9.
- KUKLÍK, Jan. *Znárodně Československo: od znárodnění k privatizaci - státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Vyd. 1. Praha: Auditorium, 2010. 444 s. 20. století. ISBN 978-80-87284-12-4.
- MAŇÁK, Jiří. *Čistky v Komunistické straně Československa v letech 1969-1970*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997. 127 s. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR; sv. 28. ISBN 80-85270-59-5.
- MAREŠOVÁ, Alena. *6. kapitola: Kriminologický výzkum*. In: ZOUBKOVÁ, Ivana a kol. *Skripta Katedry kriminologie*. Policejní akademie ČR, 2017, 19 s. (nevydáno)
- MOŽNÝ, Ivo. *Proč tak snadno--: některé rodinné důvody sametové revoluce: sociologický esej*. Vyd. 2. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. 139 s. Knižnice Sociologických aktualit; sv. 2. ISBN 80-85850-80-X.
- MOŽNÝ, Ivo. *Proč tak snadno--: některé rodinné důvody sametové revoluce: sociologický esej*. 3. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2009. 132 s. Knižnice Sociologické aktuality; sv. 2. ISBN 978-80-7419-013-1.
- NOVOTNÝ, Oto a kol. *Kriminologie*. 3., přeprac. vyd. Praha: ASPI, 2008. 527 s. ISBN 978-80-7357-377-5.
- OLBERTOVÁ, Lenka. *Socialistické stížnosti jako nástroj vládnutí a nápravy – Berounsko v druhé polovině 80. let*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií, 2013. 86 s.
- OTÁHAL, Milan. *Normalizace 1969-1989: příspěvek ke stavu bádání*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2002. 105 s. Sešity ÚSD; sv. 36. ISBN 80-7285-011-3.
- PERNES, Jiří. *Krize komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2008. 199 s., xvi s. obr. příl. ISBN 978-80-7325-154-3.
- PETRÁNKOVÁ, Lucie. *Politické procesy v ČSSR v normalizačním období 1969–1989*. Diplomová práce, Katedra právních dějin, Právnická fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 2010, 104 s.

- PILÍK, Pavel. *Jazykové ztvárnění propagandy v tisku v době bývalého Československa*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra českého jazyka, 2010, 107 s.
- PITHART, Petr. *Dějiny a politika: eseje a úvahy z let 1977-1989*. 1. vyd. Praha: Prostor, 1990. 369 s. ISBN 80-85190-05-2.
- POLÁK, Michael. *Neonacismus v pozdně socialistickém Československu: aktéři, ideologie, vývoj*. Bakalářská práce, Ústav hospodářských a sociálních dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha, 2016, 80 s. 94
- PREČAN, Vilém, ed. *Charta 77: 1977-1989: od morální k demokratické revoluci: dokumentace*. Scheinfeld: Čs. středisko nezávislé literatury, 1990. 525 s. Acta creationis; sv. 6. Dokumenty demokratické revoluce; sv. 1. ISBN 80-900422-1-X.
- PULLMANN, Michal. *Konec experimentu: přestavba a pád komunismu v Československu*. Vyd. 1. Praha: Scriptorium, 2011. 243 s. ISBN 978-80-87271-31-5.
- Soubor opatření ke zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství po roce 1980: Vybrané ekon. problémy a jejich aplikace*. Plzeň: Kraj. rada ČSVTS v Západočes. kraji, 1980. 59, [2] s.
- SCHEINOST, Miroslav. *Výzkumný ústav kriminologický*. Praha, 2017. 5 s. (nevydáno)
- SVOBODNÝ, Petr, ed. a ZILYNSKÁ, Blanka, ed. *Česká věda a Pražské jaro (1963-1970): sborník z konference, [Praha 22.-23.listopadu 2000]*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2001. 425 s. Práce z dějin vědy = Studies in the history of sciences and humanities, sv. 2. ISBN 80-246-0374-8.
- ŠTEFEK, Martin. *Za fasádou jednoty: KSČ a SED po roce 1985*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. 221 s. ISBN 978-80-7465-121-2.
- ŠULC, Zdislav. *Stát a ekonomika: příspěvek k teorii hospodářské politiky*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2004. 349 s. ISBN 80-246-0817-0.
- ŠULC, Zdislav. *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995*. Vyd. 2., v Doplnku první. Brno: Doplněk, 1998. 117 s. ISBN 80-7239-005-8.
- Ústava Československé socialistické republiky*. 1. vyd. Praha: Orbis, 1960. 47, [3] s.
- TŮMA, Oldřich, ed. a VILÍMEK, Tomáš, ed. *Česká společnost v 70. a 80. letech: sociální a ekonomické aspekty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2012. 288 s. Česká společnost po roce 1945; sv. 11. ISBN 978-80-7285-162-1.
- TUREK, Otakar. *Podíl ekonomiky na pádu komunismu v Československu*. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 1995. 106 s. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR; sv. 23. ISBN 80-85270-46-3.

ULČ, Ota. *Politics in Czechoslovakia*. San Francisco: Freeman, 1974. XI, 181 s. ISBN 0-7167-0779-9.

VANĚK, Miroslav, ed. *Obyčejní lidé--?!: pohled do života tzv. mlčící většiny: životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Praha: Academia, 2009. sv. 1. Studie. 531 s., [30] s. obr. příl. Historie. ISBN 978-80-200-1791-8.

VANĚK, Miroslav. *Veřejné mínění o socialismu před 17. listopadem 1989: analýza výsledků výzkumů veřejného mínění prováděných ÚVVM od roku 1972 do roku 1989*. Praha: Maxdorf, 1994. 59 s. Historia nova; Sv. 5. ISBN 80-85800-10-1.

VILÍMEK, Tomáš. „*Wer nicht den Staat beklaut, beklaut die eigene Familie*“. *Zur Problematik der Wirtschaftskriminalität und des Diebstahls von sozialistischem Eigentum in der Tschechoslowakei und im „Nationalbetrieb Automobilwerke“ Mladá Boleslav*. In: ZIMMERMANN, Volker – PULLMANN, Michal: *Ordnung und Sicherheit, Devianz und Kriminalität im Staatssozialismus: Tschechoslowakei und DDR 1948/49–1989*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2014, ISBN 978-3-525-37308-8, s. 361–398.

YURCHAK, Alexei. *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton University Press, 2006, 331 s.

## FILMY A SERIÁLY

*Chalupáři*. Režie: František Filip, Československo, 1975, 8 h 38 min (11x60 min)

*Jak se krade milion*. Režie: Jaroslav Balík, Československo, 1967, 91 min

*Kalamita*. Režie: Věra Chytilová, Československo, 1980, 96 min

*Kdo hledá zlaté dno*. Režie: Jiří Menzel, Československo, 1974, 93 min

*Kdo ví, kdy začne svítat*. Režie: Ludvík Ráža, Československo, 1988, 68 min

*Melouchář*. Díl seriálu *Bakaláři*. Režie: Otto Haas, Československo, 1977, 22 min

*Nejlepší ženská mého života*. Režie: Martin Frič, Československo, 1968, 86 min

*Nemocnice na kraji města*. Režie: Jaroslav Dudek, Československo, 1977–1981, 18 h 21 min (20x60 min)

*Obžalovaný*. Režie: Ján Kadár, Elmar Klos, Československo, 1964, 91 min

*Pátek není svátek*. Režie: Otakar Fuka, Československo, 1979, 83 min

*Pumpaři od Zlaté podkovy*. Režie: Otakar Fuka, Československo, 1978, 84 min

*Vrchní, prchni!* Režie: Ladislav Smoljak, Československo, 1980, 85 min

*Zatmění všech sluncí*. Režie: Ludvík Ráža, Československo, 1987, 84 min

## INTERNETOVÉ ZDROJE

Televizní klub mladých, reportáž *Krádeže materiálu*, ČST, 1979–1990, publicistický pořad (citováno ke dni 7. 12. 2017):

<http://www.dejepis21.cz/kradeze-materialu>

Programové prohlášení vlády Ladislava Adamece, 8. 11. 1988, 4 s. (citováno dne 5. 11. 2017):

<https://www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1960-1990-cssr/ladislav-adamec/ppv-1988-1989-adamec.pdf>

Programové prohlášení vlády Lubomíra Štrougala, 17. 12. 1971, 14 s. (citováno dne 29. 11. 2017):

<https://www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1960-1990-cssr/lubomir-strougal-2/ppv-1971-1976-strougal2.pdf>

Programové prohlášení vlády Lubomíra Štrougala, 30. 6. 1981, 20 s. (citováno dne 29. 11. 2017):

<https://www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1960-1990-cssr/lubomir-strougal-4/ppv-1981-1986-strougal4.pdf>

*Zpráva generálního prokurátora ČSSR a Nejvyššího soudu ČSSR o stavu socialistické zákonnosti* přednesená Federálnímu shromáždění Československé socialistické republiky dne 11. června 1985 (citováno ke dni 6. 12. 2017)

<https://www.psp.cz/eknih/1981fs/slsn/stenprot/019schuz/s019012.htm>

*Zpráva generálního prokurátora ČSSR a Nejvyššího soudu ČSSR o stavu socialistické zákonnosti* přednesená Federálnímu shromáždění Československé socialistické republiky dne 4. srpna 1988 (citováno ke dni 14. 11. 2017):

[http://www.psp.cz/eknih/1986fs/tisky/t0091\\_01.htm](http://www.psp.cz/eknih/1986fs/tisky/t0091_01.htm)

*Zpráva generálního prokurátora ČSR o stavu socialistické zákonnosti v České socialistické republice* přednesená České národní radě dne 31. 10. 1983 (citováno dne 29. 11. 2017):

<http://www.psp.cz/eknih/1981cnr/stenprot/010schuz/s010003.htm>

Projev Milouše Jakeše na Červeném Hrádku dne 17. 7. 1989 (citováno ke dni 5. 11. 2017):

<https://www.youtube.com/watch?v=cKoQQo8gdPM>

*Zákon o státním podniku, č. 88/1988 Sb.* (citováno ke dni 5. 11. 2017):

[https://www.epravo.cz/\\_dataPublic/sbirky/archiv/sb17-88.pdf](https://www.epravo.cz/_dataPublic/sbirky/archiv/sb17-88.pdf)

*Hospodářský zákoník č. 109/1964 Sb.* (citováno ke dni 12. 11. 2017):

<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=109&r=1964>

*Československá ústava 1960* (citováno ke dni 12. 11. 2017):

[https://www.psp.cz/docs/texts/constitution\\_1960.html](https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html)

Trestní zákoník č. 140/1961 Sb. (citováno ke dni 12. 11. 2017):

<https://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/usmrceni-hranice/dokumenty/zakon140-1961.pdf>

Občanský zákoník č. 40/1964 Sb. (citováno ke dni 12. 11. 2017):

<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=40&r=1964>

Zákon o národních výborech č. 60/1961 Sb. (citováno ke dni 12. 11. 2017):

<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=60&r=1961>

Zákon o přečinech č. 150/1969 Sb. (citováno ke dni 12. 11. 2017):

<https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=150&r=1969>

Zpráva generálního prokurátora České socialistické republiky o stavu socialistické zákonosti v České socialistické republice (citováno ke dni 29. 11. 2017):

<http://www.psp.cz/eknih/1981cnr/stenprot/010schuz/s010003.htm>

Informace o grantovém projektu *Cesta k technokratickému socialismu: Politika a koncepty řízení společnosti v Československu (1953–1975)* (citováno ke dni 9. 12. 2017):

<http://www.usd.cas.cz/pracoviste/oddeleni-dejin-ideji-a-konceptu/>

*Dějiny Institutu pro kriminologii a sociální prevenci* (citováno ke dni 11. 12. 2017):

[http://www.ok.cz/iksp/o\\_hist.html](http://www.ok.cz/iksp/o_hist.html)

## **ROZHOVORY**

PhDr. Alena Marešová, Ph.D., Praha, 6. listopadu 2017

PhDr. Martin Sedláček, Praha, 7. července 2016

Ing. Miroslav Hora a paní Eliška Horová, Praha, 9. dubna 2017

PhDr. Kazimír Večerka, CSc., Praha, 6. prosince 2017



## Seznam zkratek

|         |  |
|---------|--|
| ČNR –   | Česká národní rada                             |
| ČSAV –  | Československá akademie věd                    |
| ČSR –   | Česká socialistická republika                  |
| ČSSR –  | Československá socialistická republika         |
| ČST –   | Československá televize                        |
| GP –    | Generální prokuratura                          |
| KSČ –   | Komunistická strana Československa             |
| KSSS –  | Komunistická strana Sovětského svazu           |
| KNV –   | Krajský národní výbor                          |
| MNV –   | Místní / městský národní výbor                 |
| OPBH –  | Okresní ú obvodní podnik bytového hospodářství |
| ROH –   | Revoluční odborové hnutí                       |
| Sb. –   | Sbírky   |
| SNB –   | Sbor národní bezpečnosti                       |
| SNR –   | Slovenská národní rada                         |
| SSM –   | Svaz socialistické mládeže                     |
| SSR –   | Slovenská socialistická republika              |
| StB –   | Státní bezpečnost                              |
| TZ –    | Trestní zákon                                  |
| UK –    | Univerzita Karlova                             |
| ÚKRRK – | Ústřední kontrolní a revizní komise            |
| ÚV –    | Ústřední výbor                                 |
| VB –    | Veřejná bezpečnost                             |
| VLK –   | Výbor lidové kontroly                          |
| VONS –  | Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných        |
| VÚK –   | Výzkumný ústav kriminologický                  |